
STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

OPERA ACADEMIAE SCIENTIARUM ET ARTIUM
SLAVORUM MERIDIONALIUM.

DJELA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA XI.

I. DIO.

U ZAGREBU

TISAK DIONIČKE TISKARE

1891.

DVIJESTOGODIŠNJICA

OSLOBODJENJA SLAVONIJE.

PRVI DIO:

SLAVONIJA I DRUGE HRVATSKE ZEMLJE POD TURSKOM
I
RAT OSLOBODJENJA.

NAPISAO

TADE SMIČIKLAS,

PRAVI ČLAN JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE.

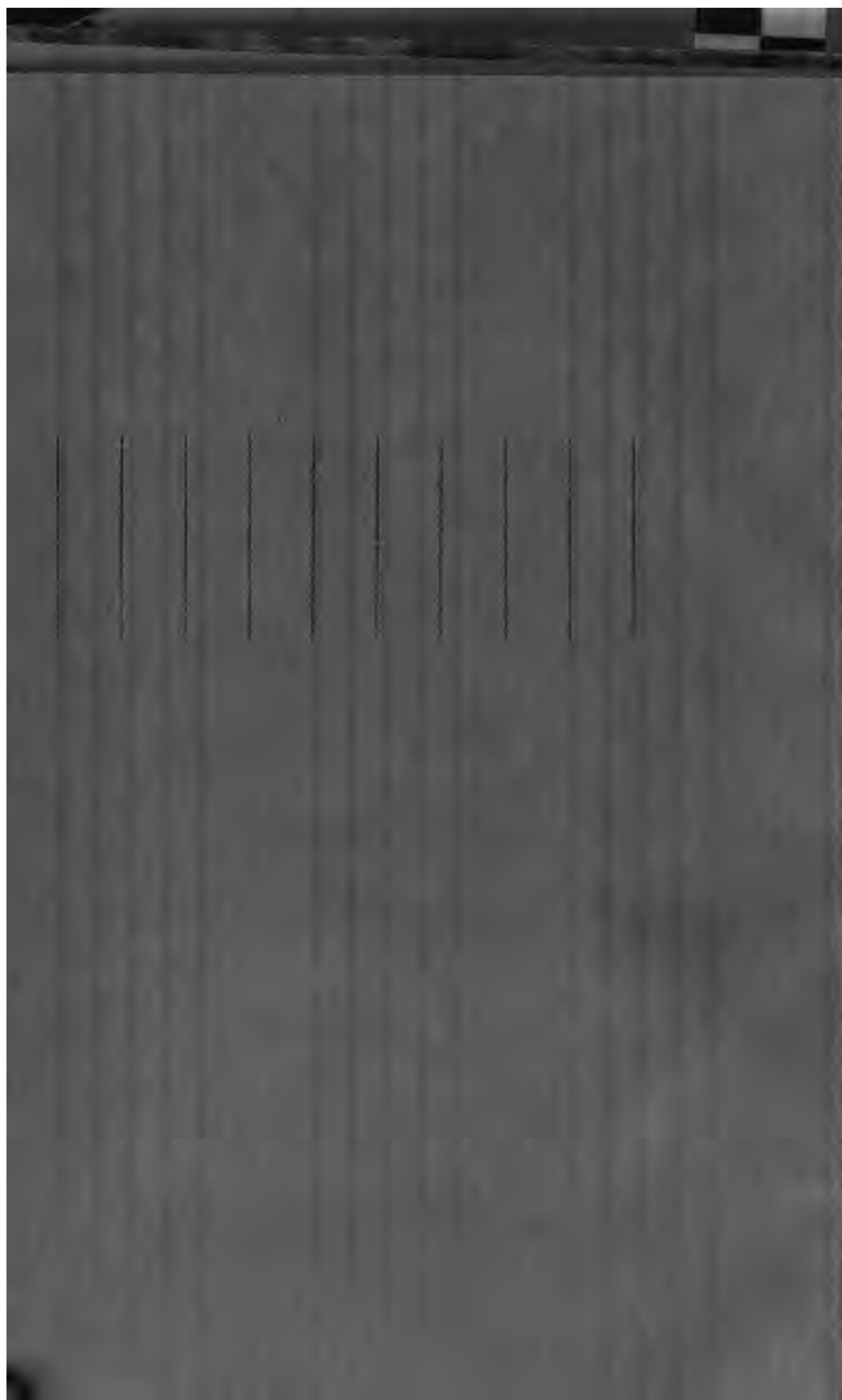
IZDALA NA SVIJET

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

U ZAGREBU

U KNJIŽARI JUGOSL. AKADEMIJE (KNJIŽARA DIONIČKE TISKARE)

1891.

bilo, neka vrela sama govore. Time je koješta nejednako. Tomu se ipak izbjeći ne da, dok za njeke možda i neznatnije stvari ima obilnih vijesti, a za važnije i znamenitije ne ima upravo ništa. Veliku bi si zadužbinu stekli oni brižni i plemeniti ljudi po raznim stranama našega naroda, koji ovakove spise i vijesti sabiru, da ih priobće ili meni ili našoj akademiji. Ja ih to lijepo molim u ime moje, još više u ime akademije, a najviše u ime povijesti hrvatske.

U Zagrebu dne 20. septembra 1891.

T. S.

A.

Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom.

Tko hoće da brzo uhvati pravu sliku o životu našega naroda pod Turskom prije velikoga rata oslobodjenja, dobit će jasan putokaz ako si predoči, kako je Slavonija poharana i osvojena od Sulejmana I sjajnoga i velikoga proširitelja turskoga carstva. Počamši od pada Bosne imade Hrvatska dan na dan da se brani od Turaka. I obranila se. Ali odkad Sulejmanova zvijezda sinu na obzorju Europe, više se obraniti ne može. Redom padaju gradovi hrvatski na jugu i jugozapadu, a pade i Slavonija. Polazeći na mohačko polje osvoji on Srijem i svu zemlju do Osijeka, a iza bitke odvede u sužanjstvo do dvije stotine hiljada roblja iz Ugarske i Slavonije (1526). Kada je za tri godine polazio da osvaja Beč, na mohačkom polju prima Ivana Zapolju, jer je već zemlja do Osijeka bila turska. Tri godine kašnje iza nesretnoga boja kod Kiseka (1532) vraćala se sva ogromna turska vojska u dva traka; s jedne strane sam Sulejman preko Verovitice na Požegu, a s druge veliki vezir preko Hrvatske Posavinom. Gradovi i sela padaju i u plamenu propadaju, a opet na hiljade i hiljade odvode Turci roblja iz Slavonije. Tekar na potoku Bosutu prestadoše loviti roblje, jer je odavle već careva zemlja, kako veli sam Sulejman.[1] Nije prestajala navala turska niti poslije toga. A koliko je naroda i plemstva postradalo u vojni, koju je vodio nesretni Katzianar (1537)? Koliko opet nastrada, kada je Slavonija napokon pala pod Turke (1541)?

Stotinu dokaza pružaju naši spomenici priloženi i prvi put na svjetlo izneseni u ovoj knjizi, da je sa lica zemlje izbrisano hrvatsko plemstvo Slavonije. Po sto puta odgovaraju koncem 17. vijeka pučani Slavonije bivši podanici turski, da nitko izmed njih, što ljudi mogu pamtiti, ne zna tko im je bio nekada kršćanski gospodar. Samo

[1] Hammer Pungshall: Geschichte des osmanischen Reiches III. u dodatku ima sultanov dnevnik.

jednom na Dunavu spominju se njekoga Stjepana bana. a u Valpovštini spominju Gereba bana i palatina. Jošte jednom znamo, da je biskup zagrebački zadržao svoje podanike i pod Turskom u Vaški. Ali i to je sve . .

U Ugarskoj je to drugačije. U srcu Ugarske uzdržala se je peštanska i još druge susjedne županije pored svega toga, što su i one turski sandžak. Županije drže svoje skupštine, biraju svoje podžupane, pobiru daće, vladaju se „po starim zakonima“ svojih djedova. Županija dijelila je sa pašama i begovima svaku granu vladanja, dapače Magjar ne priznaje prava Turcima uticati u županijsku jurisdikciju. „Turstvo“ nazivlje se u njih, ako se tko obrati za pravdu na „poganskoga sudca turskoga“. S ponosom veli magjarski historik: „Nijedan kršćanski narod osmanskoga carstva ne može pokazati ovakovih pojava“.[1]

Ovakovim pojavima ne ima traga u Slavoniji, jer je narodu odsječena glava — plemstvo njegovo. I ako još na karti od g. 1634 dolazi požeška, vukovarska i srijemska županija, a o verovitičkoj već niti spomena ne ima,[2] opet iz svih naših spomenika biva jasno, da nije bilo niti jedne županije, već sama čista turska uprava. Nije moguće, da se ne bi mogli najstariji ljudi prizivani koncem sedamnajstoga vijeka niti sjetiti na kakovu kršćansku oblast. Sjećaju se oni dobro i po imence svojih turskih paša i aga, ali o kršćanskim ni spomena ne ima, jer ih nije niti bilo.

U Ugarskoj plaćaju one županije daće svoje i Turcima i kršćanskoj Ugarskoj. Ovakovih dvovlastnih podanika ima ne samo u Ugarskoj, već i u Poljskoj i u mljetačkoj Dalmaciji, a tako je na granicama izmed Rusa i Tatara. „A na našim granicama — veli suvremenik Valvasor — ne ima ovakovih dvojakih podanika, već je sve ili tursko ili kršćansko. Mnogo nas to krvi stoji, da nijedan kršćanin ne ima ništa davati Turčinu, a opet niti oni nama nisu dužni ništa davati“.[3] Dočim kršćanskoj Ugarskoj susjedne pod Turskom županije plaćaju na obadvije strane, u Hrvatskoj namještene su i s turske i kršćanske strane krvave krajine, da svaki svoje brani, da svaka strana drugoj štetu čini i krv ispije. U nas ne može biti, da bude: jedna raja, a

---

[1] Salomon: Ungarn in Zeitalter der Türckenherrschaft, Leipzig 1887, str. 260 i dalje. — 269.

[2] Mercator: Atlas minor Amsterdami 1634 pag. 547: Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte. Ovo je uzeto iz starije Ortelijeve karte, koja je izašla 1575, kada je jošte bila živa uspomena na stare županije.

[3] Valwasor: Ehre des Herzogthums Krain, IV. B. str. 7.

dva gospodara. Slavonija je sasvim i čisto pod turskom upravom i turskim zakonom. I ona ima svoju tursku krajinu, koja je sa našom križevačkom uvijek u krvi. Zato ćemo govoriti o Slavoniji kao pašaluku, a napose moramo govoriti o životu na krajini.

I.

Veliko tursko carstvo u sedamnajstom vijeku prostire se po prednjoj Aziji i sjevernoj Africi, obuzimlje u Europi cio balkanski poluotok i prodire u srce Europe do Budima njekada glavnoga grada Ugarske. Carstvo se je onda dijelilo u dvadeset i dva beglerbegata ili vilajeta, od kojih je svaki priličan jednomu kraljevstvu po pojmovima evropskim. Svaki od beglerbega ima svoju vojsku. Tri beglerbega imadu iznimni položaj u carstvu budimski, temišvarski i bosanski. O njihovim prihodima ne računaju u Carigradu, jer ih oni troše na svoje vilajete, braneći tursko carstvo od susjednih kršćanskih država.

Svaki beglerbeg bio je kao i njekadanji bizantinski „strateg“ glava vojna i upravna provincije. Ima uza se tri glavna častnika, a to je Mufti ili veliki sudac, koji na vlas odgovara prvomu častniku u njekadanjem bizantinskom carstvu, gdje je u svakoj provinciji bio iza stratega glave provincije prvi sudac pod imenom „dikastes“. Drugi je veliki činovnik bio Rais Effendi. On je kancelar ili državni tajnik. Odgovara bizantinskom „kancelaru“. Treći je Tefterdar paša ili veliki blagajnik beglerbegata. Odgovara bizantinskom „logothetu“.[1] Ovu očevidnu sličnost institucija spominjemo radi toga, da već sada pokažemo, a poslije ćemo to i drugim primjerima dokazati, da upravi turskoga carstva koreni duboko sižu u život i institucije istočnoga rimskoga carstva. U tom i jeste ključ snage i dugoga turskoga obstanka u Europi.

Beglerbegovine ili vilajeti opet su se dijelili na „sandžake“ ili zastave. Svakomu sandžaku bio je na čelu jedan paša opet sa svojim vijećem. Beglerbeg bosanski imao je pod sobom sedam sandžaka i to: hercegovačkoga, kliskoga, ličkoga, bihačkoga, cerničkoga, požeškoga, zvorničkoga i bosanski pašaluk. Već prije osvojenja Slavonije bila je Bosna kao prednja straža turskoga carstva. Vezir bosanski imao u ime časti svoje i obrane carstva do deset hiljada dukata na godinu, a imao je pod svojom zapovijedi redovito osam stotina konjanika. On je bdio osobito onda, ako je sultan odlazio kamo na

---

[1] Sr. Ricaut: Histoire de l'empire Ottoman livre I. str. 138—142 i Rambaud: L'empire grec au X. siecle Paris 1870 str. 200—208.

bojno polje, da hrvatske vojske ne provale u tursko carstvo.[1] Onda je Bosna samo s juga neprestano udarala na Hrvatsku. Poslije pada Slavonije opasala je poturčena Bosna Hrvatsku i sa istoka jakom dobro organizovanom vojenom silom. Nije ipak sva Slavonija spadala pod Bosnu, jer je srijemska županija kao sandžak spadala pod beglerbega budimskoga.[2]

Sam beglerbeg bosanski Ibrahim paša Merinbegović opisa nam svoj cijeli beglerbegat (1620), kada je kao maršal vojske osmanskoga carstva polazio prema Budimu. Htio je da znade cijelo stanje svoga beglerbegata. Opisuje sandžak za sandžakom i to samo s gledišta vojene snage svakoga sandžaka. S ovoga gledišta opisao je i dva sandžaka slavonska, koji su podpadali pod Bosnu. Evo njegova opisa:

Sandžakat Požega ima do petnaest hiljada ljudi za vojsku pod upravom paše bosanskoga, koji daje plaću spahijama zaimima i ostalim; ali se ipak u vojničkim stvarima pokoravaju paši kaniškome i dižu se pod njegovim zastavama i pod njegovom zapovjedju. Gradovi su ovi:

1. Požega sa susjednom zemljom imat će kuća do hiljade, a ljudi pod oružje više od hiljade. Grad sagradjen kao tvrdjava ima dva ili tri topa. Redovito u njem sjedi kadija i sandžak.[3]

2. Orahovica grad zidan, ima lijepe zgrade, ima više od dvije stotine dimova. Ljudi ima pod oružjem tri stotine. U njem sjedi kadija. Ima i tvrdjavu sa nješto manjega topovlja.

3. Velika kraljeva grad zidan na dosta velikom prostoru. Dvije stotine kuća ima izvana, a isto toliko unutra. Ima pod oružjem oko dvije stotine ljudi, ima tvrdjavu i u njoj razne age.

4. Verovitica jaki grad zidom opasan ima tvrdjavu i nješto malo topničtva. Varoš i tvrdjava imadu oko tri stotine dimova, ljudi pod oružjem na broju četiri stotine, imadu age i kapetana, koji ondje stalno prebiva.

5. Slatina mjesto zidano ima i tvrdjavu, koja zajedno sa mjestom ima do sedamdeset kuća, a isto toliko ljudi pod oružjem. Ima age.

6. Vočin mali gradić isto tako zidan kao i Slatina, a ima ljudi pod oružje na broju sedamdeset.

7. Kapošvar istoga svojstva ima ljudi sedamdeset.

[1] Antonio Meravino (1514) Genovese u: Sansovino Historia universale dell' origine et imperio de Turchi. Venetia 1600, list 16 na drugoj strani.

[2] Ricaut Histoire str. 138.

[3] Pogrešno se spominje, da je grad „pol dana daleko od Biograda“. Ovo je bez dvojbe pogreška potonjega prepisača ili prevoditelja.

8. Osijek grad na obalama Drave. S ove strane ima jedan toranj i u njem jedan top dugačak do trideset pedalja. Varoš može sa gradom imati do hiljade kuća. ljudi pod oružje ima na broju dvije hiljade. U njem sjedi kadija i kapetan.

9. Vukovar grad zidan imat će u svemu zajedno sa mjestom do sto kuća, a ljudi pod oružje do sto i trideset. Jedan aga ima u gradu.

10. Brod u čarobnom kraju, mjesto ima kuća na broju osamdeset, ljudi pod oružjem isto toliko. Onamo dospije kadgod sandžak. Kadija prebiva stalno. Daleko je od Požege za jedan dan.

12. Djakovo ima slične prilike kao i Brod, ima ljudi osamdeset.

Slijede sela, koja imadu u ovom sadžakatu do 10.000 dimova, a i ljudi pod oružje daju isto toliko.

Drugi je sandžakat ili bolje govoreći vojvoda cernički. Prvi put sada dolazi pod imenom sandžakata u ovom spisu. Jošte desetak godina prije ovoga popisa dolazi medju sandžacima samo Požega.[1] Dapače malo godina iza ovoga popisa veli papinski izaslanik: „u provinciji Požege, a u vojvodstvu Cerničkom".[2] Ovaj vojvodat ipak nosi naslov sandžaka, a taj mu naslov evo priznaje sam beglerbeg bosanski. Samo kao glava krajine slavonske turske prema Hrvatskoj mogao je vojvoda cernički dostići čast paše t. j. generala ili sandžaka. Ovaj sandžak ima do pet hiljada dimova rasutih po selima i pojedinim kućama seljana, sva su sela tako rasuta, da su jedno drugomu blizu. Sandžakat ima samo tri tako zvana grada:

1. Cernik grad zidan sa varošom, imat će do šest stotina kuća a do sedam stotina ljudi pod oružje. Ima i tvrdjava sa njekoliko tornjeva i tri komada topova. Ovo je mjesto, gdje najviše puta sjedi sandžak.

2. Bila stina mjesto maleno zidano ima kuća šestdeset zajedno s onima, koje su u mjestu, mjesto je jako tvrdo. Age tri ondje bivaju.

3. Sirač grad zidan veoma jak srednje je veličine. Ima zajedno sa mjestom na broju tri stotine kuća, ljudi pod oružje isto toliko.[3]

---

[1] Salamon: Ungarn im Zeitalter der Türckenherrschaft ima na str. 235 i 336 najprije sandžakate u vrijeme Sulejmanovo, a zatim g. 1610, pak ne ima sandžaka cerničkoga, već samo požeški.

[2] „Nella provintia di Posega nel ducato Zernic" veli izvjestitelj papinski od g. 1629—1630. Fermendžin Acta Bosnae eccl. Izaći će u zbirci Monumenta naše akademije.

[3] Ovaj opis štampan je najprije od dra. Račkoga u Starinama XIV. 173 i dalje. Talijanski prevodilac očevidno ga je udesio za porabu oblasti mletačkih,

Ovamo ne spadaju niti pod jedan niti pod drugi sandžakat gradovi Gradiška, Jasenovac i Kobaš. Mjesta ova na Savi pribrajaju se Bosni.

U Srijemu jeste glavno mjesto Ilok, u njem sjedi sandžak može se reći redovito.[1] Ali kako je u Srijemu još znatno mjesto Mitrovica ili stari Syrmium, onda i tamo sjedi kadgod. Jošte su tamo Petrovaradin i Slankamen kao važni gradovi.

U našem popisu ne ima niti Valpova grada niti njegova kotara. Ovo mjesto bilo je veće od mnogih spomenutih mjesta. Nije spadalo na sandžaka požeškoga, već pod bližnji Pečuh, kako je bilo i u crkvenom pogledu kadgod, kako ćemo vidjeti. Imade dizdara ili kapetana janjičara sa četrdeset momaka, a u mjestu je i dvadeset i pet spahija u svojim kućama.[2]

Izvještaj govori samo o gradovima, gdje su namještene turske vojske, a sela spominje samo u toliko, koliko mogu dovesti vojske pod zastavu paša. Mi ipak možemo i iz ovoga popisa zaključivati, koliko su i sela doprinosila obrani turskoga carstva u Slavoniji. Svi gradovi u požeškom sandžaku jedva mogoše dati četiri hiljade četiri stotine ljudi, a sav je sandžakat davao do petnaest hiljada ljudi, dakle je deset hiljada odpadalo na sela. U cerničkom ona tri grada imadu hiljadu ljudi, a četiri hiljade daju sela. Naši nam spomenici ne kažu, nisu li ovi brojeni oružani ljudi sve sami posadnici janjičari. Mi mislimo, da nisu upravo svi. U ovom je broju i stalna janjičarska posada i svi oni spahije i Turci, koji su sjedili po gradovima, a u vojsci služili su kao konjanici. Sama ova dva sandžaka daju bez srijemskoga do dvadeset hiljada ljudi. Veliki broj sela u Slavoniji pokazuju ovi brojevi vojske. To potvrdjuju i drugi spomenici. Četiri mjeseca iza osvojenja verovitičke i požeške županije ostalo je napučenih samo sedamdeset sela, ali se broji zapuštenih sela kršćanskih na tri sto šestdeset i osam, a čisto turskih osamdeset i pet ili ukupno

---

jer se navode duljine mjesta od Zadra i Spljeta. Izvještaj pisan je talijanski 1625, jer se na strani 179 spominje „la revisione e descrizione“ „del 1624 che Mehmet Begh fiol de Mustaj“ učini. Slijedeće godine 1626 putuje u Bosnu Hrvat Atanasij Grgičević i donosi caru Ferdinandu II. ovo isto izvješće mjestimice neznatno skraćeno. Grgičević imao je izvijestiti cara o Bosni, pak je naprosto donesao na talijanskom jeziku ovaj opis beglerbegov. Morao je da bježi, jer su Turci doznali, da nije on trgovac, kako se iskazao, već carski izaslanik. Tek što je mogao ovaj opis negdje uhvatiti, pak ga caru podnosi kao najbolji i najpouzdaniji izvještaj. Starine XVII. str. 116—150.

[1] Posjet kod paše 1608 poslanika austrijskoga. Arkiv za povj. jug. knj. IV. str. 214—215.

[2] V. popis Valpova.

četiri stotine i četrdeses i tri sela.[1] Po tom je bilo na zemljištu sadanje požeške verovitičke županije 513 dobro napučenih sela.

Najviše je „turskih“ sela izčezlo iz krasnoga požeškoga polja njih šestdeset i jedno na broju, ako se još k tomu uzme osamnaest iz bližnjega Kaptola i iz Velike šest, onda vidjamo, da su zlatno požeško polje Turci poljodjelci najjače bili pritisnuli. Ako je istina ono što Marsigli koncem 17. vijeka pripovijeda: „ja sam opetovano puta prošao razne dijelove Turske, pak nisam nigdje vidjao Turke poljodjelce osim u Bosni, gdje su Slaveni prešli na Mohamedanizam i Turke naseljene iz Azije u Dobrudži“ — onda bismo mogli suditi, da su ovuda po selima naseljeni naši bosanski poturice.[2] Onda razumijemo, da je veliki i znameniti turski grad Požega u vrijeme popisa (1702) iza oslobodjenja mogao pokazati jedva sto sedamdeset i jednoga gradjana i četrdeset i dva kućarca, dakle u svemu jedva štogod preko hiljade stanovnika. Valjda manje nego 1688, kada je ipak 1800 duša.

Kršćanskih sela opuštjelo najviše u Djakovštini. Sela pustih broji se osamdeset i šest, a puste zemlje samih oranica do sedamnaest hiljada jutara.[3] Što popisnici iza izgona Turaka mogu navoditi poimence zapuštene oranice, koje jošte nisu šikarom obrasle, to pokazuje da je jošte prije velikoga rata kršćanska raja i ovih 17.000 jutara obradjivala i znojem svoga lica natapala. Iza Djakovštine imadu najviše zapuštjelih kršćanskih sela Osijek i Valpovština, a pust je i veliki dio izmed Slankamena i Mitrovice, a zatim dolazi kotar oravički, Požega i t. d. U blagoslovljenoj od prirode Slavoniji, kako se vidi po ovim brojevima nije uzmanjkalo naroda, a imena gora i dolina, rijeke i jezera, sela i gradova svjedoče, da je ovdje sjedio neprekidno narod hrvatski i u njekim krajevima srpski, da nije bilo niti prave turske pasmine, već samo gdjekoji Turci po zemlji rastreseni. Uprava turska još nije bila dotle dospjela, da na tursku prekrsti slavonska sela, rijeke i gradove. O tom svjedoče svi naši prilozi.

Da ogledamo upravu. Turska je uprava sva vojena. Na čelu sandžakata jest sandžak, što znamenuje zastava, jer ima u boju svoju zastavu. Ako su beglerbegije ili vilajeti odgovarali starim bizantinskim tematima, kojima su na čelu „strategi“, a ono su sandžaci bili stare „eparhije“.

[1] Gl. prilog XIV. Popis Slavonije g. 1688.

[2] Citat u Salamona: Ungarn in Zeitalt. d. Türck. H. str. 201. Sr. naše priloge i popise: Kaptola, Kutjeva, Velike, Kamenskog, Gradišta Brestovca itd., gdje se poimence spominju turska sela, gdje su sami Turci svoje zemlje obdjelavali.

[3] Gl. Priloge: Popis Djakovštine.

Sandžak bivao je imenovan i primao svoje pravo na zastavu sa samoga prijestolja iz onoga najunutarnjijega dijela carske palače, kamo je vjernik i podanik k padiši prorokovu zamjeniku samo najvećim počitanjem ulazio i sa ceremonijama, koje su posebni zakoni ustanovljivali.[1] Visokoj časti, koju je paša dobivao, imali su odgovarati i darovi, koji su za prve pašaluke narasli i do pet hiljada dukata. Paše su morali darivati velikoga vezira, koji je od ovih darova imao znatan dio svojih prihoda. Cvalo je kupovanje i prodavanje sandžaka. Sandžak nije imao stalne plaće iz carske blagajne, pa opet se računao u Carigradu prihod kao stalan. Tako se uzimalo za pašu požeškoga, da ima 616.236 ospera, što bi po našem računu bilo preko deset hiljada dukata.[2] Sandžak je imao svoje posjede i sela, koja su mu radila i plaćala. Tako paša požeški ima Veliku,[3] Kaševac u orahovičkom kotaru, Duboku i Krnjakovce u kutjevačkom kotaru,[4] a onda Sekulince, Meljane, Gjurišiće, Riemce, Drenovac, Macute, Smude, Bokane itd. u kotaru vočinskom i sva bogata turska sela oko Požege.[5] Imali su posjede i u drugim krajevima svoga spahiluka. Već sam onaj vijenac vojvodstava (vaivodatus) oko Požege pokazuje nam blizinu sandžaka: Pleternica, Gradišće, Kutjevo, Brestovac, Kamensko, Kaptol, Velika i poslije izgona Turaka nose sa svojim kotarom ime „vojvodstva“, a vojvode su i upravitelji pašinih sela i dobara. Od jednih posjeda primaju sve kao i svaki spahija, a od drugih primaju ono što bi podanici imali samomu caru davati.

Kako su bili rasuti posjedi paše požeškoga radio je on jamačno onako kako pripovijeda putnik 16. vijeka. Begovi i paše, koji imadu svoja lena ili posjede dadu kazati svojim vojvodama to jest upraviteljima: Donesi mi toliko od ovoga ili onoga sela. Vojvoda učini. Uzme za pašu 30.000 ospora, a za sebe 15—20.000 ospora, ako ne više.[6] Paša je dobio svoje, pa makar propala raja. Odkuda bi inače paša razvijao sjaj, komu se evropski putnici ne prestaju diviti. A paša, koji je danas u Požegi, biti će valjda za godinu dana gdjegod na granicama carstva u Aziji, možda će pasti u nemilost, pa će izgubiti pašaluk. Sve to morao je na umu imati, pak da se obogati

---

[1] Hammer: Staatsverfassung des osmanischen Reiches I. str. 86.

[2] Hammer: Staatsverfassung II. str. 251. Hammer računa da ide 50 osp. u dukat. V. Hammer Gesch. des osm. R. III. 472.

[3] Prilog XXVII. Popis Velike.

[4] Prilog br. XXX.

[5] Prilog br. XIX.

[6] Gerlach Tagebuch 1577. kod Zinkeisena III. str. 163.

kako i gdje samo može. „Ne ima nijednoga beglerbega“ — veli Zinkeisen — „nijednoga sandžaka ili subaše, koji bi bio zadovoljan sa obilnim svojim prihodima. Pohljepa njihova goni ih na prevare i tlačenje, da izmuzu iz sela i gradova što više mogu“.[1] Nečuveno bogatstvo mnogo puta na milijune sabraše turski paše, u zlatu, srebru i drugim dragocjenostima, jer zemalja ne mogoše nakupovati, kada su sve zemlje bile careve. Mnogo puta poslao je sultan razglašenome bogatom paši svome svilenu uzicu, samo da pobere njegove milijune. Mnogo puta se je carska blagajna pomogla u velikoj nevolji na ovaj ne lijepi način. Ali najviše puta i redovito gledaju paše, da rasiplju svoje ogromne prihode na krasne žene, divne konje, zlatne i dragocjene haljine i na stotine svojih robova dvoranika. Tek je ideal pašama vrijedan spomena bio poturica Hrvat Rustempaša, što je sve on ostavio blaga i bogatstva pri svojoj smrti (1561). On ostavi: 1700 robova, 2900 vojenih konja, 1100 deva, 5000 sjajnih haljina ili kaftana, 8000 turbana, 1100 zlatom vezenih kapa, 2900 oklopnih košulja, 2000 oklopa, 600 srebernih i 500 zlatom i dragim kamenjem posutih sabalja, 1500 kaciga, 130 parova strimeni, 7060 sabalja sa draguljima urešenih korica, 1000 posrebernjenih kopalja, 5000 svezaka knjiga, 78.000 dukata, 32 draga kamena u vrijednosti od preko 11 milijuna for. i 100 milijuna ospora ili dva milijuna gotova novca u srebru, preko osam stotina villa i njekoliko stotina mlinova.[2]

Uz pašu jeste namjestnik kiaja. U našim stranama zove se redovito i u spisima i u pjesmama ćehaja. U našim slavonskim spomenicima dolazi po imenu Mehmed ćehaja. U kotaru kutjevačkom pripada njemu selo Novoselci,[3] a imao je jamačno drugih posjeda. Bilo je stalno odredjeno, da svi posjedi, koje uživa jedan ćehaja, prelaze i na njegove nasljednike, a da se ne smiju niti umanjivati niti promjenjivati za druge.[4] Spahije sandžaka imao je sabirati njihov neposredni zapovjednik Alaj beg. U našim spomenicima dolaze tek dva sela u kotaru veličkom Sovinjak i Bankovci, koji pripadaju alajbegu požeškomu,[5] Preslatince u djakovačkom kotaru.[6] Ne dvojimo, da ih je imao i više po drugim krajevima pašaluka. Iznad alajbega svakako je aga janjičara, koji je u sijelu sandžaka glava znatne vojene sile.

---

[1] Zinkeisen Gesch. d. osm. R. III. 135—136.
[2] Hammer Gesch. d. osmanischen Reiches III. str. 386.
[3] Gl. Priloge: Popis Kutjeva br. XXX.
[4] Hammer Staatsverfassung I. str. 359.
[5] Gl. Priloge: Popis Velike br. XXVII.
[6] Gl. Popis djakovačkoga kotara br. XXXIX.

Što je pored velikoga vezira u velikom divanu cara čestitoga veliki aga janjičara, to je i u malom divanu sandžakovom aga janjičara. U svima tvrdjavama sjede stalne posade janjičara, njima su na čelu dizdari ili kapetani, nad kojima je on aga ili gospodin. Ove čete imadu u vrijeme mira da drže mir i red. Oni su stalne posade u ime državnoga mira po sandžacima.

Divan sandžaka ili mali divan sastaje se u svim zgodama, koje se tiču cijeloga sandžaka. Redovito biva u njem deset do dvanaest osoba. Pored paše su njegov čehaja, aga janjičanrski, alajbeg, kadija ili veliki sudac, miriliva ili pazitelj nad zgradama, glavni hodža i odlični spahije iz pašaluka.[1] Janjičarski aga i onda ustaje tužbom na pašu, kad svi šute i strepe od straha pred pašom, on ustaje i diže tužbu prizivljući na svoga velikoga agu janjičarskoga u Carigradu i na carev divan, te mnogo puta krši paši glavu.[2] Ako i jesu age janjičara važni u provincijama, opet nisu više janjičari onakovi, kakovi su bili u vrijeme Sulejmana I. Oni se žene po volji i bave se raznim zanatima, da prehrane svoje obitelji. Tako već izgubiše volju za rat. „Ja sám vidio — veli Ricaut — da su mnogi od njih davali obilne darove, da ih riješe službe u Ugarskoj ili Kandiji“. Dapače imadu svoje zamjenike „jamak“ zvane najgadnije propalice na smutnju svijeta i tvrdjava, kamo dolaze.[3] Nisu više janjičari ljuti vojnici, koji ne znadu ni oca ni majke, kako kaže naša stara historijska narodna pjesma. Čuprilii vezir piše kaurinu Jovi Misirliji:

Ovo tebi tvrdu vjeru dajem,
Da ću skupit po izbor junaka,
Koji svoje ne imadu majke,
A za vjerne ljubi i ne znadu,
Kome no je kuća kabanica
Mač i puška i otac i majka.[4]

Ovo je stereotipno u našim narodnim pjesmama starije dobe za oznaku janjičara. Dopunjuje ovu oznaku druga pjesma, koja kaže, kako su oni pripravni umrijeti i učiniti strahote ma za što. Dizdar udbinjski, t. j. kapetan janjičara, piše primorskomu banu, a ban pripovijeda svojoj kćeri, što u pismu kaže:

Sutra će mi svatove dovesti,
Dovesti će hiljadu svatova:
Sve junaka sve golih Turaka,

[1] Zlatovićeva zbirka u našoj akademiji ima takov „divan“ opisan u Skradinu.
[2] Hammer Staatsverfassung na više mjesta i Salamon Ungarn in d. Zeitalt. Türckenher. str. 193.
[3] Ricaut Histoire de l'Empire Ottoman liv. III. str. 405—406.
[4] Bogišić Narodne pjesme iz starih rukopisa str. 286.

Koji nema ni oca ni majke,
Niti brata nit rodjene seke,
A za ljubu nigda i ne znade,
Puška šarka i otac i majka,
A desnica bratac i sestrica,
Britka sablja previjerna ljuba,
Kabanica kuća kamenita.
Komu žao poginuti nije
Ako li mu ručak ne pripravim,
Ne pripravim glavitu djevojku.
Bijeli grad će sa zemljom sravniti,
Materi će oči izvaditi,
A meni će ruku odsjeknuti,
A tebe će kćerko odvoditi.[1]

U 17. vijeku raspušteni janjičari izlijeću iz tvrdjava, kako ćemo još i primjerima pokazati, da taru siromašnu raju. Jednom se spominju prijave svih kolasa ili zapovjednika vojske iz gradova požeškoga sandžaka stigle beglerbegu kaniškomu, te je trebalo u Požegi taj janjičarski smet rastjerati. Tuže se spahije i siromasi. „Mnogobrojna nasilja uništio je u Požegi i rastjerao nevaljalce u Požegi Huseinaga sin Ahmed agin".[2] Ova nasilja prikazuje nam i narodna pjesma iz onoga kraja, kada pjeva:

„Sinoć dragoj mimo dvora prodjoh,
Ja joj nazvah dobar večer draga.
Draga meni nujna odgovara:
„„Kakvo nam je dobar večer dragi,
Kad su nama na konaku Turci?
Oni ištu što u mene nema:
Ištu vina od sedam godina
I rakije od devet godina
I djevojku lica neljubljenu
I pogaču nigda nekuvanu
I konjica nigda nesedlana.
Toga ištu — što u mene nema."" [3]

Ovakva je propala janjičarska vojska ili posadna i pješačka. Ima druge vojske narodne iz samoga spahiluka, koja je konjanička ili spahijinska, koja je mnogo veća i o kojoj Turci rado izgovarahu svoju rečenicu, kada vidiše veliku vojsku: „Askar rend derin misal", t. j. ima vojske kao pijeska u moru. Ovoj vojsci pristaje ona evropska poslovica: „kuda tursko kopito zagazi, tuda trava više ne raste".[4]

[1] „Vienac" Kačiću, Zbornik pjesama, u Zadru 1860 str. 36.
[2] Zlatovićeva zbirka u rukopisu jugoslavenske akademije.
[3] U zbirci „Matice hrvatske" iz okolice čagličke.
[4] Obadvije ove rečenice spominje u 17. v. Ricaut Histoire de l'empire liv III. str. 407 i 413.

I u Slavoniji ima četiri puta više spahinjske vojske nego li posadne janjičarske. I ovu instituciju spahija primiše lijeni za napredkom Turci iz bizantinskoga carstva, gdje je od davnih vremena bio običaj davati u ime vojne službe ona sela, na koja je državni poglavar po ondašnjem redu imao pravo rabotâ i dažbinâ.[1] Po Mohamedovom zakonu pripala je svaka osvojena zemlja ne samo djelomice već čitava turskomu caru. On je razdijelio na ziamete i timare i darivao svojim odabranicima. Grčka riječ „pronija“ (πρόνοια) značila davanje u najam, na obradu, na uživanje, dakle ono što je bio rimski beneficium.[2] Turski zijamet znamenovao je vojnički feudum, dakle ono, što i pronija. Gospodari ovoga feuda zvali su se zaimi, t. j. ono, što su u evropskom svijetu gospoda baroni i grofovi. Dohodci jednoga zaima (u našim spomenicima dolazi pisano: Sain, Schain) ili posjednika jednoga ziameta bili su najmanje 20.000 ospora i idu do 99.999 ospora. Čim pridodje još jedna ospora, već zaim nosi naslov paše. U našim spomenicima dolaze mnogi zaimi ili turska gospoda baroni tako, da bi ih suvišno bilo brojiti. Laglje je pobrojiti najveće posjednike, koji po svome velikom posjedu nose naslov paše. Osim valije ili upravitelja — paše požeškoga — imade Hali paša boraveć u Brodu,[3] Alia paša u Kaniži,[4] Haši paša, Ibrahim paša, Kaston paša, Alipaša, Hasanpaša, Alaj paša u Djakovštini.[5] Svi oni imadu prihoda preko 100.000 ospora. Najviše ih je, kako vidimo, u Djakovu, ali zato i jest Djakovština iza odlaska Turaka najpustija.

Timar je znamenovalo imanje, koje su turski sultani davali odličnu vojniku uz pogodbu, da za rat daje po jednoga konjanika na svakih 3000 ospora. Ako li je timar prerasao 19.999 ospora, onda je timariot ili njegov posjednik postao zaim. Ali i to su mogli dostići samo oni, koji su imali pismo od samoga sultana. Bilo je i takovih, kojima je davao pismo tek beglerbeg, oni nisu mogli dobiti veći posjed od 6000 ospora i nisu se mogli uzvinuti medju gospodu zaime i paša.[6]

Zaimi i paše imadu i po više sela, timari tek po jedno, a svih onih 85 turskih sela podpadalo je neposredno pod pašu požeškoga.

[1] Успенски: Значение византійской и южнославянскои проніи и Зборникъ статей по Славяновѣдению str. 8—13.

[2] Novaković u svojoj raspravi o proniji i pronijarima, Glas srpske akademije I. str. 75 izveo je i primjerima iz srpskih spomenika utvrdio ono, što je o tom u spomenutoj gore raspravi dokazao Uspenski.

[3] U opisu: Kutjeva selo Gradac.

[4] Opis Orahovica selo Čačinci.

[5] Opis Djakovštine.

[6] Ricaut Histoire str. 408—410.

Svako selo ima samo jednoga gospodara ili spahiju, samo dva puta nalazimo po dva gospodara. Tako u Dobrogošću nalazimo Alibulića Mehmedagu Osječanina i Stalipa Požežanina,[1] a tako u Dolancima Chirkin Ahmed Agića i Huseinagu obadva Požežanina,[2] koji su mogli biti braća. Tri gospodara jednoga mjesta nalazimo samo u Djakovu Haši pašu, Ibraim pašu i Kaston pašu.[3]

Dočim su timarioti bili dužni s jednim konjanikom izaći, zaimi i paše imali su dovoditi svaki svoju četu prema razmjeru svoga posjeda. Ako su bili bolestni, morali su se dati nositi, ako su još bili djeca metali bi ih u kolijevkama na konje, neka se priučavaju ratnim tegobama.[4] Kolika je nužda bila, da spahija glavom podje u boj, svjedoči i naša narodna pjesma, gdje se kćerka „Peivan spahije" preoblači u očevo spahinsko odijelo i vojuje pod imenom Pejvan spahije kroz devet godina dana, dijeli mejdane i sretno se vrati kući.[5] Tko ne bi pošao u boj, gubi svoj spahiluk. Tko u boju pogine, tomu će se car smilovati obitelji, ako ima sina, opet će mu car dati onaj ili drugi još bolji timar ili ziamet. Car je gospodar svih timara i ziama, pak tako i ovih. „Dok drugi vladari — veli Ricaut — gubitkom i smrću svojih vitezova u boju gube, ovaj još dobiva, jer sve njemu dopade i opet može dijeliti".[6] Naravno da dijeli najprvo sinovima onoga, koji je u boju poginuo.[7]

Ove velike izmjene imao je da bilježi u našim zemljama defterdar vilajeta bosanskoga, pod koji je spadala Slavonija. Koliko je ovdje moglo biti prevara? Koliko puta prelaze ipak spahiluci od oca na sina? Koliko li je u Slavoniji vladao zakon bosanski, gdje su spahiluci bili baštine od djedova? Koliko je medju spahijama bilo Turaka, a koliko poturica Hrvata bosanskih? Koliko je narod trpio radi tih promjena? Svega toga ne znadu nam kazati naši spomenici. Spomenut ćemo ipak, da nalazimo imena obiteljska begova hrvatska, a spomenut ćemo i gdje su gospodari. Aslan Begović Valpovčanin u Rakitovici, Mustafa Čemanović u Drškovcima, Begić Požežanin, Hasanaga Zaimović u Bešincima, Halibeg Lakić Lakušanin u Češljakovcu, Haši Pašić Djakovčanin u Čajkovcima, Usain Begić Djakovčanin u

[1] Opis kotara Gradišća.
[2] Opis kotara Velike.
[3] Opis Djakovštine.
[4] Ricaut str. 411.
[5] Bogišić Narodne pjesme str. 261—264.
[6] Ricaut Histoire str. 414.
[7] Zinkeisen Gesch. d. osm. Reiches III. 155—161.

Andrijevcima, Ali Čajić Djakovčanin u Dubovici, Ali Bašić u Dubravniku, Ali Čijajić u Forkuševcu, Alija Jerkočević u Paki, Karalović u Šehovskom ili Soskom dolu, Durmišević u Bjelaku, Karalović u Tulnici, Karalović u Mihaljevcima, Mehmed aga Katalić u Kadumovcima, Hasan Čeribašić u Dolu, Teptedarović u Orljavcu, Turbić u Dragi, Zvečić u Hrnjevcima, Svetačović Kobašanin, Tuceković u Rogolju, Husein Alilagić u Smoljanovcima. Mustajbeg Halilagović u Mrtovlasima, Slivić u Vlasima, Čengić u Završju. Bakić u Ugarcima, Turbić u Golobrcima, Murkić u Pšenici i t. d. Njeka su imena čisto narodna, a druga su od turskih časti zaima. tefderdara, paša, aga, bega Zaimovići, Teptedarovići, Pašići, Agići, Begići i t. d. Naše je mišljenje, da su gotovo sva gospoda turska u Slavoniji porijeklom Mohamedanci iz Bosne.

Rekosmo već, da je u sandžaku bivao divan od koga se je moglo prizvati na veliki divan beglerbega bosanskoga. Na ovo vijeće prizivali bi se Turci i kršćani, ali sudbenost bila samo i lih u kadije. On je govorio u ime svetoga zakona, zato se od njegovih presuda nitko ne ima prizivati na kakav viši sud ili divan. A kakav je to bio sud kaže nam jasno naša strašna narodna rečenica: „Tko te prê? kadija. Tko ti sudi? kadija. Tko te bije? kadija.“ Lijepo govore carske odredbe kadiji. On će paziti, da ne budu pogaženi nedužni mozlimi, da ih opaki sudijini sluge krivo ne ogovore. Takove će sluge odmah kadija odpustiti, drugač će on biti odpušten. Mi ne trpimo okrutnosti, po kojima se bez razloga seljani odsudjuju i dobra se njihova otimlju.[1] I sve tako lijepo dalje. Ali kako je kadija sudio, kada je bilo izmed kršćana i Turaka? U našim spomenicima naročito se kaže, da su podanici imali pravo prizvati na kadiju, ako bi im spahija krivo činio i s njima zlo postupao.[2]

Kadija imao je svoj kotar sudački, koji se zvao kaza. Takove su kaze bile u Slavoniji u Požegi, Orahovici, Brodu i Osijeku po službenom popisu, a bio je jedan u Iloku kraj paše i u Mitrovici. Već se po ovom vidi, da je kadija bio od mnogih mjesta daleko. I pravda je već po samoj daljini dosta puta morala trpiti. Radi daljine bili su i namjestnici ili mali sudci naibi. Tako eno u Nijemcima u Srijemu ima takov „naib“ na koga sam car šalje svoje pismo u

---

[1] Hammer: Staatsverfassung des osm. Reiches, B. I. 133.

[2] Vidi priloge strana 43, gdje kažu seljani o svojim odnošajima prama spahiji: „si quae pecasset iisdem in mala et nulla tractatione, apellassent causam ad cadiam“.

kojem se kaže: „Nikako se ne smije raditi proti veličanstvu zakona i proti mojoj carskoj zapovijedi.“[1]

Kadija sjedio je u posebnoj zgradi koja je bila cijeli dan svakomu otvorena od jutra do večera, da sudi, sklapa ugovore i ženitbe, pravi testamente, u kratko on je javni notar. Kadija ne ima u ime svega toga niti jednoga novčića plaće od države, već živi samo od onoga što mu narod dade. Zato neka nitko ne misli, da je kadija stradao. On dobiva znatne prihode, što se već odatle vidi, da troškove plaća ona stranka, koja dobije pravo. Mnogo puta idu Turci od obijesti tužiti nedužne kršćane, za to kadiji kršćani dobro plate, dok i Turci tužitelji ništa izgubili nisu.

Turski begovi, spahije, vojvode i subaše natječu se, da obtuže. Nijedan prestupak nije umakao Turcima, gdje se radilo o kakvoj novčanoj kazni. Ako li tko s drva padne ili s krova, ili u vatri ili vodi pogine, moralo se plaćati. Ako tkogod iz sela izčezne ili uteče moralo se plaćati. Ako se na krajini pobiju Turci i kršćani, pa bude mrtvih glava, onda bližnje selo plaća za svaku mrtvu glavu krvarinu. Dogadjalo se dapače da su plaćali i za ljude, koji su u kojoj kući umrli naravnom smrću. U kratko vele stanovnici ugarskoga sela Szada: „kojom god smrtju čovjek umre, Turčin prima za to svoju plaću“. Krvarina plaćala se od 5—100 talira ili bolje da reknemo opet sa stanovnicima jednoga turskoga sela: „Turci uzmu što im raja dade — svaki po svojoj mogućnosti.“ Turci u obće ne paze nego na one prestupke, koji će im donesti novaca.[2]

Osim novčanih globa, od kojih žive kadija i svi drugi častnici turski, imadu i k a z n e razne vrsti sve do smrti, koje grozotom ispunjuju svako ljudsko srce. Da budemo i ipak Turcima pravedni, spomenut ćemo, da veliki dio groznih turskih kazna imade svoje korene u sredovječnom zakonodavstvu bizantinskih careva isto tako kao i veliki dio turskoga sudbenoga postupka.[3] Bizantinci su na primjer tako ljuto batinjali i na toliko različitih načina, da i najveći vještaci ne mogu pravo razabrati, kakove su to sve batine bile. Neka bi bile batine, već su ih i Špartanci na stotine dobivali. Ali se je i bičevalo i šibalo, dok je živo meso odpadalo, dapače se sa živa čovjeka koža derala.[4]

---

[1] Vidi priloga br. V.

[2] Primjera iz spomenika magjarsko turskih donosi Salamon Ungarn in Zeitalter der Türckenschaft str. 244—248, koji vrijede i za odnošaje u Slavoniji.

[3] Zachariae v. Lingenthal: Geschichte des griechisch-römischen Rechts 2. Aufl. Berlin 1877 p. 303 o kaznama, 381 o sudbenosti.

[4] Zachariae str. 308—309.

Ovakove šibe i deračina bile su kao sramotna i strašna odsuda na smrt. Sve su to Turci nasljedovali od svojih učitelja Bizantinaca, kako ćemo to vidjeti u tolikim primjerima. Bio je običaj u Turaka uhvatiti odličnije kršćane, biskupe, gvardijane, trgovce, pa za kakvu god pregrešku odsuditi ih na batine. Jadni kršćani da im biskupi ili gvardijani pod sramotnim batinama ne postradaju, odkupili bi ih. Tako je nastala redovita skoro daća koja se zvala deštibani.[1] Biskupi se bosanski tuže, da skoro svake godine moraju da smognu u to ime koju stotinu škuda, a samostani osiromašiše plaćajući odkup od ove sramote, kako ćemo poslije vidjeti.[2]

Izaurijski carevi groze se u svojim zakonima, da će odsjeći ruke, izrezati jezik, izvaditi oči, odrezati nos ili muško udo. Sve to baštiniše Turci od Bizantinaca. Prispodobimo primjera radi s onim, što je paša požeški g. 1600 radio u Požegi. „Ženama dao je rezati sise, ljudima uha, nos i jezik; njekoje je žive parao i okolo grada na kolac natikao, druge je u kipuću vodu žive bacao; djecu je bacao u tamnicu da od gladi skapaju. Ovako se radilo po cijeloj Slavoniji.[3] Temelj je bizantinski dakako sa dodatkom zvjerskih Turaka.

Samo u strašnoj kazni nabijanja na kolac čini nam se, da su Turci originalni. Byzantinci odsijecaju jednim krivcima glavu mačem, druge spaljuju u vatri osobito radi vjere, treće proste zločince vješaju na vješalima.[4] Nijedan putnik ne prolazi Tursku, da ne bi opisao groznoga turskoga nabijanja na kolac. Mnoge ilustracije po evropskim novinama 17. vijeka imale su zgroziti svako kršćansko srce od onoga, što kršćani trpe od groznih Turaka. Nijedan vijestnik ne propušta spominjati zloradosti turske, poruge i sramote, koje kršćanin jadnik pretrpi prije ove smrti i kada već na kolcu izdiše. U vrijeme nemira cijeli nizovi kršćana na kôcima izdišu. Mnogo puta nabili bi na kolac kršćanina, a pored njega oca, majku, braću ženu i djecu[5] itd. Mnogo puta glogov kolac uzeše i na zadnju stranu čovječjega tijela zabijahu, dok u zatiljku ne izadje. Ali tko bi mogao sve te jade izkazati?

Najviše puta da izbjegnu strašnim kaznama bježe jaki kršćanski ljudi u hajduke, kako mnogo puta svjedoči naša stara pjesma. Evo kako veli Mijat hajduk:

---

[1] Hammer Staatsverfassung I. 265.

[2] Vidi Benlićev izvještaj od g. 1655 u Fermendžin: Acta Bosnae eccl. izaći će u „Monumenta“ naše akademije.

[3] Švear: Ogledalo Ilirije IV. str. 437.

[4] Zachariae str. 408.

[5] U Sansovinu detaljno opisano list 61—62. Za noviju dobu Bakula I: Martirii nella missione francescana str. 16.

Turski zulum doteščao raji,
Bog visoko, a car je daleko,
Nitko nama pomoći ne dade.
Ja imadoh lijepe podvornice,
I livadu zelenu Jabuku,
Sve mi ote od Duvna kadija.
Tri put idjoh do turskoga suda,
Sve je meni uzaludu bilo,
Vlaška vjera ne prija Turčinu,
Pa ja odoh potražiti pravde,
U bogaze i tijesne klance,
Gdjeno sude turske kosovice
Pa sam Turke sudit naučio.[1]

Krvav ti je život hajdučki, kada narodna pjesma pjeva:

„Pa on ode u goru zelenu
Devet godin po gori hodio
Sa gorice hladnu rosu pio
Ispod sebe crnu zemlju jeo.
Dok je sebi četu sakupio.“[2]

Njihov je život tek u noćno doba. Po vatrama razpoznaju svoje drugove. Tako na primjer Nikola Višnjić, kada odvodi Hajkunu djevojku, vidi vatre u gori, pak ih ide poznavati „il' su turske il' mojih drugova“ i nalazi kod prve Ivu kapetana, kod druge Petra Mrkonjića, kod treće Luku bajraktara, kod četvrte Komnen bajraktara, a kod pete Smiljanića Iliju — sve poznati junaci iz narodnih pjesama 17. vijeka.[3] U zimsko doba počivaju hajduci ili kod roda ili kod dobrih prijatelja, ali mnogo puta nastradaju od izdaje.[4] Mnogo puta stradaju od prkosne smjelosti, osobito ako se pokažu Turcima u odijelu i oružju onih turskih junaka, koje su pogubili. Tako na primjer ne da Mijat harambaša Marijanu u Livno i veli mu: „Obuko si toke Čitarića i ječermu Popršenovića, svietle nože bega Vrabkovića i košulju Bojagić Alije.“[5] Mnogo puta od Turaka grozno nastradaju i velike muke trpe. Mnogo puta prelaze na kršćansku stranu, da se kao uskoci osvećuju. Ali mi ne imamo da govorimo o uskocima, koji su izvan Turske, već valja da govorimo o hajducima u Turskoj, napose u Slavoniji.

O slavonskim hajducima veli noviji izvjestitelj iz naroda po narodnoj tradiciji. „Nekadašnje slavonsko-srijemske hajdučke čete bijahu

[1] Pjesmarica „Matice dalmatinske“ str. 250.
[2] Vienac „Kačiću“ str. 24.
[3] Vienac „Kačiću“ str. 30.
[4] Kako hajduci zimuju, o tom osobito karakteristična pjesma u Pjesmarici Matice dalmatinske str. 210.
[5] Pjesmarica Matice dalmatinske str. 241.

ovako ustrojene. Ljudi, koji su se dali u hajduke, pobjegli su u goru na zabitna lako nepristupna mjesta. Tu bi se njih 12, 20—30 drugova dogovorom skupilo u jednu četu, izabrali bi sebi vodju harambašu. Ovaj je imao pravo upravljati četom, zapovijedati svakomu četniku i četu predvoditi. Svaki četnik morao je slušati harambašu. Plijen su dijelili pod jednako, samo je harambaša dobivao za dva četnika, duplo od svakoga plijena. Udarali su samo na Turke. Sastajali su se po danu u zakutićima, noću su išli četovati ili napadati Turke, koje su i danju putujuće napadali."[1] Ovo su dakle osvetnici kršćanski za muke pretrpljene.

Moramo se i to pitati: Da li su ovi hajduci sačuvali štogod misli za slobodu i kršćanski život. Da li su hajduci kakvi takvi plamećki nade pritisnutomu i pogaženomu kršćaninu slavonskomu? Da li barem oni u svom srcu nose ono, što rekoše njihovi predji poslanicima Ferdinandovim g. 1530: „Oh koli željno očekivasmo, da nas Kristovom pomoćju oslobodite, rado bismo se u vašu zemlju preselili, da se ovoga tiranstva oslobodimo".[2] Rade li u savezu s braćom hrvatskom za slobodu podjarmljene raje? Jeste, upravo u Slavoniji možemo pokazati i dokazati sa suvremenim izvorima, da su hajduci borci za krst častni i slobodu svoga naroda. Jeste, upravo su hajduci glavna podpora svakoj kršćanskoj vojsci, koja se je dizala na Slavoniju.

U velike sudjeluju slavonski hajduci u velikom ratu, komu je bila povod propast turske vojske kod Siska (1592), a svršio se mirom u Žitvi (1606). Do onoga rata ne ima spomena o kakovoj vojni na Slavoniju, od kada je pala kroz pedeset godina, pak ne ima spomena ni o djelima hajduka slavonskih. God. 1596 izdade car Rudolfo proglas na Bosnu i sve susjedne zemlje, neka se dižu na oružje svi kao jedan čovjek, da zataru strašnu Mohamedovu neman. Car veli, da je poslušao njihova izaslanika viteza jeruzolimskoga Franju Antona Bartuča. „Dokle mi sa vladarima kršćanskim vojujemo proti strašnomu i vječnomu neprijatelju i vi valja da se složite, da stresete sa sebe jaram strašni i sramotni".[3] Očevidno je, da na ovaj poziv skaču na noge junaci hrvatski u Slavoniji. Prvi kolo vodi Vid Kovačević u Vrhovcu gradu (1596), koji otimlje Vrhovac i pod njime pogiba. Za njim se spominje Franjo Ilić, koji je sa dvije hiljade uskoka popalio Požegu. A kada je (1599) provalila hrvatska vojska pod Petrom Erdedom, eto uz njega Luke

[1] Bogišić Zbornik sadašnjih pravnih običaja. U Zagrebu 1874 str. 616.
[2] Kuripešićev izvještaj, Rad jugosl. akad. LVI. str. 163.
[3] Lopašić: Acta confiniaria I. str. 195.

Senčevića, koji bijesni na Turke od Požege do Osijeka. A kada udara u Slavoniju Gjuro Zrinski, eto opet uz njega braće Marka i Mate Lepsanovića, koji osvoje više gradova i iz njih izbaviše više sužanja kršćanskih. Iza mira u Žitvi ne ima glasa niti slavonskim hajducima, dok opet ne počme slavno svoje vojevanje ban Nikola Zrinski (1663) eto opet uz njega Tome Sarića sa šest stotina momaka.[1] I opet ne ima spomena o slavonskim hajducima, dok ne započe veliki rat oslobodjenja. Onda opet oni zaigraše kolo tako jako, da i najpristraniji strani pisci moraju priznati, da se je Slavonija oslobodila i pomoću samoga naroda. O tom ćemo još govoriti pripovijedajući sam rat za oslobodjenje.

II.

Govorili smo o gospodi i o njihovom upravljanju i sudovanju, a sada valja da govorimo o podanicima kao hraniteljima turske vojske i turske gospode. Spomenusmo govoreći o postanku ziameta i timara ili turskih spahija, da su Turci inštituciju ovih vojnih feuda primili od Bizantinaca. Isto tako od njih primiše i podaničke odnošaje. Već sam naslov odredaba „kanuni raja“ pokazuje na uzor bizantinski iz koga su Turci crpali.[2] Već u vrijeme bizantinskoga carstva zovu se seljani siromasi (πένητες), a to i jesu bili, jer je slobodnoga seljaka već sasvim bilo ne stalo, kada je vrijedilo u carstvu feudalno načelo: „nulle terre sans seigneur“ ili kako vidjamo u Slavoniji: svako selo ima svoga gospodara. „Iza propasti bizantinskoga carstva — zaključuje Zachariae — ostaju isti pravni odnošaji zemljištni pa makar i uz njeke modifikacije i nadalje sve do dana današnjega. Turskim osvojenjem promijenio se je odnošaj državnih posjeda, crkvenih dobara, vojnih feuda i posjeda velikaša. Crkvena dobra dobile su redovito mošeje kao vakufi; sva druga dobra razdijeliše sultani svojim miljenicima i vojnicima kao novim spahijama. Odnošaji seljaka ostaju isti, oni samo izmjeniše gospodara.[3] A o seljanima srpske države zaključuje Novaković ovako: „Kad se — veli on — različita mera nešto u raboti, a nešto u dažbini svede na jedno, izaći

---

[1] Švear: Ogledalo Ilirije IV. od 423 i dalje po suvremenim bilješkama ili analima požeškoga samostana, za koje vele, da su propali g. 1842 u velikom požaru Požege.

[2] Hammer: Staatsverfassung I. str. 180.

[3] Zachariae von Lingenthal: Geschichte des griechisch-römischen Rechts 2. Aufl. Berlin 1877 str. 234 i dalje raspravljajući o „νόμος γεωργικός“, a naročito zaključak ove študije na str. 262.

će, da čitluk sahibijski — kmeti upravo su ostali pod istim rabotama kroz tursko vreme pod kojima su se nalazili pod srpskom upravom u XIV. veku."[1]

Turci su dakle samo prihvatili i obdržavali stare zakone. A kakovi su ti zakoni? Kako ih provode? Najprije nam valja ogledati zakon. Turci su zadržali u glavnom stare zakone glede posjeda, kako nadjoše u bizantinskom carstvu a i u srpskoj državi, gdje su prevladali grčki agrarni zakoni. Samo Bosna zadržala je svoje baštine od djedova, a u drugim dijelovima carstva tek po milosti sultanovoj i mnogo puta kradom postaju prave baštine, da posjed prelazi od oca na sina i da ostaje obitelji. Kršćani podanici više su vlastnici zemlje svoje, nego što su njihovi spahije. Naši seljani slavonski nazivlju svoje zemlje „baštine"[2] mnogo većim pravom nego što bi mogli njihovi gospodari svoje selo, komu su gospodovali, baštinom pozvati. Kršćanski podanici mogli su svoje zemlje medju sobom izmijeniti, prodati i ostajale su kao baština njihovoj djeci, samo dakako uz pogodbu, da priznaju svoga spahiju gospodara. Pri prodaji valjalo je paziti, da privoli spahija, komu je kupac platio „tapiju" ili taksu u ime prenosa zemlje na sebe i svoju djecu. Spahija mogao je zemlju svomu podaniku oduzeti i drugomu pokloniti, ako li ju je za tri godine ostavio pustu. Nije mu smio oduzeti, ako je podanik zemlju obradjivao i svoje daće namirivao. Nije opet kršćanin podanik smio odbjegavati svoje zemlje, a spahija mogao ga je dovući na staru zemlju makar iza petnaest godina.

Kršćani plaćaju redovito desetinu i harač. Desetina ide gospodaru, a harač ili „carovina" ide caru za uzdržavanje njegove vojske.

Desetina imala se platiti najprije od svake vrsti žita i voća, a zatim i od povrtelja, od konoplje i lana. Ne samo od žitka, već i od blaga davala se desetina. Veliko blago volovi i konji bili su izuzeti, ali zato se davala u naravi od koza i ovaca, a od svinja plaća se redovito u gotovom novcu. Pašarina plaća se napose. Mlinarina je takodjer u desetom dijelu. Osobito su u cijeni desetci od pčela u medu ili vosku. Od deset kablova ide jedan spahiji, od sto deset. Car Sulejman uredio je, da spahija još od svaka trideset i tri mjerova primi jedan. Taj suvišak zovu salarija, a plaćala se samo od pšenice, ječma, hrži, zobi, proje i vina.

---

[1] Novaković Stojan: Pronijari i baštinici. Glas I. srpske akademije str. 44.
[2] Gl. naše priloge osobito: popis Male Vlaške br. XXXV.

Medjutim se je desetina pretvarala u petinu, od deset da se dade ne jedan nego pet, t. j. da dadeš polovicu. Taj se porez nazivlje ispendža ili petina od perzijske riječi pengjib ili petina. To je bilo u ime takse kršćaninu, što kao sužanj sultanov uživa život i zemlju sultanovu. Taj porez bio je po sesijama, dakle je porez zemljištni. U Ugarskoj se je plaćao po kapijama (ili portae), a u Slavoniji po odžacima ili dimovima (foci.). Ovaj se je porez davao u gotovom o Gjurgjevu i o Mitrovu ili Miholji.

Osim ovih poreza ima jošte dopunjak ispendže ima jošte porez vozarine. Podanik imao da dade svomu gospodaru jedan voz drva i jedan voz sijena. Gospodar je recimo sjedio u Budimu, pa kako da mu tamo vozi. To je morao da plati u gotovom novcu.[1]

Ovo je zakon ili „kanun" u glavnim crtama. Da vidimo, kako je prema ovomu zakonu bilo u Slavoniji. Godine 1697 odgovaraju seljaci u Ladimirovcu kraj Osijeka, da im je bio u vrijeme tursko gospodar Hadžia Omir, komu su plaćali:

1. „Od svake sesije (a to je od 24 jutra) godimice u gotovom novcu jedan forint i dvadeset i pet dinara i to na rokove o Miholju i o Gjurgjevu, a preko toga jošte o božiću od svake kuće po jednoga kopuna ili jednu kokoš od svake kuće". Ovo je očevidno spomenuta gore ispendža ili odkup od sužanjstva.

2. „Daju mu desetinu od svake vrsti žita i od pčela u naravi, osim toga u ime desetine drobnoga blaga koza i ovaca daju od svakoga stada po jedan komad. Zatim daju od svake dvije svinje pet dinara i to u ime dohodka od paše, koji se zove „travarina". Osim toga davahu od svake sesije na tjedan jednoga težaka." Ovo je gornja desetina, ali evo već ovdje mjesto tri težaka u godini daju svaki tjedan jednoga, a to je pedeset i dva u godini.

3. „Turskomu caru plaćali su daću zvanu „carovina" — skoro uvijek zovu drugi „harač" — i to svaki na boljem posjedu 1 for. i 20 din., a na manjem posjedu manje."[2]

Kako je očitovalo prvo selo kraj Osijeka, tako je u glavnom bilo u cijeloj Slavoniji. Najprije da kažemo o haraču. Iz Srijema tekao je u Budim, a inače plaćao se za uzdržavanje beglerbega kaniškoga iz cijele Slavonije. Upravno spadala je Slavonija pod beglerbega bosanskoga, te je tefterdar bosanski imao da vodi račun o prihodu carskom u Slavoniji i njegovi su ljudi harač utjerivali. Vojnički je spadala pod

---

[1] Hammer Staatsverfassung str. 180—215 i po cijelom svesku rastreseno.
[2] Sr. priloge br. XVII. 38.

Kanižu, te je na zapovijed kaniškoga beglerbega ustajala, kada je trebalo udariti na Hrvatsku i druge susjedne kršćanske zemlje. **Harač** nije bio glavarina, kako se vidi iz naših popisa, već upravo carska zemljarina, jer se plaćalo od sesije ili „baštine". Harač nije bio veliki, ide od 1 for. 20 dan. do 6 for. ili do jednoga dukata, ali su strašni haračlije i ukupitelji njegovi, pred kojima su više puta kršćanska sela izpraznila. U ovaj carski danak brojila se i gradnja oko gradova i priprava kola i svega potrebnoga za vojsku se više puta za njekoliko dana hoda, gdje je mnogo puta skapao gospodar i blago njegovo. I pred tom strašnom „carevom daćom" odbjegala je više puta raja sa svojih selišta.

Velika je nesreća bila za jadnu raju, što su se ove daće u defteru popisivale u jednu „summu", to jest sveukupno što ima dobiti car, a isto tako što imadu dobiti spahije, koji su u ime stalne svote zakonom odredjene do jedne ospore imali uzdržavati sebe i svoje konjanike. Ili bila dobra ili zla godina oni su iskali svoje, a sva sila turska slijegala je na raju, da istisnu, što se imalo podavati.[1]

Ovo je bila careva daća, a sada da ogledamo daću za spahiju. Davala se u naravi i u novcu. Spahija imao je dobiti sve gotovo u svoju kuću, gdje je obitavao. Kako vidjesmo, oni obično stanuju u gradovima, te je raja morala uvoziti na njekoliko sati daljine. A kakva je bila ta desetina u naravi, to nam svjedoče Kapornjani seljani bližnjega sela od Ladimirovaca. Oni vele: „Svaki seljanin, koji je imao svoj plug, imao je spahiji usijati dva jutra žita kogagod. Ovo bi žito poželi i izmlatili i dovezli bi mu sve o njegovom kruhu i soli, a kada bi se radnje svršile, dobili bi u znak priznanja likov (mercipotum) vina.[2] Mi znamo, da nije svaki seljanin imao cijele sesije ili 24 jutra, već i pol i manje, a evo ipak mora svaki da uzore dva jutra i posije i požanje i izmlati i gotovo doveze. Ovo je svakako više od desetine.

Po zakonu u ime desetine imao je davati raja dva tri ili četiri težaka na godinu. Već u gornjem popisu imade ih pedeset na godinu, a bilo ih je i stotinu. Ovaj broj rastao je i bio je strašan, ako je gospodin spahija imao svoje zemlje kraj grada, u kojem je obitavao. Seljani su iz daleka morali dolaziti na radnje svake vrsti. Tomu nalazimo primjer u Djakovštini, gdje su „davali težaka po stotinu, indi po sve godište u zimi i litu nigdi ne pristavši svetke, zime, kiše,

---

[1] Salamon: Ungarn str. 182—188 sa više primjera iz Ugarske.

[2] Gl. priloge str. 43.

vrućine, aliti nepovoljna vremena".[1] Od ove daće tek je biskup Petar Bakić Djakovštinu oslobodio.

Ovdje je vrijedno spomenuti i za buduće ispitatelje podaničkih odnošaja, da su naši carski upravitelji Slavonije iza oslobodjenja pridržali sva podanička podavanja kao „stare navade i običaje". Turci su eno primili od Bizantinaca zakone i obdržali ih, a sada ih prima naša carska vlada. Ovako idu teški podanički odnošaji u jednoj niti od cara Justiniana do slavonskoga urbara osamnajstoga vijeka. Take su stare navade i običaje držali na primjer osječki Jezuiti, kada traže od Almašana, da im preko četrdeset jutara uzoru kraj Osijeka, a zatim da oru zemlje u Almašu, da im voze sijeno u Osijek i iz vlastite zemlje i od drugih kupljeno.[2] Ovo su iskali i njihovi prvanji gospodari Turci. Ostaje na ledjima seljaka žalibože „stari običaj".

Upravo njeke spomeni na „stare navade" protumačit će nam najbolje tursku „desetinu". „Da se u grad gosposki imade pod jesen" — veli Bakić — „maslo nositi po starom zakonu, običaju i navadi od svake sesije po jedna oka, tolikojer po isti način po jedna oka predje od svake sesije opredjena, a ne u kudilji". Kako Turci ne troše masti naravno je, da je ovaj zakon o maslu u tursko doba postanuo, premda ga ne ima u temeljnom zakonu o podavanjima raje. Ne ima niti toga u zakonu: „Da sva sela imadu, kada bi bilo od potribe žito voziti na vodenicu, kamo bi mu se zapovidilo po starom običanju i navadi nositi i mliti". Ovo nije u zakonu za spahije, ali jeste zakon za potrebe carske, pak su ga prenesli sebi spahije kao redovitu daću. Tumači nam se pako zakon o desetini voća, kada se kaže: „Sela rana voća imadu nositi po starom običaju i navadi". Teško je i pomisliti da bi Turci bili drugačije desetine u voću osobito ranom pobirali, nego kako traži biskup djakovački, koji se drži „staroga običaja".[3]

---

[1] Biskup Petar Bakić djakovački veli, da je on svoje podanike tek od ovoga „šaraluka" izbavio. Da je šaraluk upravo desetina, svjedoči on sam, kada malo dalje veli: „Da selo na bečiluk jati šaraluk ne imadu dicu pošiljati". Bečiluk jest upravo „beščiluk", koji Popović u svom riječniku (Glasnik 59) tumači, da je to „begovska dočeka". Ovdje nam pada na pamet i ona stara naša „descensus". Biskup nam tumači, da je šaraluk isto što i bečiluk, to jest radnja u ime desetine. Riječ „šaraluk" mogla je postati samo od turske: „aršluk", što znamenuje: desetina. (Hammer Staatsverfassung I. str. 195). Rukopis Petra Bakića, original u biskupskom arkivu u Djakovu, a prepis u knjižnici naše akademije.

[2] Vidi popis Almaša u prilozima str. 51.

[3] Spomenuti već rukopis Petra Bakića pod točkama 8, 19 i 21.

Koliko su spahije varali svoga cara, jer su po starim popisima davali stanoviti broj konjanika, kao da su im dohodci uvijek jednaki, koliko puta se je njih desetorica pravdala za jedno selo, a napokon u vojsku nijedan nije prispio, kako se tuži tefterdar Ani pod vladom Ahmeda I. (1603—1617)![1] A tko će opisati sva nasilja i prevare prema jadnoj raji? Koliko puta prodao je jedan spahija svoje selo za ovu godinu jednomu, a ovaj drugomu, a onaj opet trećemu, pak onda trojica navališe na selo, da im desetinu i sve daće dade. Kako li eno od dviju triju težaka narastoše u ime desetine njih cijela stotina. Toga nitko nije bilježio. Kolika li su jošte druga nasilja imali jadni kršćani pretrpjeti, to ćemo u drugom dijelu ove razprave još potanje pripovijedati.

Od obćega pravila imade i iznimaka. Tako njeka sela na Dunavu valja da služe kod prevoza i mostova. Oni ne prinose drugih daća. Izuzeti su i oni, koji su na krajini, koji plaćaju iste one daće, koje i Turci, ali zato vojuju zajedno s Turcima na kršćane. O njima govorit ćemo napose, kada budemo govorili o krajini.

O carini u Slavoniji malo ili baš ni malo ne imamo podataka. Tek na mostu osječkom i kraj Petrovaradina spominju se prihodi carinski. Pavao Rovinjanin pripovijeda za takova emina u Makarskoj, da je plaćao caru trideset hiljada reala na godinu. „Nikako toga nisam mogao vjerovati“ — veli on — „nego mi vele, da je istina. Može se ipak razumjeti, jer ne pobiru samo daću od prolazne robe, već im kršćani od svake kuće imadu davati po tri, četiri do pet reala. Osim toga svaki za svaki posao, koji učini valja da plati isto tako.[2] Ovakovi emini spominju se u Osijeku i u Petrovaradinu.[3] Kakove su prihode imali i koliko su plaćali turskomu caru u ime dobivene carine, toga ne znamo.

„Sajmovi“ ili „pazari“ spominju se u više gradova. Tako na pr. u Osijeku veliki Ilijinski sajam.[4] Imade i nedjelnih sajmova samo ne znamo, da li su upravo morali podanici u grad spahijin nositi na prodaju, kako je to poslije bivalo u Slavoniji.[5] Ipak se može zaključiti,

---

[1] Hammer: Staatsverfassung str. 191.

[2] Starine XXIII. str. 19.

[3] Gl. priloge Osijeka i Petrovaradina.

[4] Sr. priloga br. II.

[5] Vrijedno je spomenuti njeke ustanove za Djakovštinu (1725):

6. Sva Djakovština može dobro znati, da od sada nikomu ne imadu kakvu marvu prodati, veće mesaru jali kasapu gosposkome, za njeka varoš može u svako vrime od godišta i vojniki s putniki mesa imiti, a kasap bude, kako se marva procini, platiti svakomu prez svakoga spričanja.

7. Da se ne ima nikome drugome prodati med, vosak, vino, rakija, veće samo gradu gosposkomu, a bude se svekoliko plaćalo po onu cinu, kakovo drugi budu prodavali i kupovali.

što seljani osim blaga i žita nose na sajam. Na sajmovima trži se med, vosak, vino, rakija, kokoši, pilići, maslo, sir, purane, guske, patke, slanina, bob, grah, sočivo, svakovrstni luk, raci, žabe, ribe i lovine razne vrsti.

Ovo nas dovodi, da reknemo o narodnom živovanju i sudovanju. Spahija bio je prvi sudac svojim podanicima, a tek ako s njegovim sudom nisu bili zadovoljni prizvaše na sud kadijin. Znademo pak od prije, da spahija biva daleko u kojem gradu, a suda uvijek treba. U to ime imalo je svako selo svoga kneza. „Knez ima se izabirati čovik pametan za moć znati selom upraviti".[1] Kneza biralo si je selo obično izmed najuglednijih ljudi u selu. Jednoga takova kneza dvorove opisuje (1640) Pavao Rovinjanin. U susret dolazi gostu knez (conte) Marko i žena mu, sinovi i kćeri, sva družina i s poštovanjem ljube Pavla u ruku. „Ovaj knez" — veli on — „ima više kuća, ali sve su od drva i sve skupa ne čine jednu pristojnu kuću. Sjedosmo po turski na podu nogama na križ oko stola prostrta na zemlji, večerasmo pečeno jare, kuhanu kokoš i suhoga mesa sa dobrim kruhom i vinom. Sve je to doneseno na jednom drvenom pladnju, koji je bio priličan punomu mjesecu. Ostavio nam svoju palaču, koja je bila koliba od drva kakva dva koraka široka, a toliko i visoka, pokrita bukovim daskama, a duga je oko osam koraka. Ona služi za spavaonicu, za kuhinju i za dvoranu. Sa strane ima staju u koju vode vrata iz te sobe, te kroz sobu unilaze i izlaze krave, kojih je dosta imao." Posteljicu Pavlu nizko prostreše uza stijenu kraj vatre, koju si je sam prikrio sa pokrivalom, koje je sa sobom nosio. U maloj je smetnji, kada se na večer krave natisnuše, koja će prije u staju."[2]

Jedva je i u Slavoniji bio „knežev dvor" bolje udešen. Ovdje nas zanima, da je knez imao više kuća, a to je očevidno zadruga, o kojoj naš Pavao na drugom mjestu veli, da ga je zadivila i da je to pravi način sačuvati svoju imovinu. Veli, da je bilo više braće oženjene, jedan da je držao novce i zapovijedao, a svi drugi da su mu pokorni. Nikada da se ne rastaju, već da su svi skupa. Ovako da ih

---

9. Da imadu sva sela preko godišta, koliko jest nedilja u njemu, nositi u Djakovo na piacu; što kodi ima na prodaju kokoše, piliće, maslo, purane, guske, patke, slanine, boba, graha, sočiva svakojaška, luk i ostala kakono se dostoji, ter navada jest po drugih vilajetih i varoših. Takojer ribe, rake, žabe i s lovinom ostalom.

Rukopis Petra Bakića u jugosl. akademiji u prepisu.

[1] Ibidem tačka 23.

[2] Starine XXIII. str. 21—22.

uče fratri.[1] Vjerujemo da su ih učili fratri, da budu složni, ali zato nisu fratri stvorili zadrugu, kako krivo misli Pavao Rovinjanin. Svi naši spomenici Slavonije pokazuju nam zadrugu u punom cvijetu. u svima bilježi se gospodar kuće, a pored njega oženjena braća i sinovi.[2]

Knezu je bila dužnost bditi nad zadrugom. Sve pravde dolaze najprije pred kneza. Knez je imao pravo zadrugu razdijeliti, kako nam svjedoči spomenik iza dobe turske, ali i od toga pravnoga posla primaše spahija svoj dar jednoga vola. Ako ne bi knez spahiji toga posla prijavio, dobio bi sto batina i dao bi uza to svoga vola.[3]

Knez je imao po starom običajnom pravu miriti radi rana i mrtve glave, gdje po starom običaju slavenskom sudi dvanaest dobrih ljudi, dok uvrijedjeni primi ubojicu na pomirbu u ime Boga i svetoga Jovana. Turci nisu sprečavali ovih sudova osobito u zabitnim krajevima, samo su svoju globu pobirali. Ako se nije našao krivac u selu, trebalo je da jamči cijelo selo. Turci su na pr. dopuštali, da kršćani sami sude svojim vještícama, zato se uzčuvao upravo za sud vještica običaj pradavnih vremena — sa utapanjem u vodi.[4]

A kakvi se osobiti poroci mogli zavladati u našem narodu pod pritiskom mnogih zločina samosilne turske uprave? Toga nam spomenici ne kazuju, ali možemo naslućivati, da su se razvile krivo kletve, jer Turci drže već u 16. vijeku, da je prisega samo stvar savjesti. Rodila se „osveta", da se uzmogne oduprijeti turskoj sili, te je iz turske dobe ono tumačenje „svjeta od svjeta" da je „sveta osveta". Razvijala se kradja i otimačina djevojaka posvećena starodavnim zakonima. Razvilo se mnogo moralnoga zla u narodu, koji premnogo puta strepi od turske nepravde i u strašnjoj strepnji nepromišljeno zlo tvori.

---

[1] Ibidem str. 23. Ovo nas opominje na onu teoriju o „zadrugi", da je postala u tursko doba i da nije stara slavenska inštitucija. Sr. Самоквасовъ: Исторія рускаго права I. str. 141—2. Mi se s tim mnijenjem ne slažemo.

[2] Sr. priloge, u popisu dolazi obično: fratres uxorati i filii uxorati, a iza toga dolazi popis blaga i zemalja.

[3] Kada se bude koja kuća diliti, da se zove knez od sela i dva druga s njime pametna čovjeka, koji mogu bez svakoga mita jati dara pametno razdiliti, već prije za gospodu vola izabrati po navadi običaja, ter ako knez ne bi toga učinio, da prime na dar sto palica i svoga vola dade gospodi za biršag. Bakićev rukopis u prepisu (tačka 23) u jugosl. akademiji.

[4] Sr. Bogišić: Zbornik običaja str. 561, 565, 582—3. K tomu primjere kršćanskoga sudovanja u vrijeme tursko u Ugarskoj. Salamon: Ungarn str. 249. Naročito za sud o mrtvoj glavi sr. Fortis: Voyage en Dalmatie I. str. 90, gdje je kod bivših turskih podanika upravo onakov običaj, kakav se u Bogišićevu zborniku spominje, da je danas u Hercegovini.

Kada si je čovjek izmučio i srce i dušu razmatrajući o podaničkim mutnim i teškim odnošajima u turskom carstvu, ipak mu malo odlane, kada se približi gradovima, gdje je bilo više zakona, pravde i čovječnosti. Dok su sela opustila, gradovi se pučanstvom ojačaše. Svijet je bježao, kada je samo mogao u grad. Tomu je svemu razlog jednostavan, što su gradovi bili neposredno pod sultanovom vladom. Sultan je iz prihoda gradova uzdržavao svoju vojsku. Tako se iz naših gradova slavonskih uzdržavala najviše Kaniža i sva turska vojska na ovoj krajini. Sultanu je samomu bilo do toga stalo, da njegovi janjičari i spahije budu redovito plaćeni. A da njegovi ljudi utuku gradove, kao što su u sedamnajstom vijeku utukli mnoga sela, tko bi platio njegove krajiške vojske. I njegova bi moć pri tom nastradala. Činovnici carski po gradovima nisu pobirali sebi, kao što su to činili spahije po selima. Ako su štogod i oteli nije bilo toliko, da bi se dizale velike i grozne tužbe, kakve vidjesmo po selima. To je moglo mamiti i mamilo je seljana u grad. Ali je to teško išlo. Nije dozvoljeno raji, da se seli od jednoga gospodara drugomu, pak tako ne smjedoše niti u grad da se sele. Iza deset godina smio je spahija svoga kmeta potražiti i iz grada potegnuti, ako je mogao dokazati, da je u njegovom defteru.

Ipak je svijet utekao u gradove i to najobičnije u vrijeme ratova, pak se onda nije dao iz grada. Sam sultan zaštićivao je kadgod one, koji su uljezli u grad, da se spase od navala i tereta spahija i njihove otimačine. To je bila, kako rekosmo, sebičnost njegova, neka budu što napučeniji gradovi, koji prinose u njegovu blagajnu.[1] Lasno je tako razumjeti, kako su gradovi brojem stanovnika procvali, dok je mnogo sela bilo pustih po ravnoj Slavoniji. Bila je i njeka ravnopravnost medju gradjanima. Svaki grad bio je razdijeljen na predjelje ili četvrti, a svaki gradjanin u svojem četvrtu morao je preuzimati noćnu stražu, da se grad čuva od vatre i nevaljalih ljudi. Koga nevaljalca uhvati ta straža, s mjesta ga zatvori. Osobito su pazili na vatru, koja je bila veoma pogubna u onim drvenim daščarama a slamom pokrivenim. Vjerno oni paze, jer svaku kradju ili palež valja da plate stražari one noći. Lasno je onda razumjeti, da su u slozi, ako se jedne noći nadju zajedno na straži kršćanin, Turčin i Židov. U gradovima su evo svi pazitelji sigurnosti, dok su na selima samo Turci državna policija.[2]

---

[1] Salamon: Ungarn in Zeitalter der Türckenherrschaft, Leipzig 1887 str. 213 do 215.

[2] Bassano u Sansovina: Dell'origine e guerre de Turchi, list 48 i 49.

Ogledajmo pojedine gradove. Najviše nam je podataka ostalo iz onih tamnih vremena o Požegi. Svi putnici dive se krasnomu požeškomu polju, u kojem ima osim grada samoga mnogo turskih i kršćanskih sela.[1] Cvalo je ovo polje već u rimsko doba, pak i poslje u doba hrvatsko. Gotovo je nevjerojatno, kada nam turski povjestnik g. 1532 kaže, da je Požega imala četrdeset do pedeset hiljada, a te su ju godine Turci popalili.[2] Ali to nam donekle potvrdjuju još putnici i domaći svjedoci sedamnajstoga vijeka, kada veli jedan, da je grad mnogo veći bio, kako to pokazuju razvaline zidina, a grad da je već onda bio (1660) velikim dijelom razvaljen.[3] Drugi nam opet kaže, da je Požega mnogo veća od Broda, da imade četrnaest mošeja.[4] Po službenom turskom popisu imala je Požega (1624) do hiljadu kuća, a isto toliki broj vojnika. To pokazuje, da je bilo u gradu mnogo Turaka, kad ih je toliko ustajalo za cara na vojsku.[5]

Godine 1688 brojila je Požega 1806 duša. To je bilo neposredno iza izgona Turaka. Ovoliko je dakle bilo samoga kršćanskoga pučanstva u vrijeme tursko, koje se spasilo.[6]

Grad se je razvio u ravnici naslanjajući se na gore. Bio je u 17. vijeku otvorena varoš, a tako mu je položaj uz brdo, da se niti utvrditi ne može. Brda nad njim tako gospoduju, da bi ga mogao kamenjem s brda uništiti. Kraj grada je malena tvrdjava na visokom okruglom čunu gospodujući nad gradom. Grad je razdijeljen u dva dijela, koji se zovu turski i kršćanski. Talijanskom putniku svidja se grad. Veli, da je prosto gradjen (alla rozza), što mu vjerujemo, kada znademo, kakovi su turski gradovi.[7]

Sjetimo se samo onoga zakona turskoga, koji je zabranjivao kršćanima i židovima graditi veće kuće, nego što ih grade Turci, a oni vole stanovati u manjim kućama i kolibama. Žalibože imat ćemo se više puta sjećati onoga zakona kalifa Omera, da kršćani ne smiju graditi crkava niti samostana, niti da ne smiju svojih crkava popravljati. Oni koji u susjedstvu s moslimima žive, smiju svoje kuće

---

[1] Izvješće Dünewaldovo od 16. oktobra 1687 veli: Dieses schön gelegene Posseckher Feld begreift in sich ziemlich viel Dörfer theils von Christen theils von Türeken bewohnt werden.

[2] Hammer Gesch. d. osm. R. III. str. 120 po Dželalsadi i Pečevi.

[3] Nikolić u kanoničkoj viziti g. 1660: quae olim civitas sat grandis fuerat uti apparent vestigia murorum, sed ex magna parte diruta.

[4] Pavao Rovinjanin: e la città più grande de Brod ha 14 moschee . . .

[5] Starine XVII. str. 146.

[6] Gl. Priloge br. XIV.

[7] Bonini: Caprara 1688. str. 42—43.

samo u skrajnjoj nuždi popravljati.[1] Sjetimo se svih putnika po turskim gradovima, gdje slikaju blato i kojekakve izmetine po ulicama, prozore koječim zatvrdjene, kako li se psi i vrane loveći se za svoj plijen crklotine vijaju po ulicama turskih gradova.[2] Ako je ovako svuda bilo, nije moglo biti ljepše niti u našoj Požegi, Osijeku itd.

Turskomu oku bila je ljepota najprije u jakoj kuli, a zatim u mošeama. Jedno i drugo ima ponosna Požega. Tri kršćanske crkve njekada lijepe i velike sada su turske mošeje, a sa njihovih tornjeva sada hodže turski halalaču i zovu vjernike na molitvu. Kršćani nisu smjeli graditi novu lijepo zidanu crkvu. Tek u 17. vijeku posreći im, da uzmogoše sagraditi lijepu i prostranu crkvu svetoga Duha dakako svu od drva, kod koje služe dva franjevca. Uz crkvu je njihov hospicij, a kadgod budne desetak fratara na duhove, Filipovo i Jakobovo i na mnoge druge godove u godini.[3] Pored Turaka bili su katolici kršćani, ali bilo je i pravoslavnih ako i ne u velikom broju.

U popisivanju iza odlaska Turaka veli se doduše, da su bili pod Turcima i sada da su (1702) sami katolici.[4] Ali jedna zgoda u ovom vijeku daje nam naslućivati, da je bilo u gradu i pravoslavnih. Kada je papinski izaslanik Pavao Rovinjanin g. 1640 prolazio iz Broda prema Požegi na slavonskim kolima u četveropregu, htjede i u varoš požešku proći. Ali kršćani njihovi pratioci veli on, da su im naveli predobre razloge, da treba obići Požegu. Najglavniji je bio, što su naši kršćani katolici ubili netom jednoga vladiku pravoslavnoga u požeškom polju, koji je izganjao svoje prihode ne samo od svojih vjernika, već i od katolika. Vladika je polazio sa kaludjerima, svećenicima i Turcima u pratnji od dvadeset i četiri osobe. Katolici ih ubiše na polju požeškom i zakopaše ih sve zajedno s njihovim konjma u velike jame. U jednoj noći sve to obaviše i jošte zelenim busenjem tako prikriše, da se nikada nije doznalo, gdje su ih ubili i zakopali. Sada se je čulo, da ide vladika katolički poslan od pape, a pravoslavni se spremahu na osvetu. Zato Pavao prodje mimo Požege u Veliku.[5] Kako su upravo u 17. vijeku procvali razdori izmed katolika i pravoslavnih, o tom na drugom mjestu govorimo, ali i ovo je jedan gorak prinos te kršćanske nevolje.

---

[1] Hammer: Staatsverfassung des osm. Reiches I. str. 183.
[2] Lijep primjer o Budimu i drugim gradovima donosi Salamon str. 162.
[3] Visita Nikolićeva god. 1660. prilog IV.
[4] Vidi konškripciju Požege, veli se, da su bili sami katolici.
[5] Pavla Rovinjanina Starine XXIII. 35.

Ako i nije Požega cvala pod Turcima i nije mogla cvasti, opet je bila po svome teritoriju velika. Nije opet bila toli velika, kako jedni kazaše, da je pod nju spadalo dvije stotine sela, a drugi čak četiri stotine. Ovo je previše i za županiju požešku, koju su jamačno razumjevali oni pisci, kada Požegi pridavahu pod vlast tolika sela. Požega je bila i pod Turskom priznata za grad. Ona nije niti pod Turskom imala drugoga gospodara do li samoga sultana.

Obseg grada bio je daleko preko zidina gradskih. Na gradskom zemljištu bila su sela Drškovci do dvadeset časaka udaljeni, malo mjesto od četiri kuće, pol sata na jug bilo je mjesto Komušina sa sedam kuća, opet pol sata odaljeno je selo Seoci sa trinaest kuća, a za četvrt sata na istok bili su Vidojevci opet sa trinaest kuća, a pored njih su Arslanovci sa dvanaest kuća, a na zapad napokon Emovci sa osam kuća. Stara je tradicija u ovim selima, da nisu to sela u početku bila, već sastavni dio grada Požege. Ali mogućniji Turci pokupovaše zemlje gradske i prisvojiše si tako i ova sela naselivši se u njima. U vrijeme tursko donosila su ova sva sela u „summu" požešku. Kako već vidismo Turci pod imenom „summa" preuzeše riječ starih dicatora u ovim stranama, a pod tim se razumjevala ukupna porezovina jednoga grada ili mjesta, koja se imala davati u carsku blagajnu, pa bilo više ili manje stanovnika.

Kada se promisli koliko je pustoselina po drugoj Slavoniji, onda se mora reći da je oko Požege cvalo poljsko gospodarstvo. Na brdima grada cvalo je vinogradarstvo u cijelo vrijeme turskoga vladanja. Vlastnici vinograda bili su i Turci, jer naši Turci piju vino i rakiju. Ta samo na naše krajiške Turke, med koje idu i požeški, pristaje ona stara poslovica: „piju kano Turci".[1] Od zanata cvali su najviše krznari, jer ih popisuju dvadeset i šest, što uzamši prema broju gradjanskih kuća čini, da je svake desete kuće vlastnik bio krznar. To nam pokazuje i na narodnu nošnju, te možemo reći, da se je onaj narod onako nosio, kako se i sada nosi, a da nije imao nošnje današnjih Bošnjaka.

Iza krznara najjači su kožari, što je naravno, ima ih deset gospodara kuća. Da je gotovo vas narod u opancima, to nam pokazuje, što popisuju samo jednoga čižmara, komu je i pridjevak Čižmešija.

[1] Lopašić u: „Dva junaka" str. 124 spominje u Vidovcih g. 1687 ove turske gospodare vinograda: Derviš spahija hodža požeški, Alija Muharenović, Mehmet Durmišević, Husain spahija, Husain Sofić, Alija Budarović, Ahmet Hasić. Pri popisu (1702) spominju se u Vidovcima vinograda samo na šest kopača, ali uza to pustoseline u obće dva puta više nego li cijele obradjene zemlje. Vidi se dakle, da su ovdje tečajem slijedećih ratnih godina vinogradi propali.

Pored kože ima i narodno sukno tvrdo i jako koje je obradjivalo dosta na broju krojača, popisuje ih dvanaest. Bilo je dosta kovača, mesara, drvodelaca, mlinara, stolara, gumbara. Spominje se i jedan chirurgus, valjda brijač a moglo ih je u tursko doba i više biti. Nama se ipak najzanimivije čini, da mala Požega imade toliko zlatara, broje ih osam. To nas opominje na lijepe one mnoge radnje, koje vidjasmo u samostanima Bosne a naročito u Sutjeskoj, koje su pobožni stari zlatari poklonili crkvi božjoj. Opominje nas, da naslutimo, da je u Slavoniji cvao ovaj obrt i natjecao se finoćom radnje sa sličnom filigran radnjom sarajevskom i carigradskom. Opominje nas na zlatne i srebrne nakite naših žena i djevojaka, koji su znali prelaziti od roda u rod.

Pa zar nije bilo trgovaca u Požegi? pitat će tkogod. Dakako da je bilo kao i u svakom gradu pod Turskom. Sada se iza odlazka Turaka spominju samo četiri (quaestores), ali u tursko doba bilo ih je više. Jedini odlični kršćani, koji su se novcem stečenim od sirotinje raje uzdigli do ugleda i pred Turcima bili su trgovci. Požega je i trgovačko središte upravno, pak je i tržište trgovačko ne samo za požeško polje, već i za cijeli pašaluk.

Da li je bilo škola u Požegi? Nije li onakova bila kakovu Bocatius opisuje u Budimu (mjeseca novembra 1605): Sastanem kršćanskoga školnika, pak ga upitah: gdje ti je škola, a on pokaza: evo ovdje, a uz njega stoji pet dječaka.[1] Bolje je bilo u Požegi, jer su tamo franjevci sa svojim hospicijem, a gdjegod njih ima, ima ma kakva škola. Luka Imbrišinović osnova školu g. 1672 o svojem trošku, u koju je polazilo više od pedesetero djece.[2]

Ovoliko mogosmo iz veoma oskudnih izvora da progovorimo o Požegi. O nijednom gradu slavonskom ne nadjosmo niti toliko podataka. Ali nije nam niti treba, kada svi žive pod istim državnim sustavom, koji malo gradi više razgradjuje. Znatniji je u strategičnom obziru O s i j e k od Požege. Godine 1626 opisuje ga carski izaslanik Atanasij Grgičević ovako: „Preko mosta sagradjena od cara Sulejmana na Dravi dolazi se pred vrata Osijeka. Ovdje se svršava kako me drugi dobro upućeni uvjeravaju kraljevstvo Ugarske. Ovaj grad Osijek jest pradavni, ali prepun od Turaka, što se i pozna dobro. Stare zidine učinjene su vrlo lijepo sa četvornim kamenima sa lijepim gradskim vratima, nove su od drva nabacane sa vapnom.

[1] Salamon str. 162.
[2] Lopašić: Dva junaka str. 136.

U jednom kutu staroga grada nalazio sam tri komada topova bez kola, a jedan je dug trideset i šest pedalja nelijep, učinjen od samih Turaka, jer je na njem turski nadpis. U ovom gradu moglo je biti do tri stotine kuća, izmed kojih je deset katoličkih. Mošeja ima osam.“ [1] Znamenit je osječki presjajni most, koji je bio dug osam hiljada pet sto pedeset i tri koraka, a sedamnaest koraka širok.[2] Poslije oslobodjenja jeste u gradu smjesa svakojakoga naroda, dosta Niemaca, po vjeri ima kalvina, koji su bili Magjari, dočim su u varošu bili katolici, pomiješani sa pravoslavnim kršćanima. U tursko doba koncem 17. vijeka bilo je u varoši od blata i drva učinjenih do dvije hiljade kuća. Varoš je bio tik do grada. Na daleko na zapadnu stranu prema Djakovu puno je pustih sela, koja se nisu mogla naseliti. Što bi danas jadna raja posadila, to bi sutra turski konji izgazili i uništili. Vojna cesta spajajuća Osijek sa Biogradom nije bila prilika za naseobu, već je s jedne i s druge strane bilo mnogo puta kroz duže vremena samo trkalište za pustopašne turske i tatarske konje.

Petrovaradin sam po sebi nije bio grad sa gradjanstvom, koje bi imalo kakova preimućtva. On je bio upravo turski dobro utvrdjeni tabor, pak je to i poslije ostao. Iz ove jake tvrdjave bdili su Turci nad južnom Ugarskom i Erdeljem. Ovdje se vidjaju lijepe zgrade tečajem ratova razvaljene. Izmed ostalih bila je ovdje divna kršćanska crkva sa krasnim slikama svetaca, bogorodice i Isusa Krsta, ali izbodene i osakaćene od kopalja i handžara turskih vojnika.[3]

Što su rimskim taborima bile canabae, to su Petrovaradinu bili Karlovci, koji su u vrijeme popisa (1702) po broju pučanstva veći od Požege. Puni su trgovaca i obrtnika, imadu veliki posjed od preko pet hiljada jutara, porez plaćaju kao i varošani turskomu eminu ili porezniku u Petrovaradin. Njihova je briga bila most na Dunavu i postave drvene pod osam topova varadinskih postavljati. Karlovce su Turci pri odlazku sasvim popalili i porušili. Ostadoše ipak dvije krasne crkve, jedna katolička porušena, a pravoslavna crkva ostade cijela, sa lijepim slikama i prekrasno oslikanom kupulom. Slike su apoštola od mozaika, a tako i Isusova i bogorodičina. I ovdje nakaziše slike turski vojnici strijeljajući u oči i u prsa svetaca. Princ Eugen poznati

[1] Izvještaj Atanasije Georgicea (Grgičevića) na cara Ferdinanda II. Starine XVII. str. 134.

[2] Hammer G. d. o. R. VI. str. 123.

[3] Bonini: Caprara (1688) str. 115.

ljubitelj umjetnosti nadje ovdje velik krasan krst, umjetno izradjen od drva, a iznutra bogato pozlaćen i pokloni ga princu bavarskomu.[1]

Petrovaradinskomu eminu ili porezniku pripadao je i Slankamen, koji se bilježi, da je bio grad (civitas). To je jamačno odatle, što je imao kupelj sa slanom vodom. U kršćansko doba bilo je to veće mjesto, kada su još pri osvojenju nadjene tri crkve: dvije katoličke, a jedna pravoslavna, dakako bez krova. Grad se je ovaj dijelio u tvrdjavu i varoš. Stanovničtvo se dosta bavilo ribarijom na Dunavu.

Petrovaradinu pripadala je i Kamenica, ali kao selo davajući desetinu od žitka i vina i po tri radnika od jednoga selišta.

Ilok sačuvao je dugo uspomenu, da je u njem jednom sjedio kralj Nikola Iločki, da je sjedio u njem i biskup, a da je iza pada staroga Sirmija potonje Mitrovice bio najljepši grad Slavonije. Iza osvojenja vide se jošte ostanci kraljevskoga grada, koga nisu mogli ratni ognji izgorjeti, jer je bio gradjan od kamena, opeka i mramora. Sa starim rimskim kamenima urešenim nadpisima ogradiše Turci svoje bunare. Ali neka govori putnik iz početka 17. vijeka (1608). „Grad je na Dunavu zaštićen s jedne strane visinom brijega, s druge jamom, a opasuju ga i jake zidine. Ima samo jedna vrata pred kojima je jama, a preko nje most. Samo ovuda može se kolima u grad. Ima njekoliko crkava i samostan i visoke jake tornjeve, ali su svi pusti kao i crkva, u kojoj je kraljevska grobnica. Ima i lijepi kraljevski dvor osobitim zidom opasan, ali su mu krov, podovi i vrata tako rasuti, da je tužno vidjeti pored onakovih zidova još one lijepe prozore, koje Turci sasvim zapustiše. Oni u obće zapuštaju gradove i puštaju propadati gradove i mjesta, palače i kuće koje zadobiše. Niti najpotrebitije stvari ne rade, da im ne padnu krovovi, vrata, podovi, prozori i stanovi, kako se vidi po svim gradovima, u Budimu, Tolni, Mohaču, Vukovaru i u ovom Iloku, gdje evo lijepe kuće zapustiše, a na njihovo mjesto učiniše druge od plota i blata, da u našim krajevima ne bi ni pastir u njima rado bivao. Prije mnogo vremena mora da je ovo bio krasan grad dobro utvrdjen. Pred njime lijepo selo obasuto voćem izgleda, kao da je sve bilo jedan krasan voćnjak.“[2]

Kathedralnu crkvu upotrebiše Turci za svoju staju konjsku. Ostadoše ipak nerazvaljeni kameni sa slikom Nikole iločkoga kralja bosanskoga i njegova sina, što stoji i danas. Pri osvojenju Iloka ne nadjoše naši ostanke svetoga Ivana Kapistrana. Svećenik Talijanac spominjani već sekretar

[1] Bonini: Caprara 1688 str. 131—132.

[2] Maksimilian Prandstätter, tajnik carskoga poslanika Adama Herbensteina na putu u Carigrad. Arkiv za povj. jugosl. str. 214—215.

Kaprarin pripovijeda. a mi pripovijedamo za njim, ali samo zato, da se vidi, kakova je tradicija o tijelu svetoga Ivana bila god. 1688. Kada su kršćanske vojske osvojile Budim, digoše kaludjeri tijelo sv. Ivana u jedan samostan svoj blizu Mitrovice, gdje se i sada nalazi ali se potajno drži. Ne dadu ga vidjeti nijednomu katoliku, da im ne oduzmu ovo dragocjeno blago, a opet i zato, jer da se na glavi vide strižene vlasi, kako običaju strići franjevci. Ovo bi imao biti po tradiciji katoličkoj pravi Ivan Kapistran a krivi car Lazar u Ravanici.[1] Značajna je ova pripovijest radi neugasive zavisti izmed katolika i pravoslavnih.

Kada su Turci bili gospodari obiju obala Save onda su njihovi gradovi Gradiška i Brod obuzimali obadvije obale. Samo tako može se razumjeti ona stara tradicija brodska, da su Brodjani nekada orali sve zemlje do ispod bosanskoga brda Vučjaka.[2] Tako je Mitrovici odgovarao s prijeka Šabac, Zemunu Biograd. Mnogo puta se ovi gradovi u krvavim bojevima spominju, ali nikad nitko nije si dao malo truda, da nam poda o njima ma kakvu sliku u tursko doba. Tekar poslije izgona Turaka kazuje nam Marsigli, da je u polju srijemskom mjesto pusto, ali puno starina, ostanaka starih zidova, kamenja sa nadpisima, a mjesto da ljudi nazivlju Mitrovica, kao da će reći Mitrov grad. Kada malo pogledaš sve ovo mjesto moraš se uvjeriti, da je ovdje cvala jedna od najvećih rimskih kolonija. Toliko je puno ovdje svakojakih rimskih ostanaka. On nalazi jošte razvaline zidina stare palače još dosta visoke, a u sredini ulazi se u podzemlje kao u kakvu crkvicu, koja ima po strani u zidinama grobnice. Poveći zidovi sa obkopima vežu Mitrovicu sa Petrovcem.[3] Slična su udesa i gradovi na Dravi Valpovo i Verovitica. O Valpovu ipak znamo da je u njem sjedio komandant sa četrdeset posadnika, a u gradu da je živilo dvadeset i pet spahija. Stari grad iz kršćanske dobe držali su Turci sa ogromnim podzemnim tamnicama, ali ga nisu niti povećavali niti poljepšavali.[4] O Verovitici ne znamo niti toliko. Nisu ovo niti bili gradovi sa starim povlastima gradova, kao što su bili recimo Požega i Osijek.

Ovo je jadna slika gradova Slavonije.

III.

Slika o upravi Slavonije u tursko doba ne bi bila podpuna, da ne podademo napose sliku o ustroju Krajine i o životu na

---

[1] Bonini: Caprara str. 108.
[2] Brlić: Uspomene na stari Brod II. str. 4.
[3] Marsigli: Description de Danube La Haye 1744. Tom. II. str. 45—46.
[4] Gl. priloge opis Valpova.

Krajini. Mnogo vjekova prije dolazka Turaka u Europu cvala je u Podunavlju rimska vojna krajina. Već u vrijeme cvatućega rimskoga carstva dobivahu rimski vojnici na granici carstva i dobrovoljni doseljenici raznih naroda u mjesto plaće zemljišta pod pogodbom, da na granici po potrebi brane carstvo. Te zemlje nije mogao uživatelj prodati, a i djeca njegova imala su iste dužnosti, koje i oci njihovi, da brane carstvo i da vrše vojnu službu. Car Justinian nastavio je ovaj red, te je sagradio do osamdeset gradova od jadranskoga do crnoga mora na granicama i klancima nazvanim κλεισοῦραι, od kojih jedna pod imenom Klisa na klancu, koji vodi divnomu solinskomu polju i po imenu svome pokazuje svoje rimsko porijeklo.

Dolazkom Hrvata i Srba razbiše se ovi bedemi carstva, ali zato je ova inštitucija u desetom vijeku opet obnovljena, te je u glavnom ostala do propasti istočnoga rimskoga carstva.[1] Poslije je i srpska država po uzoru istočno rimskom imala svoje „krajište“ i „vlastelu krajišnike“, koji su imali paziti, da „koja tudja vojska“ ne predje u državu srpsku.[2] Turci prihvatiše ovu inštituciju. Krajina njihova pomiče se sve više napred, kako je napredovala njihova osvojnička država. U šestnajstom vijeku prodrla je Turska osvojenjem Budima u srce Europe, te je imala krajinu, koja ide od Budima do dinarskih planina. Da brane carstvo tursko od Europe, zato su beglerbeg bosanski i budimski prvi odgovorni. Prihodi ovih zemalja ne idu u carsku blagajnu, a veliki tefterdar carstva ne zna kazati, koliki su prihodi ovih zemalja, jer one troše i uzdržavaju u krajinskim gradovima carske posade, koje nose posebno ime „serhad kuli“ ili službenici na granici. Znalo se ipak da ove zemlje mogu postaviti do sedamdeset hiljada momaka.[3]

Nije ipak niti cijela Bosna, niti cijela Slavonija, niti cijela Ugarska bila takova krajina, koja bi uvijek bila pod oružjem već samo pokrajni sandžaci. Tako su proti Hrvatskoj lički, bihački, cernički i donekle požeški sandžak krajina. Mi možemo u Slavoniji po našim spomenicima izvjestno kazati, dokle ide krajina. Vočinski kotar spada jošte krajini, a u požeškom polju samo dokle idu turska sela, a na

---

[1] Zachariae v. Lingenthal: Die Geschichte des griechisch-römischen Rechts, II. Aufl. str. 255—259.

[2] Успенски: Значение византинской и южнославянской пронии u knjizi Зборникъ статей по Славяновѣдению str. 3 i dalje. Новаковић: Пронијари, Глас српске акад. I. str. 1—9.

[3] Ricaut: Histoire de l'empire Ottoman liv. III. str. 425—426. Hammer: Staatsverfassung II. str. 139.

istok u Slavoniji ne ima više krajine. Samo u ovom zapadnom dijelu postoje sela, koja izkazuju, da nisu davala nikakve „rabote", jer su služila proti kršćanima na rijeci Ilovi.[1]

I u Bosni možemo pogadjati, dokle je dosegnula medja krajine. Tomu nam ključ podaje jedna narodna pjesma. Sastavlja se svatba Bajagić Omera i dižu se svi junaci s krajine. Bilo je to u vrijeme Mustajbega ličkoga. Prelazi se preko Bišća i Ripča na polje bilajsko, pa će reći Omerova majka:

Pod Bilajem konak konačite
Bilajci su starosidioci
Od tud nećeš svata nijednoga.[2]

Stara dakle Bosna ne bi spadala u krajinu, već samo turska Hrvatska. Ovako je u 17. vijeku, ali u 15. bilo je drugačije, kada je tek pala Bosna. Onda je ondje bila krajina. „Protiv Ugarske i Vlaške je vojvoda nikopoljski — ovako govori Mihajlo ostrovički (oko god. 1490) — i njegov pomoćnik vojvoda vidinski. Protiv Hrvata i Korutanaca vojvoda bosanski i njegov pomoćnik vojvoda sitinski (biti će sitnički) i tako dalje po krajinama svuda je obsadjeno carstvo."

Ako i jeste koncem 15. vijeka druga krajina, dok Turci dalje ne osvojiše, opet je krajinski sustav ostao i za buduće vjekove, jer Turci malo ili ništa ne reformiraju. Što dalje pripovijeda naš svjedok, vrijedi i za 17. vijek. „Ovi isti vojvode", veli on, a vrijedi za nove sandžake u tako zvanoj turskoj Hrvatskoj i Slavoniji — „čuvaju sve krajine i tako znadu, šta se radi i u kojem kraljevstvu. Koji izmedju njih pogodi zgodno vrijeme, da može zarobiti ljude, pošalje poslanika k caru moleći, da može uletiti u kršćanske zemlje. Car im tu molbu uvaži i odpusti poslanike kući, a poslanici kada imadu dozvolu, odmah dadu u svakom mjestu izvikati imenujući vojvodu, pa govori: bit ćete odvedeni u gornje predjele, pa ćete dobiti dosta muškoga i ženskoga spola i drugog svakog blaga."[3] Onda se dižu čete, razlijeću se po kršćanskoj zemlji i vraćaju se s plijenom kući, ako li ih medjutim kršćani ne sustignu.

Ovako je bilo sve dotle i na granicama Hrvatske, dok su se oci naši branili samo iz gradova. Medjutim osvojiše Turci i gradove od Klisa sve do Drave. U nje namjestiše svoje posade janjičare, a po selima opustjelim od hrvatskih stanovnika namještahu Vlahe, koji su

---

[1] Vidi priloge: Vočinski, ponješto kutjevački, požeški, brestovački, vrhovački, kamenski i male Vlaške.

[2] U zbirci „Matice hrvatske" II. pjesma Mehmeda Kolakovića.

[3] Glasnik srpskog učenog društva XVIII. str. 173--174.

pod oružjem imali da služe za onu zemlju, koju dobiše. A tko su ti Vlasi? Kuripešić opisujući svoj put po Bosni veli, da su ondje tri naroda, prvo su stari Bošnjaci katolici, kojima su Turci ostavili vjeru. „Drugi su Srbi (Surffen), koje zovu Vlasi, a mi ih zovemo Cigani (Zigen) ili Martolozi (Marcholosen). Ovi dolaze iz Smedereva (Schmedrau) i Biograda (griechisch Weissenburg).“ [1] Da su ih cigani nazivali, to je jamačno samo iznimno bilo radi njihova nestašna života. Stalno im je ime Vlaha i Martoloza. Martoloz poteklo je jamačno od grčke riječi ἀρμαρτωλός, koju su Turci primili od Grka i znamenuje njima kršćanskoga stražara na krajini.[2] Sami Vlasi spajaju oba ova imena u Mertovlasi t. j. Vlasi stojeći na turskim stražama i vojujući na kršćane.[3] Kada u 17. vijeku Luka Imbrišimović piše: „U takovom žalostnom stanju žive sadanji kršćani, da će morati ili postati Vlasi, ili se svoje vjere odreći, ako im odkud pomoć ne dodje“, onda je očevidno htio reći, da će i njegovi vjernici katolici postati turski stražari proti kršćanima iliti turski vojnici.

Korak po korak uz napredak Turaka napreduju s njima i Vlasi. Još u 17. vijeku napreduje ova seoba. Kada ratno vijeće obavješćuje cara Ferdinanda II. (1638), da Turci utvrdjuju Cetin, vele i to, da se je do sto i dvadeset turskih i vlaških kuća namjestilo u Velikoj Kladuši.[4] Turci se sele u gradove, a Vlasi po selima. Ali nisu niti u gradovima sami Turci. Jednom zagovava Vlahe general Herbenstein (1598) i veli da nisu tako nevjerni. Oni da će izručiti Pakrac i Veliku, čim se primakne naša vojska, oni da sačinjavaju većinu posade. „Tvrdje bi se ove“ — veli on — „ako se predobiju mogle i držati, jer će ih podupirati Vlasi hranom i oružjem“.[5] Kada su se drugi put iz Like preporučali, da predju na našu stranu, preporuča ih senjski kapetan Frankol (1605), jer da su „oni Turcima Liku do sada uzdržali“.[6]

Vlasi imadu svoje vojvode. Kada je vladika Raislav htio da predje (1596) na našu stranu, stoji uz njega Miloš vojvoda i Bogdan aga, a onda jusbaša, odabaša, vešlibaša, harambaša i mnogi knezovi.[7] Imali su i svoga glavnoga vojvodu, kako nam svjedoči narodna pjesma. Maljkovića Stjepana ljutoga poturicu odlikova Mustajbeg lički najprije

---

[1] Rad jugoslavenske akademije LVI. str. 162.
[2] Diefenbach: Völkerkunde Ost-Europas II. 114.
[3] U Maloj Vlaškoj nazivlju jedno selo „Mrtovlasi“. V. prilog Male Vlaške.
[4] Lopašić: Acta confiniaria II. str. 364.
[5] Lopašić: Acta confiniaria II. str. 197.
[6] Lopašić: Acta confiniaria I. str. 266.
[7] Lopašić: Acta confiniaria I. str. 214.

da mu bude bajraktar, a kada se je osobito odlikovao u jednom pohodu na kršćane, onda veli pjesma:

„Mustaj beg ga dobro darovao,
Pripe njemu od zlata čelenku:
„„Kad je tako Maljković Stipane
Više nećeš nositi bajraka.
Eto t' čitluk na Vučiću mome
Eto tebi deset kuća kmeta.
Ja ću tebi kulu načiniti
Dosti s' bio agin bajraktaru.
Sad ćeš biti krilo od sve Like,
Eto t' vladost na svoj ličkoj raji,
Svom ćeš ličkom upravljati rajom,
A često ćeš begom vojevati.
Što ti rečeš Mustajbegu svome,
To će tebe beže poslušati.
Kog posičeš, za toga ne pitam.
Nek svi čuju po Lici Ličani.““[1]

Vlasi u našoj slavonskoj krajini ne plaćaju desetine niti rabote, već samo carski harač, a odslužiti imadoše na rijeci Ilavi proti Hrvatskoj. „Neque decimas aut labores gratuitos dabant, stabant qua confiniarii habendo vigilias ad fluviolum Ilova“[2], ili „contra christianos pugnabant“, ili „servitia militaria praestabant“. Što ovdje naši spomenici nepobitno dokazuju, da Turci i s Vlasima zajedno sačinjavaju tursku krajinu proti Hrvatskoj, to nam pokazuje i narodna pjesma. Digli se glavni turski junaci na krajini i onda veli:

„Za njim' drma tri sta konjanika
Pola Vlaha, a pola Turaka,
Vlah i Turčin naporedo skaču.“[3]

Nije zato niti njima cvalo življenje, jer ih turski age i spahije ipak pritiskahu i da polaze na vojnu i da njima plaćaju, rade i službuju.[4] Dapače strašni pritisak od Turaka i kršćana s naše strane silio ih, da se sele iz turske krajine u krajinu hrvatsku.

Ovako dolazimo da govorimo o životu na Krajini, kakav je bio neposredno prije velikoga rata za oslobodjenje u sedamnajstom vijeku, a propratit ćemo to sa slikama, koje nam podaju narodne pjesme one dobe. Onu bolnu rečenicu: „O krajina krvava haljino, krvav bio ko te zavrgao“ tumači lijepo pjesma mohamedovska:

---

[1] Iz zbirke „Matice hrvatske“ pjesma XXI. Mehe Kolakovića.
[2] Tako se redovito ponavlja počamši od str. 74 naših priloga.
[3] Hörmann: Narodne pjesme II. str. 397—398.
[4] Sravni naše priloge osobito XXXV. o maloj Vlaškoj.

„Ovaka je krvava krajina:
S krvi ručak, a s krvi večera
Svak krvave žvaće zalogaje
Nigda bijela danka za odmorka.“ [1]

Iza najgroznijih dogodjaja vapi pjesma mnogo puta zdvojnim glasom:

„A što ćemo, takva je krajina.“

S obadvije strane osiguravahu se najprije jakim gradovima. U 16. vijeku bio je običaj, da su na krajini grad gradu davali znakove lumbardama i mužarima, da iz susjednih gradova uzmognu što prije u pomoć priteći onomu gradu, od koga su čuli pucanje.[2] Ovako je bilo na strani turskoj i kršćanskoj. O kršćanskom zazovu pjeva narodna mohamedanska pjesma:

„Viknu bane, a spomenu Mata:
„„Hajd Ivane upali topove!““
Pali Ivan Vranka i Zelenka,
Pa za njima dvanaest lumbarada.
Kad na Zadru pukoše topovi,
Svaki znade po kamen kotaru,
Da je larma kod Zadra kamena
Te sa kule pukoše mužari.
Po čardacim deru zembereci
A po stražam puše kaljunovi.“ [3]

S turske je strane isto tako:

„Sad s Kladuše drmnuše topovi,
Na Cazinu b'jelu odpukoše
Pa na Krupi opet odpukoše
Sva s' uzjari serhat i krajina.“ [4]

Drugi put opet, kad je kršćanski neprijatelj već provalio:

„Brže brate na gornje tavane
Gdjeno leže gvozdene prangije.
Prangijama podaj vatru živu.
Kad ispališ gvozdene prangije
Ti se vrati u donje odaje,
Pa ti bajrak uzmi s čiviluka,
Iznesi ga na rosnu livadu,
Nek se kupe pod bajrak junaci.“
Pripali mu gvozdene prangije.
Ode vesak niz tursku krajinu.
Sve palanka palanku doziva,
Sabraše se brda i doline,
Časom pade stotina drugova.[5]

---

[1] Hörmann: Narodne pjesme Mohamedovaca I. str. 294.
[2] Smičiklas: Poviest hrvatska II. dio str. 96.
[3] Hörmann: Narodne pjesme II. 315.
[4] Hörmann: Narodne pjesme II. 208.
[5] Hörmann: Narodne pjesme str. 5—6.

Nije dosta bilo obrane od gradova, već se moralo učiniti što gušćih straža na mjestima pogibeljnim i da budu jedna od druge ne daleko. Zvali se čardaci kućice na četiri stupa. Riječ dolazi od perzijskoga čartak (čar znamenuje 4) odatle turska čardak, što stoji na četiri stupa.[1] Sama riječ pokazuje, da su naši po primjeru Turaka pravili „čardake", pak zato i rabe ovu tursku riječ. „Čardaci — veli Valvarov — zvali su se takove kućice od drva na tri ili četiri stupa kao gnijezdo sokolovo, komu se je moglo dospjeti samo sa skelama. Onaj koji straži na čardaku, ima da puca, čim vidi, da dolaze Turci. Na taj glas lete svi iz bliza i daleka na onu stranu, odakle se čulo pucanje."[2] S ovim suglasno pjeva narodna pjesma. Govori ban zadarski:

„Ja ne mogu kotar sačuvati,
Često Turci trču na Kotare,
Robe, pale, tešku žalost grade
Siču momke, odvode divojke
Gone vôke, a siču težake,
Pale naše kule po kotaru."

Da se uzmognu braniti, prave čardake po savjetu Jovana Mitrovića, koji prema turskim prilikama svjetuje, da prave čardake i

„Podigoše mlade Kotorane,
Izvede ih u planinu bane.
Obaraju siču u planinah.
Sve dan po dan za pun mjesec dana,
Dok na stazah pogradi čardake."

I onda veli Jovan:

Trideset smo metnuli čardaka
Sad upiši triest harambaša
Svakom podaj po triest družine
Nek čuvaju u gori čardake.

Svakomu harambaši daje po trideset konopaca pa veli:

„Ako l' Turčin prez oglasa prodje
Višaj sebe i svoju družinu."

Onda izabire momke:

„Sve po oku i po mrku brku,
Koji znadu pušku odapeti
I na pušci nišan ufatiti.
Na zapetu pušku udariti.
A za golu sablju prifatiti."[3]

Još i sa čardacima nije bilo dosta sigurnosti. Trebalo je paziti i na klance, kroz koje se martolozi Turci i Vlasi mogu provlačiti.

---

[1] Popović: Turske riječi. Glasnik srp. uč. dr. 59 str. 248.
[2] Valvasor: Ehre des Herzogthums Krain IV. sv. knj. XII. str. 115.
[3] Iz zbirke „Matice hrvatske" 16. pj. Mehe Kolakovića.

Tako je jednom njeke posjede na krajini Fausto Vrančić imao da dobije, te se je radilo o tom: hoće li se zatvoriti klanci.[1] Crni su to klanci, zato ih narodna pjesma zove „klanci jadikovci" po više puta. Evo jednoga puta:

„Do zorice da se sastanemo
Kod studene vode Žeravice
Viš onoga klanca jadikovca,
Gdjeno majke jadikuju sinke,
Udovice cvile zaručnike,
A sestrice braću oplakuju."[2]

Upravo ova opreznost, da se zatvori svaki putić i svaki prolaz, pokazuje nam, koliko je bjesnilo bilo u turskih martoloza. Oni svaki čas provaljuju u kršćanske zemlje, da robe i kradu i odvode momke i djevojke. Suvremenici bilježe na stotine takovih provala u godinama podpunoga mira.[3] Upravo iza dužega mira dopomognu se do boljega blagostanja kršćanska sela, a to Turcima ne da mirovati. Evo što poručuje krčmarica turska uhodnica ličkomu Mustajbegu:

„Mustajbeže što se od vas radi?
Što vas do sad na kotare ne ima,
Evo ima za sedam godina,
Kako agu izgubiste svoga
Moga pobru Glumca Osmanagu.
Vaši puti travom zarastoše
A bunari listom zapadoše.
Kotorani mamur* i zendjili**
Po kotaru usiv usijali.
Rodila im bjelica pšenica,
Kud rodila bolje sazorila.
A podraslo mnogo djevojaka,
Zbijaju se mobe po kotaru,
Žetelice kićene djevojke.
Da ih vidiš lički Mustajbeže,
Kad izidju, pa žanju pšenicu,

---

[1] Lopašić: Acta confiniaria I. str. 158. Isto tako sa strane turske veli se o begu bosanskom: „und von Cladosch will er mit 80 phärdten die weg und bäss verwachten". Ibidem str. 182—183. Gl. i Lopašić: Grad Bihač str. 67, gdje se nabrajaju straže „u šumah i klancih", da Bišćani mogu težati zemlje sve do Zavalja.

[2] Pjesmarica Matice dalmatinske str. 174.

[3] Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 1885. Heft II—III. str. 153—179. Türckennoth und das Grenzwesen in Ungarn und Kroatien während der sieben Friedensjahre 1575—1582. Gledaj i Valvasor Ehre des Herz. Krain IV. str. 115 i na mnogim mjestima.

* Siti i pijani.

** Bogati.

Sve se b'jele kao labudice.
Tu bi tvoja zadobila vojska.
Kotorani mamur i zendjili,
Izišli su beže na stanove*
Zbijaju se na zbojeve ovce
Ovce bleče, mali janjci kmeče,
Krave riču, a volovi buču.
Jutro rano u radjanje sunca
Pastirice kad izjave ovce,
Zapjevaju kod njih pastirice.
Dologaju djeca kod goveda,
Popijevaju starci pod oklinci
Pod oklinci kod mladih teocâ.
Po kotaru crkve ispravili,
A zvonike na njih podignuli,
Sastaju se svake nediljice,
Vavik idu crkvi namastiru,
A ti beže ni mukajet nisi.
Digni beže svu široku Liku,
Hodi meni u kotare sidji
U nedilju koja prva dodje,
Na Duboko Jablanici crkvi.
Tu će sajam biti na Dubokom
Tu će saći obadva kotara,
Mlogo biti vezenih kočija
U kočijah lipih divojaka
I gospoja kotarskih srdara,
Tu bi tvoja zadobila vojska.[1]

Kao da odgovara ovoj babi izdajnici Kuna Asan aga kninski kupi svoje krajišnike, pak im kaže:

„Ja i bogom draga djeco moja
Poći ćemo niz kotare ravne,
Ići ćemo kotar porobiti
Na kotaru lijepa roblja ima:
Skoro jesu mlade dovedene,
A djevojke niesu izljubljene,
Sad je roblje u najljepše doba,
Pak mi ćemo roblje zarobiti,
U carevu zemlju izvoditi,
Pak ćemo ih skupo prodavati.[2]

Imade i manjih četa i s jedne i s druge strane, koje idu samo da porobe, pa da odvedu ljudi ili blaga. Ove čete veli Valvasor, da

* Ljetnici — gdje osobito blago pase.
[1] U zbirci „Matice hrvatske“ pj. 58 Mehmeda Kolakovića.
[2] Vienac Kačiću prigodom stogodišnjice njegove str. 95.

rijedko pale.[1] Ovakova je četa i ona u narodnoj pjesmi, gdje tri glavna junaka turska idu:

„Sa Udbine na kamen kotare
Ni u jednog pare ni dinara,
Da s' napije na Udbini vina.
Svili četu u kamen kotare,
Ne bi l' oni štogod zadobili,
Makar Vlaha našli kod volova,
Da ga dadu za mješinu vina".[2]

Nisu samo s turske strane dodijavali na krajini hrvatskoj, već i s naše strane dodijavaju mnogo Turcima i u većim vojnim zborovima i u četama. Tri godine prije velikoga rata oslobodjenja (oko 1680) piše kaimakam paše požeškoga „švoj kolikoj gospodi po kraini horvatskoj." „Nikoliko vas terete raju budući vire jedne, ter to činite, a dobro znamo, da to vi ne činite sa znanjem velike gospode, mi znamo vas ki ste glave, ali otvorite oči, zašto se bojimo, nećemo moći dati djevapa (odgovor) vašoj velikoj gospodi, zato dajte mir raji, kako smo i mi dali za zimus, a na lito čegova sabla onoga će i raja."[3] Prema ovomu historijskom svjedočanstvu evo što kaže pjesma muhamedovska:

Zacvililа ispod kraja raja,
Raja cvili u begluk mehani,
Pa se moli Liki Mustajbegu:
Sladki beže ljubimo ti ruku,
Daj oko nas ti postavi stražu,
Nek vam raja podfaća litinu.
Već se zulum podniti ne more
Od djidije Vida Karlovića.
Često trče medju vašu raju,
Pa izsiče kod pluga težaka,
A otira ispod pluga vôke,
A otima krave od telaca,
A odjavi ovce od janjaca.
Ako stražu postaviti nećeš
Sva će vaša odustati raja
Pod principa uskočiti kralja."[4]

[1] Valvasor: Ehre des Herz. Krain IV. str. 115.

[2] Hörmann: Narodne pjesme II. str. 473.

[3] Prepis u zbirci gosp. Radoslava Lopašića. U Požegi oko 1680. Sr. i naših priloga br. IV., gdje susjedni kapetani nalažu njeke danke podanicima biskupa zagrebačkoga u Vaškoj — jedinim podanicima, koji na turskoj krajini u ime priznanja staroga gospodstva podavaju jošte i u tursko doba biskupu zagrebačkomu.

[4] Iz zbirke „Matice hrvatske": Pjesma iz Ostrovica Bećira Islamovića. Sličan primjer ima i u Hörmanna I. str. 25, da ne može biti: „jedna raja, a dva gospodara".

Ovo trpi raja u malom ratu, a jao si ga i pomagaj raji, ako se kraj njezinih sela valjaju velike sultanove vojske. Onda ne staje raje i njihovih jadnih sela kao pljeve na vjetru.[1] Ako i to nije, raja valja da doprinosi za svaki rat svega što ima, kako svjedoče tolike zgode, čime se opet lijepo slaže narodna pjesma:

„A na raju tain navalio
Na torove — ovce i ovnove
Na podrume — debele volove
Na begluke — ječam i pšenicu
Na knezove — vino i rakiju
Da sanose Krki na obalu.
Kad u jutro bio dan osvanu,
Gleda aga Krki na obali,
Ide raja sa četiri strane,
Zbija s' tain za nedilju dana.“[2]

Ostanimo medjutim kod svakdanjega na krajini maloga rata. U vječnom ratu procvaše mejdani, ali pored njih ratna lukavost sa nevjerom, a iza nevjere dolazi grozna okrutnost i sužnjevanje. Mejdani cvali su na krajini. Spomenut ćemo da je takov veliki mejdan bivao izmed Hrvata i Turaka g. 1544. U vrijeme kratkoga primirja predlože mejdan mlada gospoda hrvatska. Na mejdanu sudjeluje do dvije stotine vitezova s jedne i druge strane.[3] A poznato je kako je Nikola Zrinski htio da bije mejdan sa Mehmedpašom bosanskim, ali mu je to zabranio kralj Ferdinand I.[4] Ovakovih bezbrojnih mejdana pjeva nam i narodna pjesma, tako da ne ima mejdana, jedva bi i bilo krajiških pjesama. Mejdani su stereotipno jednako opjevani. Najprije se udara kopljem, onda sabljom i tako dalje. Napokon se uhvate u koštac, pak se nosaju ljetni dan do podne. Jednom se dapače svršava: „pa zaspao jedan na drugome“.[5] Mejdan najveći izmed Halila i Filipa Madžara obsiže do dvije stotine stihova.[6] Svi su mejdani najbombastičnije oslikani, a skoro svi jednako. Po tom zaključujem, da naše narodne pjesme mohamedovske u mejdanske

---

[1] Gledaj priloge br. XXIV i br. XXV u osječkom kotaru i Valpovštini, gdje je mnogo sela nestalo u posljednjem ratu. Za Ugarsku a vrijedi i za Slavoniju: Salamon: Ungarn in Zeitalter der Türckenherrschaft str. 203 navodi za to primjera.

[2] Iz zbirke „Matice hrvatske“: Pjesma 16. Mehmeda Kolakovića.

[3] Istvanfii: Historia Hungariae Coloniae 1724 p. 169.

[4] Dr. Steinwenter: Eine Episode aus dem Leben des Grafen Niclas von Zrini u programu gimnazije marburške g. 1889.

[5] Hörmann: Nar. pjes. II. 202. Mejdan izmed Halila i Ilije Kotarca.

[6] Hörmann I. str. 491 stihovi 1596—1755.

pjesme među opise iz starijih pjesama. Svi su tako obilno opisani, da ne možemo ovdje podati primjera.

Niti mejdan ne obavljaju Turci viteški bez lukavosti i prevare. „Turska nevjera“ ta je riječ kroz dvije stotine godina svakomu na ustima. Osobita im je lukavost, da se preobuku u haljine susjednih hrvatskih vojnika. „Ovi ljudi“ — veli suvremenik Valvasor — „preoblače se u haljine raznih naroda, govore razne jezike, kriju se i po šumama, a poznavaju sve staze i puteve, te prodru kadgod i u Krajnsku.“[1] I narodna pjesma ima po sto puta takova preoblačenja i kršćanina u tursko i Turčina u kršćansko odijelo. Najčudnija mi se učinila preoblaka Budaline Tala, gdje se obukao u popa, a svoje drugove Turke za djake. Tale služi liturgiju i vjenčava, a Turci mu dvore, dok on ne migne, da se siječe.[2]

Prva je posljedica ovim pohodima, da nahvataju roblja, zato valja da gledamo sužnje i sužnjevanje njihovo, odkupe grozne, a okrutnosti još grozovitije, koje se danas mnogomu čine i nevjerojatne. Lov na ljude traje neprestano i s jedne i s druge strane. Kada Senjani hvataju Turke i Židove zagovara ih kancelar Rudolfa II. Faustin Vrančić, da moraju imati svoju zaslužbu na onim strašnim stražama. Pa što je zato, ako i kršćane hvataju, ta to su Vlasi grčke vjere, za koje nije šteta, da ih hvataju.[3] Nadvojvodi Karlu opet treba za mornaricu ljudi, pak traži na hrvatskoj krajini, neka mu šalju, koji imadu sužanja turskih i vlaških, da ih meće na svoje galije,[4] čemu odgovara cvileća mohamedovska pjesma, koja više puta pjeva sužnjevanje na galiji.[5]

Glavna je stvar s jedne i druge odkup. „Ako tkogod od naših bude sasužnjen“ — veli Valvasor — „batinjaju ga Turci tako dugo, dok ne obeća tako velik odkup, da će ga jadnik jedva smoći. Batinjanje biva ovako. Povale ga potrbuške na klupu, a dvojica sa lješkovačama s jedne i druge strane biju ga od glave po plećima i sve dolje do peta. Kada su ga na jednoj strani dobro izbili, okrenu ga, pa opet od glave po obrazu, prsima, trbuhu i opet do nogu. Ovaj postupak ponavlja se dan na dan, pa na siromašnom čovjeku rastrgaju po deset i dvadeset i stotinu palica, jer čim se jedna raskida, uzimlje se druga. Svaki dan ide sve na više i na gore. Zatim ga

[1] Valvasor IV. str. 115.
[2] Hörmann II. str. 171—173.
[3] Lopašić: Acta confiniaria g. 1590. I. str. 161.
[4] Ibidem str. 154.
[5] U zbirci „Matice hrvatske“, pjesma Mehmeda Kolakovića.

okuju u željezo teško petnaest do dvadeset funata. Ovako izmučen čovjek obeća odkup mnogo puta veći, nego što je cio njegov imetak. Mjesto sebe metne svoga taoca, a on ode prosjačiti u kršćanstvo noseći oko vrata svoje verige, da ga svijet znade i da mu se smiluje. Malo bolje radilo se i na našoj strani.[1]

Ako i Turci ucjenjuju jednoga čovjeka na tri hiljade talira, koji se tek nada, da će ga izbaviti baština od njegova ujaka,[2] opet tuže se Turci mnogo puta na ucjenu hrvatsku, da uzimlju od siromaha čovjeka ono česa ne ima, već mora da izprosjači.[3] U narodnim pjesmama dakako da ide sve na tovare blago. Teška je dakako tamnica sužnju. Tako svili Mrdanagić Mujo:

„Žarko sunce jesi l' obasjalo,
Jesi l' našu Liku ogrijalo,
A i moju u Raduču kulu,
I u njojzi ostarilu majku,
Je l' mi mati jošte u životu,
Spominje li Muju jedinoga?
Evo tvoga u tamnici Muje,
U tamnici brinjskog kapetana
Sve dan po dan dvanaest godina,
Već na meni koža izpucala,
Po puklinah* porasla mašina,
Već je meni gvoždje dodijalo,
Meni halka vrata priglodjala,
Na gole se žile oslonila,
Bukagije noge prežuljale
Na gole se kosti oslonile."

Velik je silnik Mrdanagić Mujo, pa ga kapetan ne pušta, nego uz najveću ucjenu, kada ga je Mujo zaklinjao, neka ga za Boga ucijeni. Kapetan mu veli:

Jutros ću te Mujo uciniti,
Ako mogneš dati dugovanje,
Pustit ću te do Raduča tvoga,
Hoš mi dati ti za svoju glavu:
Gotovine stotinu dukata,
Zlatan ćurak ličkog, Mustajbega,
Desnu ruku gazi Ćejvanage,
Dug dolamu Vrcić bajraktara,
Dati kalpak Tale Ličanina,

---

[1] Valvasor: Ehre des Herzogth. Krain IV. str. 7—8.
[2] Lopašić: Acta confiniaria I. str. 297.
[3] Mnogo primjera u „Starinama" XI. i XII. od dra. Račkoga: Dopisi izmedju krajiških, turskih i hrvatskih častnika u Sisku.
* Pukotine na koži.

Zlatna puca dizdareva sina,
A čelenku Gjulić bajraktara,
Ledenjake Maljković Stipana,
Kakvih pušak na svoj Lici ne ima."

Teško će dobiti ledenjake Maljkovićeve misli Mujo, ali neće biti tako teško dobiti ruku Ćejvanaginu:

Neće aga ruke požaliti
Odrizat će iz ramena ruku
Za svog pobru Merdanagić Muju."[1]

Ovo su najstrašniji zahtjevi od kršćanske strane po mohamedovskim pjesmama. Jošte su Turci grozniji. Historijska je istina da su sa kapetana Stjepana Sorića, kada ga uhvatiše u Ribniku, najprije živu kožu derali, a zatim ga nabili na kolac.[2] To su mnogo puta činili, kako svjedoči hrvatska narodna pjesma. Senjanin Tadija skupio četu. Kada dodjoše u goru, dade oderati živa ovna devetaka i jarca od sedam godina:

„Oba živa oderao brava,
Pa ih pusti u jelovo granje,
Grana dirne, stoji dreka jarca,
Ovca ćuti i ne pušta glasa.
Tada reče Kotorac Ivane:
„„O Tadijo našoj četi glavo,
Zašto pusti žive oderane?""
Progovori Senjanin Tadija:
„„Vidite li moja braćo draga,
Kakova je muka na živini,
Još je veća muka u Turaka,
Kad našega uhvate junaka,
Koji može muku podnijeti,
Da ošuti moja braćo draga,
Ka' oderan ovan kroz planinu.
Koje l' muke otrpit ne može,
Od mene mu Bogom prosto bilo,
Nek se vrati Senju na krajinu.""[3]

Turci glavne svoje dušmane nabijaju na kolac, pošto su ih ljuto izmučili:

„Tale uzja(ha) junačkoga bana
Pa ga bio pletenom kandžijom
Dok on nadje trnovoga kôca,
Pa je bana na kolac nabio
Okrene ga do Janoka grada:

[1] Iz zbirke „Matice hrvatske" br. 20. pjesama Mehe Kolakovića.
[2] Brusoni: Storia d'Italia. Torino 1680. lib. XVI. pag. 53.
[3] Pjesmarica „Matice dalmatinske" str. 178.

„Gledaj bane do Janoka grada
Kad će tebi indat* dolaziti.““[1]

Više puta dolazi u mohamedanskim pjesmama kao osobita muka, da oko zasužnenog junaka dadu zaigrati kolo djevojaka. Tako da je Zadranin ban stastavio kolo, kada je kanio dati pogubiti turskoga junaka Omera Hrnjičića. Ban veli:

„Dobavit ću dilber Angjeliju
Iz Primorja sestru Smiljanića,
Kad posadim sjeći Hrnjičića,
Natjerat ću triest djevojaka,
Nek uhvate kolo oko njega,
Nek Omeru smrcu opjevaju,
Na sramotu svoj butun krajini.“[2]

A zašto je ban dopremio i dilber Angjeliju? Hotio Omer da ju otme, pak mu se ban ruga. Mi smo više puta u ovoj raspravi imali prilike, da kažemo, kako su Turci lovili djevojke na silu, pak tako biva i na krajini. Ali ovdje biva mnogo puta s voljom djevojke i turske i kršćanske, koje svu lukavost upotrebljuju, da se dovinu svoga junaka. Ljubav vjere ne poznaje. Tako govori banova kći po mohamedovskoj pjesmi svomu ocu:

„Meni kaže Gavranova Mitra:
„„Gospojice bjelogrla Janjo
Što miluješ Duždević Mihajla?
Da ti Turke vidiš krajišnike,
Pa da vidiš sokola Halila,
Namah bi te uhvatila zima;
I njegova Tanković Osmana
Tresla bi te troljetna groznica;
I njihova Nuka bajraktara
Odmah bi te zaboljela glava.““[3]

Otmica djevojke jeste na dnevnom redu u krajiškim mohamedovskim i kršćanskim pjesmama, a od otmica radjaju se mejdani sa obadvije strane. Malo ima pjesama, gdje se ne bi pjevala otmica djevojke, a gotovo i ne ima pjesme ob otmici, da ne bi bilo mejdana.

Ako mohamedovske pjesme toliko puta pjevaju, kako je kršćanska djevojka čeznula za njihovim junakom, to je od oholosti, koje je pun svaki odličniji Mohamedovac prema kršćaninu. I jesu Turci toliko kićeni, da su mogli smutiti kršćansku djevojku. Turčin na konju udivljuje Evropejca. „Ne ima ljepšega pogleda“ — veli Busbek —

* Pomoć.
[1] Hörmann: Narodne pjesme II. str. 328.
[2] Hörmann: Nar. pjes. II. str. 42, a tako isto i na strani 191.
[3] Ibidem str. 61.

„nego što je turski vitez na konju, ako na kakovom kapadočkom sirijskom ili kakovom drugom konju izjaši, kojega orma sva sjaje u zlatu, srebru i dragom kamenju. On sam obučen u sjajnu odjeću od zlatne ili srebrne tvari, lahke ili teške svile ili od kakve druge tvari, ali sjajne grimizne ili plave boje. Sa obadvije strane nosi toboce, u jednom je luk, a u drugom bojadisane strelice, obadva prekrasno radjena, kako ih podaje zemlja Partâ. Iste je radnje i štit, koji nosi na lijevom ramenu i podoban da zapriječi udarce od mača ili buzdovana. U desnoj ruci nosi spahija — ako možda neće da mu bude slobodna — lahko koplje, zeleno bojadisano. Oko pasa obavio kratku dragim kamenjem posutu sablju, na sedlu mu visi buzdovan.“[1]

Koje čudo da je to narodna pjesma još više uzvisila. Najsjajniji je primjer, kako je obučen Halil u svojem mejdanu sa Filipom Madžarinom. Pjesma pjeva:

„Pa se stane Halil oblačiti
Najnapreda gaće i košulju,
Pa obuče džemedana zlatna,
Na prsim mu bjehu upleteni,
Upleteni almas kamenovi.
Pa obuče tri gječerme zlatne
Zlatna puca s obadvije strane.
Pa obuče crvene čakšire:
Na čakširam od srme su kovče,
Kuda švovi tud gajtani zlatni.
Pa obuče crvenu dolamu
Od crvene mljetačke kadife,
Kuda švovi tud gajtani zlatni,
Svilenim se pasom opasao:
Pa na pleći toke oblačio,
Same toke od četiri oke,
Sve su toke od suhoga zlata,
Na dva rama dva kanata zlatna
U kanatim almas kamenovi.
Pa na glavu kalpak nataknuo,
Na kalpaku dva direka zlatna,
Na jednome bijaše direku
Bijaše mu ptica prepelica,
Od zlata je ptica izljevana
Pa na kalpak udari čelenke
Sve čelenke od suhoga zlata itd.

Niti naš suvremeni svjedok ne slika junaka i ne može ga oslikati bez oružja sjajna, a niti narodna pjesma. Mi dijelimo oružje od junaka, jer je oružana najdragocjenija riznica od djedova svakoga

[1] Busbequii: Epistolae III. p. 245 u Zinkeisen III. str. 169.

spahije. Sjetimo se samo spomenute već oružane velikoga vezira Rustena. Krasote i dragocjenosti u oružju tolike su u turskih spahija, da ih jedva i najbombastičnija narodna pjesma ponješto pretjeruje:

Pa po pasu bensilah opasa,
Za bensilah puške zadjenuo.
Kake su mu puške u silahu?
Nit kovate nit čekićovate,
Sam' od suha zlata izljevate,
Pa od gvoždja nigdje ništa nema
Osim c'jevi i plamnih tabana,
Ostalo je sve od suha zlata,
U dva cv'jeta dva kamena draga.
Pa pripasa sablju dimiskiju:
Sve joj kore u zlato salite,
Uz kore mu opletena guja,
Na balčak mu naslonila glavu,
Zinula je baš ko da je živa.
Pa on uze pušku džeferdaru
Od dva grla od četiri zrna,
Niz pušku mu dvanaest karika,
Svaka pafta od suhoga zlata.
Pa dohvati koplje s čiviluka:
I kakvo je koplje kostolomno,
Do pol koplja u krv ogreznulo,
Od pola je kožom opšiveno,
A koža je od ljutoga vuka,
Nasred koplja utegnuto zlatom,
Na vrh koplja od medjveda glava,
Kopljem makne a glava mu zjevne.

A kakvi su konji njihovi? I za to imamo historijsko svjedočanstvo. „Već kao ždrijebe“ — veli suvremenik — bude konj uzgojen i njegovan skoro kao dijete. Ljubeznim riječima priučava ga gospodar na svoj glas, a tako i njegov gojitelj. Vrat i grivu kite mu svakojakim čarojlijama, da ga občuvaju od zlih upliva i čarojlija; batine i biča gotovo nikada ne rabe. Nemiran i oporan konj rijedkost je u Osmanlije. Kad mu spahija migne, prikloni koljeno k zemlji, da ga laglje uzjaše. Čim gospodara vidi, već hrže od veselja. Konji se hrane prema naporu, ali se ne prehranjuju. Mogu više podnesti nego li kršćanski. Konj je urešen u zlatnu i srebernu ormu tako, da je orma više puta više vrijedila nego li najdragocjeniji konj.[1]

Uzamši ovaj opis preda se možemo reći, da narodna pjesma mohamedanska prema ovom vjernom historijskom opisu jedva pretjerava kada pjeva:

---

[1] Bassano u zbirci Sansovinovoj list 72 i 73 i Busbeck 167—169.

„Ode svoga timariti gjogu
Mlakom vodom i raki-safunom.
Dobro gjogu timar učinio,
U sundjer mu vodu pokupio,
Previ ćebe, a sedlo mu baci,
Udario rahta na djogata,
Niz raht mu je sto i dvadest kita,
Svaka kita od suhoga zlata,
Pa ga pokri puli abaijom:
Abaija zlatom izvezena,
Na unkašu bjehu mjesecovi
Od suhoga načinjeni zlata.
Zauzda ga gjemom studenijem
Od suhoga ispletena zlata
I rešme su kite opružene
Zlatne kite niz obraze gjogu,
Na prsim mu danica zvijezda,
A na čelu sjajna mjesečina,
U mjesecu alem kamenovi“.[1]

Mnogo su turska gospoda držali do svojih „kula i gradova“ i mnogo ih puta opijeva narodna pjesma. U Lici ne samo da su Turci sačuvali stare gradove, koji su propali tek poslije pod našom vojničkom upravom, već i oni gradiše.[2] Tako je bilo i u Pounju, gdje se drže mnogi gradovi obilni prostorom i jakim tornjevima.[3] I u slavonskoj krajini drže se njeki gradovi, kako svjedoče naši popisi.[4] Turci vole graditi visoke kule makar ne i široke, kako je eno onaj Turčin u svetom Gjurgju u kutjevačkom kotaru od materijala stare razvaljene crkve sebi sagradio kulu na tri kata, a u svakom katu tek jedna soba i jedna komora.[5] Narodna pjesma to osobito kiti po više puta. Evo jednoga takova kićena opisa:

„Hajde malo još naprijed podji,
Ti ćeš vidjet još sedamnaest kula,
Jedna kula po na jandan sama,
Ponajviša i ponajljepša je,
Iz nje čošci sa četiri strane.
Prekrivena limom bijelijem
A sačari tenećetom žutim,
I na kuli od zlata čelenka,
U čelenci dragi kamenovi,

[1] Hörmann: Nar. pjesme I. str. 472.
[2] Lopašić: Acta confiniaria III. str. 45. Opis Like od biskupa Glavinića.
[3] Valvasor: Ehre des Herzogthums Krain sv. IV. str. 8 i dalje.
[4] Gl. priloge: Vočin, Brestovci, Kamensko, Vrhovac i Mala Vlaška.
[5] Prilozi o Slavoniji str. 179.

Iz njih liju mavi plamenovi,
S žarkijem se zavadili suncem.
Oko kule kamena avlija,
Na avliji gvozdena kapija.
To je kula Orlanović Muja".[1]

Sjaj spahija na našim stranama tek je odsjev onoga velikoga sjaja koji je razvijao sultan, veliki vezir i drugi velikaši turskoga carstva. Sjaj polazka sultanova u Drinopolju (1683) ne ima primjera u historiji svih vjekova.[2] Šator velikoga vezira kraj Beča slika nam kralj Ivan Sobjeski, da je toliki po prostoru, kolik je prostor grada Varšave ili Lavova, da je proskrbljen kupalištima, vrtovima, vodometima dapače i malim zvjerinjakom.[3] I svi redom vijestnici 17. vijeka dive se sjaju turskomu. Ali iza ovoga čarobnoga sjaja opažaju suvremenici i očevidno propadanje carstva. Naš pjesnik pjeva kao svjedok u prvoj poli 17. vijeka: Svioni su njih šatori, stoli zlatni na kieh sjede, riba u moru, ptica u gori jestojske ih slijedom slijede. Na trpezah vrhu sagâ duge i obilne gostbe čine pijuć dokle svies i snaga od vina im svim pogine. Ter pod zlatom dokle sjaju u napravah bez procjene, neprijatelje pozivaju, ne na bienja neg na pliene.[4] Što naš pjesnik u početku 17. v. to engleski diplomat Ricaut (u drugoj poli 1670) potvrdjuje. „Spahije u sjaju i razbludu utonuše i bježe od boja, a u vladi ne ima ništa pristojna, ništa poštena, ništa pohvalna."[5]

Napinjanje za sjajem radjalo je propast cijelih porodica. To potvrdjuje i naša narodna pjesma, koja veli za Bošnjake:

„Kada idu na carevu vojsku,
Sve prodaju luke i čifluke,
A u zalog daju bijele kule,
Te kupuju rahte i hatove".[6]

Na krajini su propadali i od velikoga pijanstva, koje je medju našim krajišnicima cvalo više nego li igdje drugdje u turskom carstvu. To nam svjedoči narodna pjesma. Sin znamenitoga Glumca Osmanage propao, propio sve svoje dostojanje:

„A vrlo je bio ogolio,
Na njem ništa od odila nema,
Na njemu su od abe čakšire,
Kroz čakšire propala kolina,

---

[1] Hörmann: Nar. pjesme I. str. 259.
[2] Hammer: Geschichte des osm. Reiches VI. str. 383—387.
[3] Ono Klopp: Das Jahr 1683 str. 219.
[4] Gundulić: Osman pjev. III. stih. 50—55.
[5] Ricaut: Histoire de l'empire Ottoman livre III. str. 401—406.
[6] Hörmann: Nar. pjesme I. str. 59.

A na plećih od abe dolama,
Kroz dolamu pleća propanula,
Na glavi mu fesić kapa mala,
Kroz kapu mu perčin ispanuo.
Što je momku svijetlo oružje:
Za pasom mu dvije puške male
Puške male pala okovana."

Samo mu je ostao očev glasoviti konj, koga bi mu htjeli odkupiti, ali on ga neda. Mati mu je sakrila krasno očevo odijelo, da ga ne propije. Sada mu ga daje, da može poći u vojsku sa Mustajbegom. Taj propalica komu je otac imao „čitluk i agaluk", a on sve propio, komu je ostala samo kula i konj, ipak još ima „agaluk". On imade „trideset nefera". Majka mu veli:

„Leti sine niz Udbinu sadji
Biloj kuli čauš Delalije,
Pa mi kaži čauš Delaliji:
Nek ti nadje Osman bajraktara,
Nek ti digne trideset nefera,
U tebe je trideset nefera,
Nek ih svedu bilu dvoru tvomu."

Stari dedo čauš Delalija suzama dočeka spominjući se oca njegova, pa kaže:

„Fala Bogu i današnjem danu
Kad smo sebi agu dočekali
Svojim agom na kotare poći."

Osmanbegovica od sakritih pred sinom novaca smogla je da obuče sabrane nefere. Ugostila ih je i predala im bajrak Osmanbegov. Gospodja iz kule izlazi:

„Bajrak nosi u desnici ruci,
A u livoj kajiš i talambas,
Bajraktaru bajrak poklonila
Dedi (čaušu) dade kajiš i talambas".[1]

I četa prodje na hrvatske kršćanske strane, kakono su tolike odhodile. Kada je sve propalo, onda gledaj da se spasiš četovanjem. Ovaj put se Osmanbegov sin četovanjem spašava, ali opet biva i to, da u četovanju mnogi rodovi propadoše. Propadaju i s drugih razloga. Osobiti običaj darova i darivanja ubija materijalno i paše i begove, jer svatko tko može ište „gospodske darove", a to su upravo darovi orijentalni. Jednom Mustajbeg lički obećaje onomu, koji mu nadje brata Mehmed bega:

„Reko dati stotinu čifluka,
Reko dati zlatan kat haljinu,

---

[1] Iz zbirke „Matice hrvatske" Pj. 54. Mehe Kolakovića.

Reko dati dvije puške zlatne,
Reko dati sablju okovanu,
Što siječe oklop na junaku,
I goluba konja iz podruma.
Reko dati Beguminu mladu
Beguminu da mu bude ljuba."[1]

Svatovi i svatovski darovi ubijahu materijalno Turke i kršćane. Svatovi idu na krajini kao četa, jer su na krajini obično „krvavi svatovi". Za to ima primjera u stotinama pjesama. Ne ima svatova u Turaka begova bez utrke, a kod svake su utrke znameniti darovi. Ako je i danas običaj, da „gjuvegija daruje starom svatu konja pokrivena čohom",[2] šta je tek bivalo u ono staro vrijeme objestnoga begovstva. A kakovi su tek vezeni darovi u ono doba, gdje se toliko radilo sa zlatom na svili. A koliki je bio broj svatova? A koliko se pojelo za jedan tjedan „kada svati leže jednu teftu dana". Pa i kršćani nasljeduju Turke. I ovi slave kroz nedjelju dana sa zastavama i sviralama, ubijaju se darovima, a časte se i oni po osam dana.[3] Njekoliko godina poslije odlazka Turaka (1725) napinjao se biskup djakovački da svoj narod izbavi od ovoga strašnoga običaja. On odredi ovako: „A kada se bude koji ženio, ter darovi sa svom svatbom budu više stali od četiri aliti pet forinti, biršaga plati gospodi dvanaest forinti i paličje primi, koja svatba ne ima više trpiti od jednoga ručka prez svatova, kola, bubnja i svirala, zašto da drugačije učini, bude gospodi biršag platio od for. 12 i paličje ima na poklon".[4] Ovako je jednom i Petar vladika morao prokleti one, koji slave po starom krstno ime, kada mu sami Crnogorci tužiše: „Turci kuda prodju, ostane barem stoka u planini, a krstno ime kuda prodje, ne ostavi ni mrvu hljeba ni kaplju vina."[5]

Svatbeni običaji materijalno i moralno oštećuju Turke i kršćane. Turci kite svoje djevojke divotno, a za njima se poslije povode i kršćanke. Nije mohamedanska pjesma već upravo kršćanska, gdje je sjajno upravo na istočnu oslikana ljepota djevojka Ajkuna bega Filipovića. Ovako cjelovita i skladna opisa ne nadjoh u nijednoj mohamedanskoj pjesmi. Pjesma pjeva:

„Cura mlada od petnaest godina,
U pasu je tanka i visoka,
A u licu bijela i rumena,

[1] Hörmann: Nar. pjesme I. str. 369.
[2] Ibidem I. str. 592.
[3] Fortis: Voyage eu Dalmatie str. 105 i dalje.
[4] Rukopis Petra Bakića o Djakovštini 1725. Ruk. jugosl. akademije.
[5] Nenadović: O Crnogorcima. U Novom Sadu 1889 str. 38.

Kao da je do podnevi rasla
Prama tihu suncu proljetnome.
Oči su joj dva draga kamena,
Obrvice morske pijavice,
Trepavice krila lastavice,
Usta su joj kutija šećera,
Bijeli zubi dva niza bisera,
Rusa kosa kita imbrišima,
Dva solufa dva končala zlata,
Dva obraza dva djula rumena.
Glavna cura i od sebe liepa
A suviše roda gospodskoga,
Pa na curi i odielo čudno:
Jedne uši, a troje mendjuše,
Jedna glava, a tri islivana,
Jedno grlo tri drobna djerdana,
Jedan joj od skrli meržana,
A drugi je od drobna bisera,
Treći djerdan od suhoga zlata,
Koji joj je od skrli meržana,
Onoga je cura povezala
Povezala po bijelu vratu.
Udrilo je jedno po drugomu
Kao krvca po bijelu sniegu.
A koji je od drobna bisera,
Onoga je cura popustila
Tamam dolje do bijelih dojka,
A koji je od suhoga zlata,
Još je onog niže popustila,
Popustila ispod svilen pasa,
Pa djevojku kuca ispod pasa,
Djerdan kuca, mene srce puca".[1]

Ne pjeva se samo dražestna ljepota, već i skupocijeni nakiti i lakoma pohota. Ne puca samo srce zaljubljenu Mohamedancu junaku već i mladoj djevojci kršćanskoj svakoj srce i duša čeznu za onom ljepotom i bogatim uresima. Ova pohlepa proždire ne za decenija već za cijele generacije ne samo materijalna dobra, već mnogo puta i lijepe zakone kršćanskoga morala. Turci preko toga razuzdani prema jadnoj raji pri svakim svečanim zgodama u kolu izvode svoje „turčije" koje moralno ubijahu jadnu raju. Pjesma pjeva o Halilu:

„Kolo vodi turčije izvodi,
A sve Janju štipa za ručicu,
A staje joj nogom na nožicu,
A meće joj glavu na ramena,

[1] „Vienac" Kačiću str. 70.

Vjetar puše, solufima njiše
Pa on miješa brke i solufe."[1]

Ove javne razbludne običaje prihvatiše žalibože i kršćani, kako nam svjedoče dobri i pošteni svjedoci u Slavoniji u 18. vijeku.

IV.

„Slavonijo zemljo plemenita, vele ti si liepa, uzorita, nakićena zelenim gorama, obaljanu četirim vodama na priliku zemaljskoga raja", ovako zapjeva plemeniti Matija Relković prije stotinu godinu.[2] Ali ima rad čega i da plače odkad Slavonijom Turčin zavlada. „Jabukam se zato lome grane" — veli on — „jere voćke daju izabrane". Za podrug viek Slavonijom vlada i naseli Turke iz Azije.[3] Plodne zemlje zapustiše, liepe loze vinjage postaše. Ne samo zemlja već i običaji se pokvariše. „Jer dok tako skupa prebivaše turske kuće i kršćanske vaše, dok se žene s bulami poznaše, dok se djeca s Turadma igraše, dok se rekoh zajedno vladaše, dotle Turci zao izgled daše. Običaje liepe ostaviše, a poganske pomalo primiše. Kad se Turad skupi na divanu, ni vašima oni ne zabrane. Kad Turkinje stanu igrat kolo, i vaše se djevojke uhvate jal kod Muje jal njegove Fate. Od onda je ašiluk postao, od onda je postalo psovanje, prelo, kolo i ašikovanje. Od onda je postalo čaranje, vještičiluk i bulsko varanje". „Kako se je turski pomiešao, u vaš jezik tako unišao, da i sada u polak Slavonije „jok valha" služi mjesto „nije", a „istersum" namjesto „ako će", „baksum" „kano" znamenovat hoće, „brašnenici" govori „zaira" i ostalih mlogo riči više, koje kad bih htio spominjati, ne bi mogle u 've knjige stati."[4]

I u svatbenim običajima nazire on, kako primiše zle običaje od Turaka. Tako „mlada kada se za tebe udade, onda ruho kod tebe prodade i svatovim marame podili, a za tebe skoro ne ostavi, što bi samo prostrla po slami. A nij' treba da podili dare, pak da tebi ona čini kvare i jere Turci tako običaju." Što „skupljaju trideset svatova, pak pojedu za nedjelju dana svoju hranu za godinu dana, što ti nosiš crljena barjaka, pak običaj sliediš od Turaka." „Što djevojku samu zatvorite, pak vam sjedi sama u komori, nego samo pustite djevera, da joj služi i nju razgovara, to vi turske sliedite adete".[5] I u samoj kući, neimaš u sobi stolice

---

[1] Hörmann: Nar. pjesme II. str. 69—70.
[2] M. A. Relkovića djela. Vinkovci 1875 str. 281.
[3] Ibidem str. 285.
[4] Ibidem str. 286—287.
[5] Ibidem str. 328—331.

ni u kući čestite police „neg po turski na zemlju sjedete pak onako na zemlji jedete.“[1]

Evo jasna sjedočanstva pedeset godina iza izgona Turaka iz Slavonije kako se je u kršćanski život našega naroda umiješalo turskih običaja. Slavonija pala je u isto vrijeme pod Tursku kada i Ugarska, a oslobodila se u isto vrijeme, kada i Ugarska, pak opet u Magjara takovih ostanaka ne ima. „Dočim kod drugih naroda, ako se i mrze, izmed gospodujućega i pokorenoga naroda, dok tako dugo zajedno žive, kao što su živili Turci i Magjari, ostavlja taj zajednički život tragova u životu, običajima dapače i u jeziku, to mi se ne možemo osim propalih sela i gradova i nješto nemarnosti u gospodarstvu kazati: ovo nam je ostavina od Turaka.“[2]

Ovako govori magjarski historik, koji je ovu dobu na osnovu mnogih spomenika na tanko proučio. Da se Turci ne mogoše pomiješati sa Magjarima, koji su im po jeziku svakako prije braća nego li Arapi i Perzijanci, tomu je jasan razlog, jer Turci ne poznaju nikakve narodnosti, njima je koran njihova proroka sve na svijetu, tko vjeruje u koran, taj je Turčinu brat. Koran im daje zakone ne samo, kako će poštovati Boga i nauku po proroku donesenu, već im daje zakon, što imadu jesti i piti, kako se imadu prati, kako se imadu vladati u državi, obitelji i u društvu. Zakon im je i u tom, kako će se pozdravljati, zakon im je, kako će se odijevati. Zakon im je, da im je kršćanin dušmanin a ne po Bogu brat, da je kaurin — nečist — mnogo puta „pseto“, a u narodnim pjesmama naših Mohamedovaca kadgod jest kaurin i „svinja“.

Turci okruženi svetinjom svoga zakona nadunuše se do mrke i grdne oholosti. Oni uvijek ratuju, ali samo vjerni moslim može vojevati za mohamedansku vjeru, a svaka je vojna za vjeru Mohamedovu. „Tursko je rastenje podobno moru — veli Mihajlo Ostrovički — koje ne ima nikad mira, nego se sve jednako talasa, koleba i miče; pa ako se u jednom predjelu stiša, u drugom udara u svoje bregove i lupa.“[3] Ovaj vječni rat — jedina umjeća turskoga plemena biva na kršćane, a u tom ratovanju izvršuju njihovi podanici kršćani od prilike onu zadaću koju i volovi, koji voze tursku hranu i krupne topove.

Cijelo tursko pleme uvijek ratujući ili na rat spremno bilo je kao jedna jaka neodoljiva vojska, a prema njima je svako njima pokorno

---

[1] Ibidem str. 345.

[2] Salamon: Ungarn im Zeitalter der Türckenherrschaft, Leipzig 1887 str. 225.

[3] Po prevodu Janka Šafařika u Glasniku društva srpske slovesnosti knj. XVIII. str. 181.

kršćansko pleme kao stado ovaca bez oružja i moguće obrane. U takovom je stanju svaka asimilacija nemoguća. A kako je tursko carstvo bilo razdijeljeno na spahiluke, na timare i zaime, gdje spahije, timari i zaimi posjeduju imanja i kmetove, ali ih ne mogu predavati svojim sinovima, nije se mogao razviti niti odnošaj redoviti izmed gospodara i podanika, kakav je bio u zapadnoj Europi.

Pored svega ovoga vidjamo u našem narodu dosta običaja koji su zajednički Mohamedovcima i kršćanima. Ima dapače u Muhamedovaca kršćanskih, a u kršćana mohamedovskih navada. Odakle je to? Znade se, da su naši Mohamedovci najvećim dijelom potomci onih bogomilskih velikaša i plemića, koji su godine 1463 kada je palo kraljevstvo bosansko u jedan mah prihvatili vjeru Mohamedovu. I samoga nesretnoga kralja Stjepana dvoje djece prihvati vjeru prorokovu, tako da poslije umirući u Rimu (1478) pod okriljem papinim kraljica Katarina nije imala komu ostaviti kraljevstvo bosansko, već ga ostavila papi rimskomu.[1]

Bosanski poturice zadržaše svoje imanje i svoja stara prava na kmetove, kako su ih imali i pod kraljevima bosanskim. Turci svagdje drugdje najprije poklali plemstvo, a sultan biva gospodar njihovih imanja.[2] Bošnjaci imadu izniman položaj u osmanskom carstvu, da im imetak prelazi od oca na sina. Oni postadoše glavna uzdanica turskoga carstva proti Hrvatskoj i njemačkom carstvu. Oni brzo procvatu u carstvu i digoše se do najvećih časti. Njihova sreća mamila je mnoge sinove našega naroda, da se poturče. Već koncem petnajstoga vijeka i početkom šestnajstoga cvate Ahmed Hercogli paša i ispunjuje svojim djelima povijest turskoga carsva od 1480—1515, a taj Ahmed nije nitko drugi nego Stjepon sin hercega Kosače. Još za života herceg Ahmedova prva mjesta u sultanovom divanu zauzimlju Ahmed-zade i Mustaf-paša. Prvi je Bošnjak a drugi glavom Maksim Cernojević, koga slavi naša najveća narodna pjesma starije dobe. I kašnje kroz sav šestnajsti vijek uspinju se sultanu do koljena. Alipaša, Dominijpaša, Ferhadpaša, Čaušpaša, Sinanpaša, Ibrahimpaša a izmed svih Mehmed Sokolović ponos turskoga carstva.[3] Po njima svima upoznavao je svijet snagu turskoga carstva u šestnajstom vijeku.

---

[1] Theiner: Mon. Slav. Mer. I. 509—511 ima njezinu oporuku.

[2] Ricaut: Histoire str. 173. da je njihova glavna politika: „de ruiner entierement l'ancienne noblesse".

[3] Mijatović: „Pre tri sta godina" u Glasniku srp. uč. društva knj. XXXVI str. 166—170.

Oni i njihova sreća učiniše, da je naš narod više poturica davao carstvu, nego li ijedan drugi od kršćanskih naroda u Europi. Oni su „zatočnici“ (zataznici) turskoga carstva: „Questi stanno in Bosna dove sono huomini valentissimi i quali fanno vivere trionfalmente il Turco... questi sono hoggi chiamati Serviani e Chervate“.[1] Jezik slavenski ili bolje hrvatski ili srpski jest onaj „kojim govore janjičari“. Tako svjedoči isti suvremenik da turska vojska iza sretna boja tri dana i noći jede, pije i veseli se čineći „zdravice“ (facendo strauizza).[2] Oni uznesoše jezik hrvatski i na sultansko prijestolje, kako pripovijeda Bassano: „Sultan se razlikuje od ostalih velikih vladara i time, što oni misle, da je treba govoriti mnoge jezike, on misli, da je dosta da znade svoj jezik i slavenski koji on mnogo cijeni i razumjeva i kojim se služi zato, što ga mnogi narodi govore“.[3] Dapače se vjerovalo da je turski polumjesec i zvijezdu prihvatio sultan tek od onda, kada je dobio Bosnu, jer da je to bio grbovni znak kraljeva bosanskih. Naši poturice Mohamedovci ne odmetnuše se dakle od svoga jezika, a mi ćemo kušati pokazati, da niti svojih narodnih običaja sasvim ne zapustiše, premda su tako suprotivno svomu mohamedanskomu zakonu radili. Umni engleski diplomat Ricaut živući kroz duže vremena u Carigradu obavješćuje nas, da je u Turaka do sedamdeset kojekakvih sekata.[4] Između svih je za nas najzanimivija ona „koja miješa čudnovato kršćanstvo sa mohamedanstvom, to su najvećim dijelom vojnici, koji borave na granicama Ugarske i Moravske. Oni čitaju u jeziku slavenskom novi zavjet, koji primaju iz Moravske ili iz Dubrovnika. Oni piju vino u mjesecu posta, koji zovu Ramazan. Oni misle, da je prorok Mohamed onaj duh utješitelj, koga je Isukrst svojim učenicima obećao. Bogomili bosanski svi su od ove sekte.[5]

Ovako Ricaut. Mi nalazimo ovomu njegovom svjedočanstvu sjajnih potvrda u mohamedovskim pjesmama bosanskim iz sedamnajstoga vijeka. Evo kako se miješa svetkovanje mohamedansko i kršćansko. Mustajbegovica piše Halilaginici s kojom se je „na snu posestrila“:

---

[1] Bassano u Sansovina Historia universale de l'origine et imperio de'Turchi str. 63—64.

[2] Ibidem str. 53.

[3] Ibidem l. 67 i 68.

[4] Histoire de l'État present de l'empire Ottoman Amsterdam 1670 str. 288.

[5] Ibidem p. 322—323.

„Ja sam rekla Mustajbegu svome,
Da ću ići u prvu nedilju,
Da ću saći lugu jošavskome
Do svetinje do vode Markovca.
Onde ću se s tobom sastanuti
I sestrinstvo naše utvrditi,
Jer su nam se dva goda zgodila
Jurjev danak i hadžinski bajram.“[1]

Nije samo u prošlosti već i danas „Gjurgjev dan i Ilinj dan prava je narodna svetkovina za mohamedovski narod. Tada je velik teferić, kolju se janjci, izilazi se na zelen te se provode svakovrsne narodne igre“.[2]

Danas ne nalazimo kuma kod svatbe Mohamedovaca[3] ali u sedamnajestom vijeku spominje se kum. Tako kada je budalina Tale ulovio sestru Stojanovu veli:

„Kum će biti Selim Alajbeže,
Dva djevera dva Beširevića,
Djuvegija od Orašca Tale“.[4]

Dogadjalo se dapače kumstvo izmed Turčina i kršćanina. U Kozličića bilo sedam sinova od Izlam Turkinje, a sedam ih je od Vlahinje. Kršćanin Drsković Nikola iz Staparja kumovao im je:

„To im beže nije jabandžija
Već im kume sa kamen kotara
Sa Staparja Drsković Nikola.
Oni su se kumovali s njime
Tri unuka strigo Kozličina.“

A kada su mu poslije Kozličići bili nevjerni, govorio Dizdarević Meho:

„Kako su ti soja nevirnoga,
Sad će kuma privariti svoga.
Ja da sam se s njima kumovao,
Nevjere im ne bi učinio,
Volio bi glavu izgubiti,
Al' se tako ne bi ni kumovô.“

Gadnu svoju nevjeru još i sam Kozličić Aliaga ovako očituje ubijajuć kuma Drskovića.

„Čuj me kume ne uzdaj se u me
Ja ti jutros pomoći ne mogu
Drž se kume, eto mene na te.[5]

---

[1] U zbirci „Matice hrvatske“ IX. pjesma Mehmeda Kolakovića.
[2] Hörmann: Narodne pjesme Mohamedovaca. Sarajevo 1888 sv. I. str. 592.
[3] Ibidem str. 590—593.
[4] Pjesmarica „Matice dalmatinske“ str. 207.
[5] Zbirka „Matice hrvatske“ 17. pj. Mehmeda Kolakovića. Gl. i Marjanović Hrvatske narodne pjesme, Zagreb 1864 str. 154.

A što da rečemo o javnom običaju gdje piju vino kao i kršćani a još bjesnije od kršćana?

Već Ricaut primjećuje o Turcima „kako su uvjereni, da nije moguće piti vino umjereno“, te se čude, kako Englezi, Francezi i Talijani unj vodu prilijevaju.[1] A što da mi tek kažemo o našim Mohamedovcima. Tu po stotinu puta biva i biva toliko puta, koliko je mohamedovskih pjesama, kako se na pr. kaže:

Redom čaša na okolo hoda
Kano ptica od grane do grane.[2]

Ali ako Turci i ljuto piju, oni su opet farizeji himbeni, kakovih na svijetu više ne ima, kako nas opet uvjerava Ricaut. Po narodnoj pjesmi sastaje se njih šestdeset u mehani, čaša ide od ruke do ruke. Dodje pismo Mustajbegu ličkomu, nitko ga ne zna pročitati, idu tražiti hodžu, da im pismo protumači. Ide hodža, a Mustajbeg veli „dajmo rastavimo tolu“ t. j. maknimo čaše i flaše, jer je „mrska tola našem efendiji“.[3] Ovako isto pripovijeda sekretar poslanstva carskoga Prandsteter, kada su došli u pohode Alipaši u Ilok (g. 1608). Lijepo ih je paša počastio. Prandsteter hvali crno srijemsko vino, a Turci da su pili šerbet. „Bili bi i oni rado pili vino, ali je bio na objedu veliki hodža Halibi Effendi“.[4]

Gdje nije trebalo hiniti, piju Turci kao bijesni. Sve krčmarice kršćanske hrvatske glavne su posestrime svih turskih junaka. One redovito razvijaju svoju vražju bablju lukavost, da spase turske junake na štetu kršćana. Jednom nam se raskriva koprena, koja prikriva ovu čudnu tajnu opakih žena kršćanskih. Glasoviti Mujo Hrnjičić ima posestrimu krčmaricu Pavu kod Skradina. Kada se iza dugoga vremena opet prikaže, Pava ga lijepo pozdravlja, pa mu kaže:

„Pava pare nema ni dinara
Kako tebe nema do Skradina“.[5]

Ali i piju Turci, kako kršćani ne piju. Omer Hrnjičin preobukao se u srdara kotarskoga i dospio do Angje krčmarice, kod koje se umiluje sa lijepim riječima: „Zdravo Angjo pozlaćena grano, kraj moga se srca uvijala, baš kô svila oko kite smilja“. Zatim pije najprije prvu čašu i razbije ju, jer je premalena. Opet pije drugu od litre, pa i nju odbaci. Napokon prihvati čašu od pola oke, pa i nju razbije kunući ju, što je premalena. Na to pomisli krčmarica:

[1] Ricaut: Histoire etc. str. 393.
[2] Hörmann II. str. 323.
[3] Zbirka „Matice hrvatske“ br. 54. Pjesma Mehmeda Kolakovića.
[4] Arkiv za povjestnicu jugoslavensku knj. IV. str. 215.
[5] Hörmann: Nar. pjesme II. str. 259,

„Mili Bože vražijega pića
Vražjeg pića u ovog srdara.
Ja kako sam krčmu ispravila,
Ja ga 'vakog dočekala n'jesam,
Mutlak srdar nije iz Primorja,
'vako nije piće u serdara,
Već je Turčin iz krajine turske,
Ovako je piće u Turaka.“[1]

Kada su Mohamedovci ovako volili slijediti običaje svojih djedova nego li zakon prorokov, onda su valjda i staro vjerovanje iz pradavne dobe takodjer držali. I jesu. Znamenito je prastaro vjerovanje otaca naših iz poganske dobe, da se ljudskom krvlju kod temeljnoga kamena utvrdjuju zidanice takove za vjekove. Pa to vjeruju i naši Turci. Mehmed Sokolović gradi most na Drini, a daje gradnju Mitru neimaru. Što je Mitar kroz dan sagradio, to je nješto kroz noć razorilo. Obrati se Mitar svojoj vili posestrimi, a ona ga svjetuje:

„Već pošetaj niz polje zeleno,
Te uhvati Stoju i Ostoju
Te uzidaj u ćupriju kulu
Stat će tebi na Drini ćuprija.“

Ovo evo živo spominje na gradnju Skadra, gdje je sačuvan ostatak vjerski iz pradavne poganske dobe. Medjutim još se muti Drina, te Mitar svjetuje Mehmeda Sokola:

„Ti nijesi Drinu darovao,
Već nasiplji na ćupriju blago,
Pa ti uzmi srebrenu lopatu,
Pa ti daruj tu premutnu Drinu.“

Još Mitar da bradvu nasadi:

„Mitar siječe vitku omoriku,
Iz omore krvca udarila,
Iz omore nješto progovara:
Osta danas na Drini ćuprija,
Osta danas osta do vijeka.“[2]

I turske junake prate vile u svim važnim zgodama života. Kada se Hrnjičić Osmer uspeo na Kunaru planinu, da podje tražiti baba i amidžu i babova hitra bajraktara, njisnu njemu djogat kod jezera, zadrma se zeleno jezero, izidjoše dvije posestrime, pa ga pitaju, kuda je svoga gjoga zamučio i daju mu svjeta.[3] Nebrojeno puta pomaže vila turskomu junaku proti kršćanskomu. U sred boja pomoću vile vara turski junak i predobiva.

---

[1] Hörmann: Nar. pjesme II. str. 303.
[2] Ibidem I. str. 70—71.
[3] Ibidem II. str. 9.

Vile su glasnici slobode od davnih vremena. Ona i Turke zove, kada im kršćani odvode roblje:

„Bijela je klikovala vila
Sa Ivica izvrh Gacku ravna.“

Ona pripovijeda, kako Pivljanin Bajo odvodi ovce, krave i volove, konje i kobile, a pohvatao i roblje:

„Gole, bose goni po kamenju,
Gologlave po žarkomu suncu.
Kako ti je čuti neobično,
Kako krave i teoci riču,
Kako ovce i jaganjci bleje,
Kako roblje Činarića pišti,
U majci bi zaplakalo čedo,
Iz kamena suza bi udarila.“

Ovo su zbilja vilinski glasovi, koji i probudiše turskoga junaka, da spašava blago i zarobljenu braću.[1] Ako ima vila posestrima, ima i pobratima i izmed Turaka i kršćana. Ivan Senjanin je pobratim sa najglavnijim turskim krajiškim junacima.[2] Najzanimivije je svakako da budnu kršćanska krčmarica, pop i turski junak pobratimi i posestrima.[3] Naravno je, da u mohamedovskim pjesmama pobratim pop i posestrima krčmarica pomažu turskoga junaka proti kršćanima.

Ako su naši Mohamedovci i držali njeke stare hrvatske običaje i pored novoga Mohamedova zakona, neka nitko ne misli, da nisu vjerovali svoju vjeru. I kako ih oduševljava u najstrašnijem času. Tako n. pr. Mumin aga u najkrvavijem boju viče:

„Juriš braćo moja družbo draga,
Dženetu se otvoriše vrata,
Blago onom svakomu junaku,
Koj' pogine danas na mejdanu“.[4]

A drugi put opet slično:

„Blago onom svakom muslomanu
Ko pogine na dugu mejdanu
On će lako pred Boga izići
Bog će njemu grijehe oprostiti
Tako kuran turski ćitab kaže
S toga Turci od kavge ne bježe.[5]

Kad su uhvaćeni od kršćana, svagda vele, da vole glavu izgubiti nego svoju vjeru prevrnuti. Ne ima primjera niti u našim kršćanskim

[1] Ibidem II. str. 545.
[2] Ibidem II. str. 242.
[3] Ibidem II. str. 121—122 i 126.
[4] Ibidem II. str. 369.
[5] Ibidem I. str. 291.

pjesmama da bi muškarac vjerom prevrnuo, dočim ima toliko primjera, gdje se kršćanin poturčio. Jošte valja dobro razlikovati vjeru „poturice“ od vjere onoga Mohamedovca, koji je zaboravio ili zaboravlja, da su mu stari kršćani bili. Čini mi se da neću pogriješiti, ako rečem, da jošte i u sedamnajstom vijeku živi ovo osjećanje u naših Mohamedovaca. To lijepo kazuje naš svjedok Grgičević (1626), kada veli: „Turci koji obradjuju zemlju rijedki se nalaze, koji govore turski jezik: dapače da se neboje vatre, skoro svi bi se učinili kršćani, jer dobro znadu, da su njihovi stari bili kršćani“.[1] Čim su više dolazili sa kršćanima u sukob, tim je to osjećanje življe i jače moralo biti, jer ih kršćani najvole pozdravljati sa „gadna poturico“.

Najsjajniji primjer groznoga poturice u 17 vijeku jest Maljković Stjepan. On nam je upravo prototip pravoga poturice. Zbog jedne pljuske od svoga gospodara u kotaru odlazi u Turke, dolazi s Turcima na svoga bivšega gospodara i zakolje starca i ženu mu i četiri sina, a kći ode u sramotu sa Turcima. Za nagradu dobije od bega udbinjskoga čelenku i zapovjedničtvo nad ličkom rajom.[2] Gdje god treba ne samo vojevati već ljuto klati i djevojke otimati, svagdje se spominje Maljković Stjepan. Krvave su krajiške pjesme, a najkrvavije one, gdje junakuje Maljković Stjepan. Pa kad mu u strašnom boju i njekoliko sinova pokolju, još ne plače. Njegov poglavica Mustajbeg kao da ispituje njegovu vjeru pita ga: je li mu žao sinova, a on grozno odgovara, da nije, zato ih je rodio, već žali što ne dostigoše svoga cilja, da im kršćani utekoše, te ih ne porobiše. I tako dalje, koliko se samo o neljudskom srcu pomisliti može.

V.

Mohamedovcu propisivao je njegov sveti zakon predan od Boga proroku u koranu, kako da se vlada prema kršćaninu. U koranu nisu samo zakon i vjera već i zakoni života, a jedne i druge sam je Bog kazao proroku Mohamedu. Ovako je božji zakon, što govori prorok u koranu: „Ako se sukobite sa nevjernicima sijecite im glave, dok ih niste strašno porazili. Preostale bacite u verige, a kad se rat dovrši, poklonite ih ili prodajte ih. Tako neka bude. Ne prestanite, dok ne polože oružje i vama se ne pokore“.[3]

[1] Starine XVII. str. 128.
[2] Zbirka „Matice hrvatske“, Pjesma XXI. Mehmeda Kolakovića.
[3] Koran u prevodu od Ullmana, Leipzig 1881, 47 sura str. 437—8.

Po ovom zakonu Turci su „nečistim“ kršćanima glavni dušmani, dok njihova zakona ne prime. Kada se Bogu mole najprije prose za zdravlje svoga cara i gospodara, a zatim za napredak vjernoga muslomanstva ili naroda turskoga, da mu Bog utvrdi vjeru njegovu, a da umanji vjeru kršćana i drugih turskih neprijatelja. Turke neka složi, a kaurine neka uzdrži u neslozi.[1]

Po nauci Mohamedovoj jest sila od Boga. Prorok sam širio je svoju vjeru mačem u ruci, a sjajni uspjesi njegovi po mišljenju njegovih vjernika pokazuju, da je sam Bog uz nje i njihovu vjeru. Najbolje nam to pokazuje mišljenje Turaka o Židovima, koji razagnani po svijetu ne mogu da stvore države. Turci ih smatraju da su od Boga sasvim zapušteni. Nisu vrijedni niti da postanu sljedbenici prorokovi. Naš svjedok 17. vijeka — umni Ricaut — kazuje nam, da se ne smiju na tursko groblje pokopati oni Židovi, koji su primili vjeru prorokovu. Dakle ni po smrti ne priznaje im se, da su pristali u vjernike prorokove.[2]

Ovakovi zakoni nisu dopuštali, da se izmed Turaka i kršćana razviju bratinski odnošaji, kako se razvijalo i u rimskom carstvu i poslije u kršćanskim zemljama izmed pobjeditelja i pobjedjenih naroda. Kršćani mogli su biti samo „raja“ što znamenuje „stado“ u arapskom jeziku iz kojega je prešla u turski.[3] Raja ne smije nositi oružja, ona ne ima braniti carstvo, već sami vjerni mozlimi su branitelji, raja valja da dade djecu svoju, da ih poturče i tek onda da budu sposobni, da brane carstvo. Raja ima da plaća harač i ljute danke, da uzdržava carstvo i gospodujuće mozlime. Raja ima da se pokorava zakonima, koje nepriznaje i ne može priznavati po svome kršćanskom zakonu. Povijest raje jest povijest bijeda, patnja i ljutih nevolja.

„Kada Turci osvoje koju zemlju“ — veli Antun Meravin — „posvoje sebi sve gibivo i negibivo. Plemstvo utamane do korena, a osobito kraljevsku krv. Ako ne poubijaju svećenstva, a ono ga osramote i puštaju ga, da sramotno i od prosjačenja živi. Iz crkava odnose zvona, orgulje i sve urese, a crkve posvećuju svomu Mohamedu. Kršćanima ostavljaju samo nekoliko i to sirotinjske i niske crkvice, u kojima im je dozvoljeno da službu služe, ali ne javno već polagano i niskim glasom. Kad se ove crkvice bilo usljed potresa ili

---

[1] Bassano Luigi u Sansovima Historia universale, Venezia 1600 l. 46.

[2] Ricaut: Histoire de l'Empire Ottoman liv. II. l. 262.

[3] Miklosich: Die türkischen Elemente in den süd- und osteuropäischen Sprachen, Wien 1889. Kod riječi raja, sv. II. str. 43.

vatre, ili inače od starosti sruše, ne smiju ih kršćani popravljati, osim ako si velikim novcem ovo pravo kupe. Držati propovjedi i objavljivati evangjelje sasvim im je zabranjeno. Nijednomu kršćaninu nije dozvoljeno, da služi u državnoj upravi, niti da nosi oružje, niti da se odjeva kao Turčin; niti im je slobodno, da se vesele ili da čine plesove. Ako li tko najsramotnijom riječi uvrijedi tebe ili Hrista, valja ti šutiti pa snositi. Ako li ti izustiš ma jednu neprijatnu riječ proti njihovoj vjeri na silu će te osunetiti i poturčiti; a otvoriš li i poslije usta proti Mohamedu, spalit će te".[1]

Ovakovi su odnošaji izmed Turaka i kršćana i u našem narodu. Turci su jamačno od Bizantinaca baštinili i prihvatili, da paze osobito na gradnje.[2] Kršćanima nije bilo slobodno zidati nove crkve, a i popravci stali su u svakom sandžaku pod nadzorom osobitoga činovnika „mirilive", koji je vjerno pazio, da se što nova ne sagradi. Za kakove gradnje moraju kršćani u samoga sultana dozvolu moliti, neka svjedoči ova molba visovačkih fratara g. 1629: „Čestiti i prema siromasima milostivi naš sultane! Mi smo prah vaših nogu, prostiremo svoje lice po zemlji i molimo slijedeće. Od davnih vremena, to jest još u vrijeme osvojenja obstojala je naša kuhinja, soba i peć, hambar u kuli i kraj puta ćenifa (zahod, šekret), od dugo vremena sasvim su propali i opali. Zato molimo za dozvolu, da bi mogli po starom sustavu popraviti rečena mjesta. Naš čestiti care, sve je po starinsku, samo ćenifa (zahod) bit će na novo. Naredba i zapovijed ostaje vašemu carskomu veličanstvu".[3]

Drugi put opet čuli Turci, da visovački fratri popravljaju manastir i sobe. Ide komisija, da vidi i uvjerava se, „da se u manastiru ne pravi ništa od nove japije, nego je sve starinska gradjevina. Nedaleko od manastira bile su pekarnica i žitnica obadvije povrh staroga zida, te ih pokriše daščicama. Ali i na to imadu dozvolu od našega svijetloga cara, da rečenu pekarnicu i žitnicu povrh staroga zida smiju novom daščicom pokriti. Osim pokrova ništa drugo nismo našli".[4] Kada opet Visovčani hoće da „poprave samostan i crkvu"

---

[1] Antonio Meravino (g. 1514) Genovese: Dell'origine de Turchi u zbirci Sansovinovoj l. 32—33.

[2] Ovo tvrdimo i pored poznatih Omarovih pravila, po kojima se kršćanima ne smije dozvoliti, da grade kraj džamije itd. Hammer Staatsverfassung I. str. 186.

[3] Zbirka Zlatovićeva medju rukopisima jugoslavenske akademije.

[4] Pismo Ahmed age upravitelja Livna g. 1681. U zbirci Zlatovićevoj sada u rukopisu jugosl. akademije.

ištu i dobiju posebnu carsku povelju ili ferman, da smiju popravljati, a potvrdjuje im to kadija skradinski sa svojim vijećem, u kojem je sjedilo deset Turaka.[1]

Opet drugi put fratri teško pritisnuti od Turaka šalju u Carigrad pred sultana i velikoga vezira svoga vjernika trgovca Filipa Brnjakovića. Filip im isprosio milosti carske, da ih Turci i nadalje ne dave, ali je i puno potrošio na put, mita i darove. Teško se je vidjelo fratrima da plate, a on im dovikuje ove znamenite riječi: „jer Turci sad ne dadu nikakva emra u sadanje doba, da se klinac zabie u crkvu, a kamo li dati crkvi baštine, masline i svekoliko opet fratrom".[2]

Ovako je dakako i u Slavoniji, kako svjedoči slijedeći slučaj. Valija Požege Alija daje slijedeće pismo: „Uzrok pisanju ovih slova jest taj, da se razjasni, kako jedan od fratara Našičkoga samostana imenom (. . . . nečitljivo) želi stanovati u Direku selu kotara Orahovice u sandžaku požeškom i da bi po starom običaju svećenstvo i zakonite stvari mogao ovršivati u bližnjim okolnim crkvama Jošon i Poganci. Zato traži i moli dozvolu, da bi mogao u rečenom selu Direku napraviti kuću za vlastito prebivanje. Dopušta mu se, da može po ugovoru u gore navedenim crkvama svećenstvo provoditi i za svoj stan u rečenom selu kuću sagraditi i dok god ne bude djelovao proti carskim naredbama, da ga nitko ne ima uznemirivati niti zlostavljati. Zato mu se daje ovo pismo u ruke.[3]

Ova velika opreznost turska, da sebi kršćani niti kuća ne grade, niti ne popravljaju bez dozvole carstva turskoga, bila je još veća kod crkava. Nove crkve nisu smjeli zidati, a mnogo puta niti stare popravljati, zato je mogao putnik po Slavoniji (1629—1630) pripovijedati, da „su crkve velikim dijelom odkrite, sve sa starinskim zidinama bez zvonova, bez žrtvenika i bez slika".[4] Ali kazuje nam to i znamenitu historijsku istinu, da sve crkve i samostani, koje nalazimo koncem 17. vijeka, smatramo i po obliku i obsegu za starije od Turaka u našim stranama. Ovako su umovali i kaludjeri staroga manastira Ravanice prije stotinu godinu, kada ih je hrvatska

[1] Zbirka Zlatovićeva g. 1634. U ruk. jug. akad.

[2] Zbirka Zlatovićeva g. 1674. U ruk. jug. akad.

[3] Zbirka Zlatovićeva g. 1689. Ruk. jusl. akademije.

[4] Fermendžin: Acta Bosnae ecclesiastica u rukopisu izaći će u „Monumenta" naše akademije.

vlada pitala: kada je samostan gradjen i tko je gradio crkvu i samostan. Oni vele: „Ne može se kazati, tko ga je gradio, ali kada se znade, da su vladaoci Srbije bili gospodari ovih strana, a pod Turčinom je bilo zàbranjeno dizati nove samostane, njeki ga je od tih knezova osnovao".[1]

Kada se u zemlji jednoj kroz sto pedeset godina nije smjela sagraditi nijedna nova crkva, a popravljati su se smjele samo carskom dozvolom, onda je naravno, da crkve kršćanske sa svojim tornjevima nisu bile onakovi putokazi prosvjete i kršćanske pobožnosti, kao što je to u drugim kršćanskim zemljama. Putnik od god. 1629—1630 po Slavoniji kazujući nam, da su sve crkve po toj nesretnoj zemlji stare, a većim dijelom i bez krova. dajé nam zagledati i u unutarnjost crkve. On veli: „Djecu krste vodom blagoslovljenom u nedjelju ili u onaj čas kada treba. Svi krste po kućama ili na poljima, jer im crkve nisu za to prilične".[2] „Malo imade župa" — veli drugi — „koje bi imale crkve, gdje se služi služba božja i obavljaju svetotajstva, nego se služba božja redovito služi na grobljima ili u kućama katolika, koje su rastresene. I sama župa više puta je i dan hoda udaljena, a do nje valja prolaziti mnogo puta pol dana izmed Turaka i šizmatika".[3]

„Ima župnika" — veli očevidac Pavao Rovinjanin 1640 — „koji ima duhovnu brigu nad četiri ili pet sela, odredi svim petim selima, da će biti služba božja na poljani zgodnoj za sva sela. U jutro diže se narod, da dodje na odredjeno mjesto. U sred livade podigao župnik oltar i odsluži službu božju, a iza službe sjedne narod, da potroši svoj doneseni objed, kao kod nas kad idu na proštenja."[4] Svi izvještaji jednodušno govore u 16. i u 17. vijeku, da kršćani u nijednoj crkvi samostanskoj niti župnoj ne drže svetotajstva, jer se boje, da im Turci ne provale i sveto otajstvo ne pogrde.

„U svima spomenutim župama" — veli vizitator Slavonije Petar Nikolić 1660 — „nigdje se ne čuva sveto otajstvo, a tako u cijeloj Turskoj, niti u samostanima radi pogibelji, jer se Turci prečesto u crkve naše zalijeću, pak da ne učine kakovu sramotu svetomu otajstvu."[5]

---

[1] Starine VIII. str. 9. Miklošić: Izvještaj o manastirih na Fruškoj gori.

[2] Fermendžin: Acta Bosnae ecclesiastica u rukopisu izaći će u „Monumenta" naše akademije.

[3] Izvještaj biskupa Benlića g. 1655. Fermendžin: Acta Bosnae etc.

[4] Pavao Rovinjanin: Izvještaj o Bosni priobćio Zlatović. Starine XXIII. str. 18.

[5] Vidi priloge br. VI. str. 10.

„In oppidis omnibus quasi factae Mesquitae Turcarum ecclesiae lugent" — veli isti[1] — dakle u gradovima Slavonije najljepše crkve postadoše turske mošeje. Tako se naročito spominju mošee od crkava u Požegi, Brodu, Djakovu, Voćinu, Iloku, Petrovaradinu, Osijeku itd. Kada propadoše crkve, propadoše i samostani kraj njih. Tek u zabitnim mjestima Fruške gore i požeškoga gorja, gdje u samoći nije bilo Turaka, mogoše se održati samostani, a uz njih i crkve, dakako uz mnoge patnje i bez zvonova i velikih uresa. Jadni puk kršćanski nije niti mogao paziti na urese, kada je dolazio na proštenje svetcu, kojega je crkva sasvim raskrita bila, kao što evo dolazi u Stražeman sv. Mihovilu, komu su zidovi čitavi, ali bez krova.[2] Jamačno su se pomagali onako kao na pr. u Mohaču, gdje je cijela crkva odkrita bila, a samo onaj kut ima krov, gdje se je služila sveta misa.[3]

I naši popisi pokazuju nam Slavoniju kao kršćansku zemlju sa razvaljenim crkvama. Uz jednu cijelu većinom drvenu crkvicu najviše puta spominju se i po dvije i tri stare zidane i razvaljene. Najstrašnija nam je slika na plodnim i krasnim ravnicama oko Osijeka i u kotaru osječkom, gdje do dvadeset i pet pustih sela niti traga ne podaju, da je u njima ikada crkva kakva bila. Ovo krvavo bojno polje, na kojem su se bile tolike najkrvavije bitke, odbjegavali su kršćanski ljudi. Cijela velika cesta vojena od Biograda do Osijeka jeste takva pustoš bez crkava i bez sela, tek preko šikara i močvara dolazi se do jadnih kolibica stanujućega svijeta.

Već u 16. vijeku putnik Gerlach zabilježi za ovu strašnu cestu značajnu vijest: „Od Zemuna pa dalje (na putu kroz Srijem) ne vidjesmo nigdje niti jednoga drveta. Kršćani vele, kad bi god posadili kakvu voćku, to ju Turci odmah odsijeku ili kidaju plod prije, nego što sazrije".[4]

Nije upravo tako na zapadnoj strani u krajini slavonskoj, ali je malo bolje. U Vučinu je razvaljen samostan a s njegovim kamenjem Turci svoju tvrdju popravljahu, a od šestnaest sela spadajućih pod Vučin samo dva imadu ostanke razvaljenih crkava.[5] Tek sredina Slavonije izmed Požege, Djakova i Broda imade dvadesetak crkava, njeke

[1] Ibidem str. 12.
[2] Ibidem str. 8.
[3] Izvještaj Grgičevića na cara Ferdinanda II. Starine XVII. str. 133.
[4] Izvadak iz Gerlacha od Mijatovića. Glasnik XXXVI. str. 215.
[5] Sr. naše priloge: Opis Voćinu i njegova kotara.

su i od kamena stare sačuvane, ali najviše ih je odkrito i više ih je skromnih od drva.[1]

Ova slika crkava pokazuje nam Slavoniju tursku, kako ju je gazio od Biograga do Osijeka bijesni turski i tatarski konjanik, a na zapadu satirao ju bijesni krajišnik, a tek u sredini može ponješto počinuti kršćansko srce. Ova slika kaže nam, koliko je pretrpilo kršćanstvo za dva vijeka ne uživajući slobode svoje vjeroizpovijesti.

Premda su Turci u sedamnajstom vijeku donekle popustili od svoga fanatizma, kakav je cvao u prijašnja dva vijeka, opet oni ne prestaju da kršćane tiranstvom i lukavoštju zalude i na svoju vjeru prevedu, te „je pravo čudo“ — veli Ricaut — „da još toliko ljudi ima, koji kršćansku vjeru ispovijedaju. Premda Turci prividno ispovijedaju, da oni podnose sve vrsti vjere, to im opet njihov zakon dozvoljuje, da prisile ljude na različite načine, da prime njihovu vjeru. Ne može se ništa pomisliti, čime se Turci ne služe, da kršćana svakoga prema njegovoj osebujnoj naravi ne navedu, da se poturči. Srebroljubne zadobiju blagom, tašte i pohljepne za častima mame izgledom na velika dostojanstva, a plašljive i slabe prijetnjom i silom. Ako li se dogodi, da koji kršćanin prihvati tursku vjeru, dužna su mu i djeca ispod četrnajste godine, da slijede u vjeri svoga oca. Svi koji govore proti zakonu Mohamedovu, ili koji i ne misleći za pravo ili pijani reknu, da će se poturčiti, ili koji su obležali jednu tursku ženu, dužni su, da se poturče ili da umru kao mučenici“.[2]

Turci svakom prigodom gledaju da si učine prozelite. Lijep slučaj dogodio se Pavlu Rovinjaninu. Obučen u fratarsko odijelo ne daleko od glavnoga trga u Sarajevu sretne sa svojim pratiocima turskoga softu ogromnu ljudinu sa turbanom na glavi. „Ovaj je bio prvi, koji mi učini, da me je smrtni znoj probio, kada je stao pitati: tko sam i odkud sam. Moji pratioci vele, da sam sin jednoga kršćanskoga trgovca iz Biograda, da sam na naukama u Italiji, a sada da idem posjetiti svoj rod.“ Njegovi pratioci zlovoljni kažu mu: neka se miče, što ima on pitati, a Turčin mu tri puta dovikne: „Poturči se papaz“. Drugovi mu protumačiše, „da to obično Turci čine, kada sretaju kršćanina, pa time misle po svome zakonu da dobivaju podpune oproste od grijeha“.[3]

---

[1] Vidi priloge br. VI.

[2] Ricaut: Histoire de l'empire Ottoman l. I. str. 198—206 i liv. II. str. 258. — Sr. i Luigi Bassano u zbirci Sansovino: Dell' origine et guerre de Turchi liv. 61.

[3] Starine XXXIII. str. 36.

Ovdje su smetale Turčinu fanatiku fratarske haljine. „Ista boja haljina bila je razlika medju Turcima i kršćanima" — veli Knežević: „Običajno, turska je boja zelena, a uz nju i crvena; al zelena, pravi je znak sljedbenika Muhamedova i turske svetinje. Kršćani morali su nositi haljine boje crne, u znak njihova robovanja i žalosti. Crvene haljine kršćanima su zabranjivane, jer ta boja crvena znači veselje, i više puta medju susjedima koja ovaka haljina bila je kršćanima pripušćana, nu uz nju uvijek su morali imati drugu haljinu crne boje, koja jih je odavala za kršćane. Ova razlika najviše se je uzdržavala, da se uvijek mogu kršćani upoznati i da im se mogne nasilje učiniti. Jao ti bi ga se dakle bilo onom kršćaninu, na kom bi se našao ma i najmanji znak turske boje! Tomu bi najmanja pokora bila, ako bi ga nemilo izpribijali, njega i njegovu rodbinu ogulili i u težki hovst zatvorili! Nu običajno ovake bi uhvatili i na silu poturčili, dokazujuć, kako je on sam sa onim znakom turskim pokazao, da se želi poturčiti. Ženu, djevu oli snašu, koja bi im se dopala, na silu bi oteli i u svoj harem zatvorili. Nejaku i nezrelu djecu pritajom oli mitom primorali bi, nek samo reknu da se žele poturčiti, ma ovo i u šali rekli, sve su ove oni za prave Turke držali. Ovaki kad bi se osvijestili, svoju zgodu uhvatili i pobjegli, opet bi bili pohvatani, te ili su morali Turci ostati, ili muke trpiti i glavom platiti. Odmah bi u takom slučaju slijedilo progonstvo fratara, rodbine i drugih kršćana, kao tobože, da su oni pravoga Turčina pokrstili i od Muhameda odvratili! Tko bi se pako usudio Turčinu ili Turkinji reći, ma i samo i u šali bilo, nek se pokrsti, tomu ne bi falio kolac strahoviti ili kobna vješala."[1]

Nije se dogodio slučaj u Slavoniji već u Ugarskoj, a dogodio se u XVI. vijeku, ali vrijedi i za Slavoniju. Kraj Tolne u evangeličkoga župnika nadjoše se nepozvani gosti Turci i za šalu si metahu na glavu župnikov šešir. Župnik slijedio njihov primjer i metne za šalu turban jednoga od svojih gosti na glavu, ali mu ta šala presjede. Turci ga prisile da se poturči, te je poslije bio subaša u onom selu.[2] Osobito na žene kršćanske rado Turci vrebaju. Ako se nije ženska podala, otišao Turčin pred kadiju i kleo se pred njim, da će se ubiti, ako mu ženske ne dosudi. Kadija mu ju dosudio, ako nije bila udata. Ako se je dogodilo, da je neudata kršćanka Turčinu jabuku

[1] Knežević: Carsko turski namjestnici. U Senju 1887 str. 39—40. Ova primjetba dolazi pri god. 1632.

[2] Salamon: Ungarn in Zeitalter der Türckenherrschaft str. 228—229.

dala, pak je on to mogao dokazati, morala je postati njegova žena.[1] Naravno da se morala poturčiti.

Turci su polazili i u lov za ženama, koje se sakrivati znale u ritove i šume. Više puta se dogadjalo, da su ih Turci varkom izmamljivali iz ritova i šuma vičući u noćno doba: „Kate, Mare, Bare izidjite, ništa se ne bojte, otišao je prokleti poganin.“ Koje su izišle, one zarobiše. A kada kadija tako lahke ruke dosudjuje neudate ženske, izmisliše oci način, da svoje kćeri što prije udadu. U noćno doba vode svoje kćeri od sela do sela, dok ne nadju momka katolika, s kojim bi fratar u noćno doba djevojku vjenčao.[2]

Udate ženske nije mogao tako lasno kadija dosuditi pohlepnomu Turčinu.

Po narodnoj predaju lovili su Turci i mlade lijepe žene, kako kazuje ova pjesma iz čagličkoga kraja:

Kad se Pavo na vojnicu sprema,
On doziva svoju milu majku:
Dodji k meni moja mila majko!
Pričuvaj mi previjernu ljubu,
Rano njojzi večerati daji,
Još ranije u ložnicu šalji,
Zatvaraj mi na kapiji vrata,
Zatvaraj mi na čardaku vrata,
Da ne dodju tati Budimljani,
I odvedu previjernu ljubu.“

Premda je majka tako radila, opet ju odvedoše Turci.[3] Mnogi historijski čini potvrdjuju ove pjesme. Skoro je bio običaj, da janjičari, iz gradova izlijeću i uz drugi plijen i kršćanske žene hvataju, da ih obljube, pa dakako i poturče.

Ne samo djevojke trebalo udavati, da ih Turci ne otmu, već i momke mlade trebalo ženiti, jer Turci momke mlade odvode u janjičare, kako tužno pjeva narodna pjesma:

„Oni našu djecu nose
Kan da mladu travu kose“.[4]

Tko će ovu žalost opisati, tko li izmjeriti sve posljedice za moralni život našega naroda u Slavoniji, gdje se ovako mladjahni momci žene, da ih ne uzmu Turci u janjičare, a mlade djevojke za nedorasle dječake udaju, da ne budu turske bule i robinje u haremu. Svi izvjestitelji natječu se kršćanskom sućuti, da oslikaju grozote turske

---

[1] Ibidem str. 231.
[2] Antunović Ivan: Razprava o Bunjevcih i Šokcih. U Beču 1882 str. 96.
[3] Zbirka „Matice hrvatske“ iz čaglićkoga kraja.
[4] Ibidem.

i boli cvilećih zarobljenih kršćana pri ovim groznim zgodama. Čim se je krenula turska vojska na koju kršćansku zemlju, za njima kretahu na devama trgovci noseći ogromne lanceve, na koje će vezati kršćansko roblje, koje će kupiti od turskoga cara. Rijedko budu pohvatani dobniji ljudi i starci, jer ti ne bi na prodaji ništa donesli, već momci i mlade djevojke.

Već u samom taboru iza boja sluša se u noćno doba strašan jauk cvilećih momaka i djevojaka, jer jedne i druge sramotno izrabljuju turski vojnici. Djecu od šest ili sedam godina spašava njihova mladost od ovih boli ili sramota. A onda tek bude sajam. Dovedu ih kao stado kakovo na trg. Trgovci ih ogledaju. Svaki trgovac, čim mu se sužanj dopadne, ogleda ga i opipava mu sve udove, zapovjedi mu da se svuče, da ga još bolje ogleda. Pa tako se svlači sužanj pred svakim trgovcem, koji ga pogadja, te biva više puta po redu, da se mora svući. Budne li zarobljena cijela obitelj, pak žele naravno da svi zajedno robuju, koliki li je opet plač i molbe trgovcu, neka ih zajedno kupi. Još njekako prolaze oni ljudi, koji znadu kakav zanat, pa i oni koji su jaki obdjelavati polja, ali jao si ga onim, koji su u svojoj domovini bili svećenici, književnici ili urednici, koji nisu radili teških radnja, ni ne znadu zanata. Mnogo puta goli, kako ih je majka rodila, jer im njihove haljine oderaše ili razdrti sa sto krpa na ruglo su pred svim i svakim, jer da nisu za ništa. Tko bi bio jak sve ove tuge ispripovjediti.[1]

Drugačije se s momcima i djevojkama. Momke zdrave i skladne hvataju, da mogu jednom biti za carevu vojsku, vode ih na stalno mjesto, koje se zove seralj, da ih izuče i naobraze za carevu vojsku. Najprije imadu da se odreknu kršćanske vjere, te ih obrežu. Zatim dadu svakoga u onu školu, za koju vide da ima sposobnosti.

I s lijepim djevojkama bolje postupaju, ako su za harem sposobne. Ovo svjedoči, a potvrdjuje nam i stara narodna pjesma iz Slavonije. Carica se s carem razgovara, što će dati robovima večerati, a car odgovara:

„Djevojkama sira i pogače,
Gjuvegijam sitne prosenice,
Udovicam kisela somuna“.

Opet carica pita cara, kako će ih nastaniti, a car odgovara:

„Djevojkama na gornje čardake,
Udovice u donje sobice,
Gjuvegije za plot u koprive,

---

[1] Sansovino: Dell'origine l. 29—32.

Trnje bode, a koprive žare,
Junaci se i od sebe mame".[1]

Ovo još drastičnije predstavlja nam stara historijska pjesma dubrovačka, kada iza velikoga boja turskoga i kršćanskoga pripovijeda da su Turci previše roblja pohvatali:

„Tu mi roblje jeptino bijaše:
Djevojka je po dukat mi zlata,
Mlada snaha za polugrošicu
Udovica za petnaest para,
Puštenica za deset novaca,
A dva starca za pečena ·jarca".[2]

Ovako je sa sužnjevima pohvatanim u vrijeme rata ili mira u susjednim kršćanskim zemljama. Ali bio je u turskom carstvu posebni grozni danak, koji kršćani plaćaju u djeci. U šestnajstom vijeku polazi svake pete godine carski komisar od sela do sela i od varoši do varoši, da bira momke mlade, zdrave i krepke od 10—12 godina. Komisaru je bilo zapovjedjeno, koliko momaka da dovede iz koje pokrajine. On je sam izabirao po volji. Mogao je od jednoga oca više sinova lijepih i zdravih pobrati, a kod drugoga nije uzeo ni jednoga, ako su djeca slaba bila. Što je sve jadni otac bio pripravan žrtvovati, da si dijete spasi, koliki sakriše svoju djecu, kakva se tude sila činila, koliko se komisari obogatiše, a koliko je jadna raja pretrpila boli i jada trgajući se od svoje djece?[3] Bio je u šestnajstom vijeku u drugoj poli taj danak ponješto jenjao, jer su Grci, Armenci, Židovi i drugi narodi radi koristi davali svoju djecu dragovoljno u janjičare, a Tatari dovodili svake godine u Carigrad više od dvadeset hiljada ruskoga roblja najviše momaka za janjičarske škole i djevojaka za hareme gospodi turskoj.[4]

Nije ipak sasvim prestajao ovaj grozni danak niti u 17. vijeku. Kršćani u Turskoj i u susjednim zemljama gledahu da spase djecu svoju, da im vjeru kršćansku održe. U Mingreliji bojom nacrtaju sveti krst svojoj djeci na ruci, a u Srbiji već pri krštenju na čelu i to sokom takovim njekoga bilja, da se to nikako ne da oprati. Ako bi se poslije momak poturčio, to bi morao na čelu nositi znak svoje vjere na sramotu svoga bijeloga turbana.[5] Ovaj običaj mogao je biti i u

[1] Zbirka „Matice hrvatske" iz čaglićkoga kraja.

[2] Bogišić: Narodne pjesme str. 326.

[3] Kuripešićevo izvješće Rad jug. akademije LVI. str. 163. Gl. i Mijatović u Glasniku XXXVI. str. 190—193.

[4] Ricaut: Histoire de l'empire str. 200 i dalje.

[5] Idem str. 207.

Slavoniji jer je u njoj ova nevolja vladala. U početku 17. vijeka donese novi požeški paša Kara Mustafa Ćunić zapovijed iz Carigrada, da pošalje iz Slavonije dvije stotine momaka i isto toliko djevojaka u Carigrad. Paša počeo da sabire, ali se narod pobuni. Tek iza krvava boja izmiri se snjima novi paša tako, da pošalje sultanu toliko dukata dara, koliko bi imali slati momaka i djevojaka. Veli se, da se je paša iza ovoga ustanka izmirio i pobratio s glavnim kršćanskim vodjom Ivanom Ilićem, da je popuštao kršćanima, zato da su ih zlovoljni Turci obadvojicu otrovali.[1] Drugi put nalazimo g. 1667 ovu suvremenu bilješku: „U vrijeme ovoga provincijala Jurašića de Zajezda dodjoše Turci Acsamogliani nazivani t. j. katoličkih dječaka lovitelji poslani od svoga cara, te mnogo njih odvedoše uz preveliki plač i jauk tužnih kršćana“.[2]

Nije nam ostalo nego ova dva spomena za 17. vijek, da su Turci mladu i krepku krv našega naroda odvodili iz Slavonije, da pomlade svoju obumiruću snagu. Nije nam niti treba mnogih svjedočanstva, kada imamo jedno, da je janjičarski svakdanji govor bio hrvatski, kako već spomenusmo. „Pričaju ljudi“ — veli dobro Mijatović — „da je bio nekakav starac, koji je životnu svoju snagu obnavljao i život svoj bez kraja produžavao sisajući od vremena na vrijeme krv mladih i zdravih momaka. Ovo je upravo što je i Turska činila.“[3] Ovo na vlas potvrdjuje Ricaut groznom slikom njihova sramotnoga sodomitskoga grijeha. Ljubovne zgode izmed momaka u njihovim zavodima, na dvorovima njihovih velikaša, na samom carskom dvoru, medju janjičarima tumače nam, da Turci premda imadu puno žena, ipak ne imaju djece.[4] Turci bi bili doista sami od sebe usahnuli kao i mnogi drugi barbarski vojeni narodi, da se kršćanskom krvlju od dana do dana ne pomladjivahu.

VI.

Ovoliko o turskom proselitizmu. A kako se vladaju prema kršćanima, koji ostadoše vjerni svojoj kršćanskoj vjeri? Za ovo bi nam dosta bilo da spomenemo, što govori svjedok

---

[1] Švear: Ogledalo Ilirije sv. IV. str. 441—2. Ovo je po kazivanju Luke Ilića crpao Švear iz anala samostana požeškoga, koji su izgorili god. 1842. Bilješka Ilićeva u njegovu rukopisu o Slavoniji. Svojina „Matice hrvatske“.

[2] Fermendžin: Acta Bosnae ecclestastica g. 1667. Izaći će u „Monumenta“ naše akademije.

[3] Glasnik sv. XXXVI. str. 190.

[4] Ricaut: Histoire liv. II. str. 367 i dalje na više mjesta i u I. knjizi.

16. vijeka, a traje dotle, dok Turci gospodovahu. „Ako kršćanin jašeći na konju sretne muslomana, valja da sadje s konja, stane, prikloni glavu i da mu se klanja. Ako to ne bi htio, bude batinom bačen s konja. Carski kurir ili glasnik može kršćaninu uzeti konja i jašiti ga, dok ga ne umori, da ga onda vrati kršćaninu, koji je medjutim pješke bježao za njime, da konja opet u svoje ruke dobije“.[1]

Turci potisnuše kršćane iz njihovih crkava, kako vidismo, i sebi ih prisvojiše. Nije im niti to dosta, već sprečavaju i proti carskim odredbama sve kršćanske obrede i običaje. U početku sedamnajstoga vijeka (1618) morao je sultan proti njihovim nasiljima izdati slijedeću potvrdu prava kršćanskih: „veziru bosanskomu Skenderpaši i sandžacima zvorničkomu, srijemskomu, požeškomu, muhačkomu, pečujskomu, hercegovačkomu, kliskomu, ličkomu, smederovačkomu. Neka je svima znano, da su fratri iz spomenutih predjela poslali u ovu prestolnicu molbu i tužbu govoreći: Mi kao hodavci hodamo od mjesta do mjesta, kud stanuju naši sljedbenici — ćafiri — po starinskom običaju po crkvama, manastirima i pazarištima i svojim vjernicima propovijedamo evangjelje po starinskom običaju, nukamo ih na službu carsku i na pokornost prema visokim naredbama, preporučamo im, da se brinu samo o svom poslu. Na ovaj način mi postupajući i ne radeći ništa proti carskim naredbama i suviše imajući carsku povelju („Ahdname“) i mnogobrojne prejasne odredbe po kojima postupamo, a protivno ne radimo. Ovo naše ponašanje ne mogući gledati ni podnijeti kojekakvi zlikovci kao što su tefterdari, tatari, emini, spahije, janjičari, softe i ostali zločinci stadoše od toliko crkava uzimati danke, zabranjuju svetkovanje nedjelje i drugih svetkovina, mrcvare i ubijaju puk, koji u strahu i žalosti k nama se utiče. Sada ištu od nas badžu i gjumruk od hrane potrebite nama za vlastiti život i od odjeće za haljine, koje kupujemo po vašarima. To se ovim fermanom zabranjuje“.[2]

Čitajući ovaj ferman, tko da se ne sjeti gorkih riječi umnoga engleskoga diplomata, koji je svojim očima gledao kršćansku pokoru u turskom carstvu, kada kaza: „ne ima lukavosti ni okrutnosti, koje ne bi oni činili, da učine kršćane siromašne i prezrene, a život da

---

[1] U zbirci Sansovina: Dell origine l. 33 str. 1.
[2] Zbirka Zlatovićeva u rukopisu jugosl. akademije prevedeno s turskoga.

im bude tužan i žalostan".[1] Jadni fratri evo moradoše otići pred samoga sultana, da mu izbroje sve vrsti njegovih urednika i vojnika, koji mrcvare i ubijaju narod. Ne dadu mu niti da svetkuje nedjelje niti blagdane, a robe mu crkve i oltare.

Ovo je u početku vijeka, ali to ne prestaje i pored fermana sultanova. U Slavoniji imamo samo jedno svjedočanstvo, ali i to je sasvim značajno. Kršćani općine Nijemci tuže se samomu sultanu, „da njima" — kako veli carsko pismo — „od starine pa sve do sada bilo prosto u crkvama i njihovim krivovjernim kućama bez buke i sablazni evangjelje čitati i budalaste njihove obrede vršiti. Sada pako da im njeki stanovnici kotara njemačkoga Muhamedovci priječe vršiti njihove budalaste obrede i običaje i nastoje da ih potlače i oglobe".[2] Ovo je bilo god. 1657. Mi dodjosmo samo do jednoga ovakova spomenika, ali mnogo ih je moralo biti, kada znamo, da je nevolja bila sveobća. Koliki su trpili, da si nisu niti znali pomoći kako ovo selo Nijemci.

Kako se je narod pomagao, to nam opet kaže spomenuta carska „tugra", kada veli: „Rečeni sudac javio je nadalje, da se ponajviše radi toga siromašna raja rasula i razbježala". Kamo će bježati raja „ako u polje Turci, ako u goru vuci" ju kolju. Kudgod se makne u turskom carstvu, svagdje dospijeva opet pod spahiju turskoga, ali se u carstvu niti ne smije seliti. Na hrvatsku i na mljetačku stranu bile su ljute krajine. Samo u vrijeme rata mogla je raja pod okriljem kršćanske vojske s nješto većega i drobnoga blaga prebjeći u zaštitu kršćansku. Jaki ljudi mogoše se odmetnuti u hajduke. Svi drugi bez oružja bili su kano stado ovaca — prava „raja".

Turci pored svih carskih fermana redovito i stalno kušaju da zabrane kršćansko bogoslužje. Kadgod su Turci ratovali, zabranjivali su za vrijeme rata kršćanskim svećenicima pristupati svetomu žrtveniku, jer su se bojali da će kršćanske svete molitve njihovu sreću pokvariti.[3] Već od početka sedamnajstoga vijeka ištu Turci od kršćana džulus daću u to ime, da popovi kršćanski smiju pristupati oltaru. Sama riječ jest arapska, znamenuje nastup na prijestolje.[4] Ovdje bi

---

[1] Ricaut: Histoire str. 257.

[2] Vidi priloge br. V. (1657).

[3] Ovako piše biskup bosanski Ogramić biskupu zagrebačkom Borkoviću: Quousque in castris fuit Turca nullibi in parochiis ausum est ad altere accedi, putabant etenim suas vires nostris sacrificiis superari debere. 13. febr. 1673. Biskupski zagr. arkiv. Epistolae.

[4] Miklosich: Die türckischen Elemente kod riječi džulus.

bio dakle pristup k oltaru. Godine 1607 prvi put se spominje ova nova daća. Turci se groze, ako im se ne plati, da će sve fratre poubijati. O Požežanima se pripovijeda, da su morali svoje fratre odkupiti sa hiljadu talira. Pokućtvo i zemlje prodadoše, da Turke namire.[1]

Ova daća bila je donekle neredovita. Ako su bili svećenici uzmakli u šume, kako je mnogo puta bivalo, onda su mislili, da ne moraju plaćati, jer ne obavljaju svečano službu božju. Turci mudri počmu umovati, da fratri bježe sa svojim pukom u šumu, da se proti Turcima Bogu mole. U 17. vijeku uvedu stalnu i redovitu daću za pristup oltaru.[2] Batinić opisuje, osobiti ceremonijal kako se je taj danak predavao. „Tri gvardijana izadju pred novog vezira u habitih i u velikih kapah. Napred stupa fojnički noseći Muhamedov list Ahdnamu i važnije fermane, a za njim idu druga dva noseći svaki po voštenu svijeću od litre oli od pol oke, dočim njihove sluge nose odrta ovna sa rogovima, glavu sladora od dvie oke, te na pladnju dvanaest hljebova i toliko safuna. Vezir pregledav fermane uzme džulus, koji ukupno iznosi 1300 groša. Uzev od vezira bujruldiju, da im je slobodno vršiti vjerozakonske čine, teslim teskeru (primku) i četiri binjiša (duge kaftane) odu njegovu ćehaji (tajniku) i dadu mu na tevsiji osam hljebova i toliko safuna, te još davši čaušlar agi 25 groša podju kući dajuć lokmanom i ostalim poslužnikom darove u novcu. Uz isti obred bio je džulus predavan i novom sarajevskom muli.“[3]

Nigdje se ne spominje da bi džulus plaćali i pravoslavni. Čini se, da je u njih drugačije. „Njihov patriarka“ — veli Gerlach — mora svake godine da plaća sultanu po dvije hiljade dukata kao za slobodu vjere i svoga stališa; ali osim toga i svaki sveštenik, koji je pod njime (pećkim patriarkom), mora turskomu caru da plaća svake godine neku svotu po zasluzi svojoj.“[4] Nalazimo posvjedočeno, kako metropolita pobire od prvoga vjenčanja dvanaest, od drugoga dvadeset i četiri, od trećega četrdeset i osam akčeta, pa i od fratara godišnje dvanaest akčeta; sve je to on stao bez prava pobirati od katolika. To je jamačno pobirao i od svojih vjernika. Ako se uzme,

---

[1] Švear: Ogledalo Ilirije str. 443—444 po starom požeškom franjevačkom ljetopisu.

[2] Fermendžin: Chronicon Bosnense. Starine XXII. str. 49.

[3] Batinić: Djelovanje Franjevaca sv. II. str. 145—6 po rukopisu arkiva fojničkoga.

[4] Izvadak u Mijatovićevom članku: Pre tri sta godina. Glasnik XXXVI. str. 213.

da je jedno akče vrijedno dva i pô novčića, onda se eto od trećega vjenčanja plaćalo jednu forintu i pedeset novčića.[1] Turci su šišali patriarku, a on manastire i druge svoje ovce. Možda su u patriarškim dukatima bili sadržani i dukati srpskih manastira. Jadni popovi pravoslavni plaćali su i carstvu i patriarki, pak nije trebalo da još plate „džulus", kao što moraju plaćati fratri, koji imadu tobožnja privilegija (ahdname), da kao „siromasi" ništa ne plaćaju.

Jedna je nevolja zajednička i katolicima i pravoslavnim, da časte i dočekuju gospodu i svake ruke bezobraznike turske. Sjetimo se samo onoga, što njihova soldateska radi. Iz tvrdjava i palanaka digla bi se često fukara turskih vojnika, pa bi na kolima i konjima stanovnika kršćanskih polazili od sela do sela, da se časte. Premda osmanski zakoni zapovijedaju, da se ima poštovati unutarnje svačije kuće, opet se useliše u kuću siromašnoga čovjeka, pojedoše što nadjoše i popiše mu vino i rakiju. Jošte zaiskaše u ime prava gostovnoga, da ih siromah čovjek daruje, pak si u to ime sami uzeše dare: novce, sukno, nože, kože itd. uzeše mu ili obuću ili kožuh, što ga je siromah na sebi imao. Ovako bi ostali u jednom mjestu po četiri pet dana. Prodrli bi dapače u žitnicu i pivnicu i natovarili bi na kola žita, vina, meda i brašna, koliko su samo mogli povezti. Ako bi im se seljani usprotivili, istukli bi ih i izranili. Dali bi se vozati četiri do pet dana. Mnogo puta ispregli bi volove iz pluga izbili slugu ili pastira i veselo prolazili sa svojim plijenom.[2]

Što je po selima bilo kao prosto tursko nasilje, to je vrijedilo za samostane kao pravi zakon. Davno je već u zapadnoj kršćanskoj Europi prestao onaj srednjega vijeka krasni običaj, da budu samostani pored bogomolje, škole, bolnice i gostionica za putnike. Turci su osvojivši naše zemlje taj običaj sredovječni jošte zatekli. Oni su ga ne samo sačuvali, već i svom snagom svoje silovitosti dalje razvijali, jer su ih na to ovlaštivale i više puta spomenute odredbe Omarove. Iz samih vezirskih i sultanskih fermana potvrdjuje se, da su Turci držali samostane za svoje gostione, kada govore: „Ovo su gostione (masafirhane) za nas učinjene, pak nas morate kao goste dočekivati.[3] Evo opet, što govori „siromašna raja od dviju crkava Veličke i Našičke":

---

[1] Turska listina u hrvatskom prijevodu. Zbirka Zlatovićeva, svojina naše akademije. Ferman zvorničkom sandžakbegu, pod koga je jednom i Srijem spadao.

[2] Salamon: Ungarn in Zeitalter der Türckenherrschaft str. 234, složio je ovu sličicu po pismima za stotine slučajeva, koji se ponavljaju kroz stotinu godina.

[3] Po fermanu br. XXIII. Batinić: Djelovanje franjevaca sv. II. str. 104.

„„Mi siromasi zato dajemo limozine u crkve, zašto ako Boga znate ako ne za to, da se uzdrže jelom i pilom dolazeći age i drugi siromasi.““[1] Evo sirotna raja mora smatrati zakonom, da samostani Turke časte, a oni za to da snašaju u samostane. Zašto se Turci brinu za tu lemozinu? Turci hoće da sve lemozine u Našicama i Velikoj samo oni užiju. Evo što govori nadalje Huseinaga zapovjednik konjanika kaniških: „Stigla nam je prejasna naredba, koju nam je naš čestiti car odpravio govoreći: „„Ti o Huseinago sine Mehmed agin jedan od kaniških aga, hoću da fratri dolazeći iz Bosne ne odnesu niti jedne pare od siromaha iz tvoga požeškoga sandžaka i iz Veličke i Našičke crkve, s toga ti šaljem ovo pismo. Dakle dok vam stigne ovo moje pismo poslušajte: unaprijed svaka počinjena nepravda neka je na vaš vrat. Ako i jedan čovjek iz Bosne pod imenom gvardijana ili kojom drugom drzovitosti u ove dvije crkve pošalje svoga čovjeka, za glavu našega čestitoga cara koga god s ovu stranu Save uhvatim, na mjestu ću ga usmrtiti.““ Nadalje veli fratrima neka si biraju domaćega gvardijana „tako s vama sirotinja neće nikada biti u svadji nego u miru.“[2]

Turci evo hoće da odkinu Slavoniju od Bosne, tek da raja snaša u slavonske samostane, ali samo da se Turci bolje uzmognu častiti. Drugi put to jošte izriče „Hasan aga konjanički u Kaniži“. On veli: „Fratar kojega je odabrao fra Marin biskup, došao je u požeški sandžak. Kada po dosadanjem običaju medju rajom pobir čini, sve što pobere odnese u Bosnu. Raja u našem vilajetu u manastirima i crkvama dotle je došla, da ne može pričikati dolazećih gosti. Kad je tako, raja u požeškom sandžaku neće fra Marina, a tako isto i mi ga nećemo.[3] Prekrasno nam turske pohode i čašćenje u samostanima slika Pavao Rovinjanin papinski vizitator (1640). Govoreći o Visovcu samostanu kaže, da je kuća velika. Ulazi preko jedne kamen skaline „u gotionicu za Turke, i u drugu prostoriju za siromahe.“ Tu je i kokošarnica sa kakvih dvije stotine kokoši. Svi samostani po Bosni imadu golubinjake i u njima veliki broj goluba. Tako onaj u Sutjeskoj ne ima manje od dvije hiljade golubova i veoma mnogo piladi, jer im dolaze Turci u hrpama po

[1] Zbirka Zlatovićeva, rukopis jugosl. akademije, ali bez godine.

[2] Idem ibidem. A u drugom pismu upravo preporučaju, koga će si izabrati za gvardijana u Našicama. Preporučaju njekoga Martina, što je sada u Požegi. U ostalom završuju: „Kako znate tako radite“. Ovo drugo pismo podpisao: Ali Riza mirialaj Požeški. U zbirci Zlatovićevoj. Ruk. jugosl. akademije.

[3] Zlatovićeva zbirka, pismo Hasan age bez datuma. Ruk. jugosl. akademije.

četrdeset i pedeset ljudi, pa sve valja da pogoste. Tako su se porazumjeli franjevci sa kršćanima, da fratri dadu svoju muku, a kršćani svoju robu. Ubogi kršćani toliko mrze nevjernike Turke, da su zadovoljni, što su ih tako skinuli sebi s vrata, da im ne ulaze u njihove kuće. Turci opet tako mrze kršćane, da znajući da je ovo što im daju jesti fratri od kršćana, jedu što više mogu, odu zatim pa izrigaju što su pojeli i opet se vrate da jedu. Tri puta jedu više nego što mogu, a to mi kažu fratri samo zato, da razdiru kršćanstvo, ali ja mislim da je samo požuda za jelom, pa da im onaj suvišak čini zlo. . . U ostalom neka bude ovako ili onako, ovo sam vidio u Visovcu. Siromašni fratri dužni su da ih dvore, a pošto su ih lijepo podvorili i nahranili, ljute dobiju batine. Napokon valja im dati novaca, jer sakriju ili uzdu ili oružje, pokrive fratra da im je ukrao, tuku ga i ištu neka im plati.[1]

Čudno se je činila Pavlu Rovinjaninu ona primjetba, da se Turci oždiru samo da oštete kršćane. Ali evo što svjedoči umni Francez Blanqui dvije stotine godina iza Pavla. On se ne može prečuditi, kako njegova turska pratnja, kada bi dolazili u kuću kršćanina, pohljepno pograbi sve što im oči zagledaju i usta zahvatiti mogu. Sve to uzmu kao svoje. Domaćina samo to gleda zdvojno ali mirno, kao da ga bije tuča ili druga elementarna nepogoda, proti kojoj ne ima pomoći. Valja ju podnesti i pretrpiti.[2]

Što dalje pripovijeda Pavao, to još bolje pokazuje tursku silovitost. Idući iz Srebrnice ne mogoše dospjeti do večera u slijedeći samostan. Stadoše u jednoj krčmi, koju je držao kršćanin. Krčma puna pijanih „šizmatika“ i Turaka. Moradoše noćiti pod vedrim nebom. Pratilac njihov Grgur vješt i turskom jeziku i turskim običajima rano ih je probudio, da ih Turci ne zateku. Na putu sretoše Turke. Grgur ih pita: kako im je bilo kod fratara, jer je znao da su noćili u samostanu, kamo sada ide Pavao sa svojim drugovima. „Dolazimo reče jedan Turčin od onih „gdjidija“. Pa kako vas podvoriše? Što to pitate, odgovori Turčin, podvorit će vas dobro, ako im opalite ljudskih batina. Imadu svega dosta, ma tek izbatinjani dadu vam svega koliko želite. A da nisam čuo, veli Pavao, ne bih bio vjerovao. Pustite to nam, dovikne im Grgur, to ćemo mi već učiniti.“[3] Valja znati, da su Pavao i njegovi pratioci bili u turskom odijelu.

---

[1] Starine XXIII. str. 8.

[2] Blanquieve rasprave u izvadku kod Salamona: Ungarn in Zeitalter der Türckenherrschaft str. 233.

[3] Pavao Rovinjanin. Starine XXIII. str. 31.

Turci su u obće mnogo zlobniji bili kršćanima katoličke crkve i fratrovima, nego li pravoslavnima i njihovim kaludjerima. To je bilo sve dotle, dok su se samo katoličke vlasti zanimale za oslobodjenje kršćana. A tako je bilo u šestnajstom i sedamnajstom vijeku. Već je Ricaut dobro primjetio: „Turci smatraju papu kao vladaoca najsposobnijega, da vatru uspali i kršćanske vladaoce podigne, da Turcima zlo čine.“[1] Oni strepe od papinih izaslanika i smatraju ih za uhode. Papinski izaslanici valja da se kriju i oblače u tursko odijelo, kada prolaze po vizitaciji kako nam isti Pavao Rovinjanin po više puta kaže, a sam o sebi veli kada se preobukao, da je nuždno obući se po običaju zemlje „alla Croatta“ sa kabanicom i turskom kapom.[2] Nisu uvijek bili ugodni ovi vizitatori niti fratrovima. Imamo pred sobom tužbu jednoga takova čovjeka, koji je potajno prolazio Slavonijom. Taj fratre puno tuži, a izmed drugih stvari veli, da su nepoćudne sebi vizitatore stresli s glave time, što su ih obtužili Turcima, da su papinski uhode. Turci bi ih dakako uhvatili i velike novce u ime odkupa dobili.[3] Pri svakom progonu fratrova bacaju im Turci u lice njihovoga Rimpapu. I bili su fratri poškodni Turcima, kada sami o sebi mogoše kazati (1690): „da je carsko oružje moglo sretno napredovati i Turke istjerati iz ovih strana — Slavonije — osebujna je i neprestana pomoć i ubodenje po Turskoj naših franjevaca puno doprineslo, kako svjedoče izvješća po Italiji i Germaniji i na samom carskom dvoru.[4]

Nije sama pohlepa za novcem već ne manja mržnja na papu gonila pećkoga srpskoga patriarhu i njegove vladike, da se sdruže s Turcima i sebi pokore katolike na podavanja i ljute danke. Vrijedni povjestnici franjevaca Mijo Batinić[5] i Stipan Zlatović[6] gorkim srcem slikaju ove progone srpskih vladika, gdje sdruženi s Turcima dave fratre i katolički puk. „Mi imamo u njima — veli o. Laštrić — ljućih dušmana nego li su isti Turci, jer nikada ne prestaju o tom raditi, da nas pod svoju vlast sprave.“[7]

Nije vjerojatno što pripovijeda otac Bakula, da su još sto godina od prilike prije nego što on pisa tek dozvolom pravoslavnih vladika

[1] Ricaut: Histoire de l'Empire Ottoman liv. I. str. 231—232.

[2] Pavao Rovinjanin: Starine XXIII. str. 20.

[3] Fermendžin: Acta Bosnae eccl. Izvješće Anonyma propagandi 1629—1630. Izaći će u „Monumenta“ naše akademije.

[4] 1690 8. aprila u Požegi. Biskupski zagr. arkiv. Epistolae.

[5] Djelovanje franjevaca II. str. 105 i 133—134 i na više mjesta.

[6] Franovci i hrvatski puk u Dalmaciji str. 62—64.

[7] Farlatti: Illyr. Sacr. IV. str. 87.

i paroka smjeli župnici katolički vjenčavati i pokapati svoje vjernike.[1] Ovo je ipak moglo biti ali samo u vrijeme onih velikih patnja i progona u sedamnajstom vijeku. U ono doba iskali su i srpski patriarhe i vladike a i patriarha carigradski, da im katolici daju one iste daće, koje su oni mnogo puta nesmiljeno od svojih vjernika utjerivali. U ono doba iskali su oni od katolika, da prime fratri i grčki obred i vjeru, kako ju uči grčka crkva. U ono doba moradoše fratri i dokazima i novcem skupljenim medju svojim vjernicima upućivati Turke, da su obadvije vjere doduše kršćanske, ali da nisu isto.[2] Fermanom od god. 1668 imali su se ovi prijepori riješiti na korist franjevaca i katolika njihovih vjernika. „Ili morem brodili — veli ferman „ili po suhu hodili ili u stanovima stanovali, nek su sasvim prosti i slobodni. Slobodno im je i u njihovim crkvama, koje su od davnine ostale, po obredu rimokatoličkom molitve obavljati i u tom neka ih nitko ne pomete bio sad poglavica bio kadija ili tko mu drago drugi. Kad milostinju ili što drugo za svoje uzdržavanje od puka prime, samo ako s tim nikakovu trgovinu ne čine, nisu dužni od toga nikomu ništa plaćati. Kada koji izmed njih umre, u njegovu se ostavinu ne ima miješati niti blagajnik carski niti itko drugi. I ako u mjestu ili na blizu, gdje se oni nalaze, tkogod pogine, neka se spomenuti fratri pod imenom krvarine ne globe. Budući da su latinski sljedbenici sasvim druge sljedbe nego što su Srbi, Bugari i Grci, neka im je slobodno u crkvama, koje od davnih vremena posjeduju i po svim drugim mjestima, gdje se sljedbenici istoga obreda nalaze molitve, po običaju i po odredbama vlastite crkve obavljati, a da se ne usude u tom braniti im niti Srbi, niti Bugari, niti Grci.[3]

Nije naša zadaća, da pratimo sva progonstva, što ih pretrpiše katolici od pravoslavnih, bili sada Grci bili Bugari. Jedno ćemo ipak progonstvo spomenuti, jer nam je moguće dopuniti povjestnike franjevaca i što je glavno donesti nješto svjetla u prilike Slavonije u 17. vijeku. Progon od god. 1632 započeo je patriarka Ciril tolikom silom kako nikada prije. Sdružio se u ime progona sa ljutim dušmaninom kršćanskim, pak u Slavoniji strašne pokore učiniše

[1] Bakula Pietro padre: I martirii nella missione francescana osservante in Hercegovina. Roma 1862 str. 120.

[2] Osim spomenutih djela Batinića i Zlatovića valja ogledati i Fabianich: Fermani inediti dei Sultani di Constantinopoli. Firenze 1884.

[3] Nedić: Stanje redodržave Bosne srebrene za četiri vieka. Djakovo 1884 str. 69—70.

*

osobito u samostanu našičkom. „Nije manji progon ovdje u Slavoniji“ — veli službeni izvjestitelj — „nego što je bilo u prvo doba kršćanstva“. Odvedoše u verigama našičke fratre. Najviše da je trpio otac Simon.[1] Ali neka govori Simon. On pisa pismo u Rim propagandi, u kojem slika svoje neprilike. „Mnokrat otio sam pisati vašemu gospostvu, ali niesam mogao od vellika progona i napasti, kojem nas muče i strova, koje patimo od Cirila patriarke vladike, kako bude ova persekutia durati jošte do tri godišta, znajte vaša gospostva, da se neće moći katolik u Bosni i u Slavonskoj i Ungarii odaržati. Sadanji vesir koji posadi Cirila patriarku, na to ufati nas tri sacerdota i darža nas od mladoga božića do kandelore na ledu i sniegu, da nam su spali nokti od prsta od nogu; gvozdje na ruku i na grlu; po jedanput s ledom vode pismo i po malo kruha crna uzesmo; jesmo gdi nabijaju na kolje ljude, a druge pod palicama more, a treće sieku, koje sam podpomagao pred smrt s ispovedju i ponukovao, da umiru veselo i sam sam bio odlučio karvahu proliti, ali nektiše nas gubiti, nego naopako saopače konopcem svezali biući strangom po žila i pod kollienu govoreći: ti si obratio od Dunava do Kaniže kamo ti popovi i biskup od Rimpape?[2]

Evo kako se u mržnji na Rimpapu sdružiše patrijarka i najokrutniji Turci. Patriarke su plaćali velike danke, pak su nastojali, da ubiru i od katolika. Turci su opet pazili, da im se tudja vlast a naročito papinska i carska preko katoličkih vjernika ne ušuljaju. Pazili su da njihovi podanici katolici ne plate „harača“ caru ili papi, zato paze na katolike. Primjer nam je Fabian Vidoc koga je biskup zagrebački poslao u Vašku, da ondje njegove vjernike ogleda. On pripovijeda: „Sigetvarski zahimi, spahije i age kada začuše, da sam ja u Vašku sv. Martin hodil i da su se vsa okolo sela onde k meni skupila bila, moj dohodak na veliko zlo razvrgoše i velikim zlom mene obnesoše, ter me nevernikom i izdajnikom turskoga cara imenuvaše. Dogovor učiniše, ter kajmakama, koteri je u Sigetu najveći poglavica, na zlo navrkaše. Koteri za menom u Turbet nemilosrdne Turke posla, a ovi hižu pritisnuše, ladicu mi razbiše. kaj sam gde malo dobra imel. to mi sve uzeše, knjige mi porazderaše, a listove pokupiše i mene listmi zajedno u Siget odpeljaše i kajmakamu me u ruke daše. Med ostalimi listmi

[1] Fermendžin: Acta Bosnae ecclesiastica 1635. Izaći će u „Monumenta“ naše akademije.

[2] Ibidem: 1635 14. maja. Pismo na propagandi.

i vašeg gospodstva list najdoše, koteroga kada pročitaše, mnogo mi zla izgovoriše, na kolac me odsudiše i da sam turske zemlje i čestitoga cara turskoga izdajnik rekoše, a neveruvaše, da sam u Vašku hodil zaradi vere naše rimsko-katoličanske, nego da sam ja onamo hodil zaradi harača. I s takovemi rečmi mene siromaka na težku i strašnu smrt odsudiše. Milostivi Bože! gospodine dragi kad me prokleti Turki iz divana na dvor kajmakanov izpeljaše, tako strašno i nemilo na mene vikaše i kričaše, da mi od strašnoga kriča jezik zanemel, e nemogah reči progovoriti. Nije mi tako teško bilo smrti čekati, koju su mi bili prisudili, koliko mi je mučno bilo njih lajanja i psosti poslušati; ar kakono psi naučili se na vuke lajati, ovako ze vseh stran na me su kričali. Jedni su kričali: med led ga vrgnemo i tak ga umoremo, drugi su vikali: u kulu ga zatvoremo, ter ga gladom i žedjom pogubimo na peldu i navuk vsem izdajnikom turskoga orsaga".[1]

Medjutim se Vidoc izbavio sa odkupninom, koju su sirotni kršćani od Turaka pozajmili.

Nije niti otac Simon pogubljen, već morade platiti i on i njegova dva druga dvije tisuće i petnaest škuda. „I sada u Sarajevu" — veli on — „od Turaka uzimamo na kamate i zalažemo braću i rodike; a popovi i fratri iz Sriema pobjegoše. Koi od suda iz Rima dodju, oće da su gospodari i kada vide suprotivštine tako bieže".[2] Na slične načine zadužiše se i propadoše toliki samostani. Pri koncu 17. vijeka dugovao je svaki, a gdjekoji i po više hiljada dukata. Godine 1679 izbraja ot. Franjo Sudić Varadinac dugove od deset samostana bosanskih na 38.000 imperiala, što su u ovakovim zgodama da spase braću svoju i samostan u Turaka uz krvave kamate posudjivali.[3]

Mnogo su franjevci pretrpili od Turaka, ali malo manje u 16. i 17. vijeku od pravoslavnih patriarka i vladika. „Takav postupak naših vladika i patriaraka nikako se pravdati ne da" veli dobro Ruvarac.[4] Koje čudo da se franjevci prikazuju kao najoštriji protivnici svoje rodjene pravoslavne braće u spisima svojim. Koje čudo, da ih u tolikim svojim pobožnim spisima, koliko je meni poznato nikada niti braćom u kristu ne zovu, već uvijek gotovo porugljivo

[1] Priloga br. I.
[2] Fermendžin: Acta Bosnae etc. g. 1635.
[3] Nisam mogao dobiti ovoga djela. U izvadku donosi Nedić: Stanje redodržave str. 61—64.
[4] O pećskim patriarcima str. 79.

„šizmatici“. I to je donio Mohamedanizam. Mohamedov vjerozakom jest ubojica narodnosti veli jednom dobro Salamon. Turčin je brat sasvim nesrodnomu Arapinu, a nebrat mnogo bližemu Magjaru.[1] Duh mohamedanizma učinio je da je srpski pop prije smatrao za svoga brata Grka nego li fratra, a fratar valjda vidjao radje Talijana kao brata, nego li rodjenoga brata Srbina. Duh Mohamedanizma rodio je „Šokce“ i „Vlahe“ kao dva naroda.

VII.

Kakva je mogla biti crkva katolička i pravoslavna u ovakovim prilikama, kakav li je život naroda po jednoj i drugoj vjeri? Kada se je mogla uvriježiti i kada je prodrla vjera Luterova i Kalvinova u Slavoniju. Najprije valja da se pitamo: da li je izmed naroda bila onakova mržnja, kakova je bila izmed vladika i biskupa, izmed popova i fratara.

„Šizmatici bili su“ — veli Grgičević — „vrlo dobri i prijateljski s katolicima prije uvedenja novoga koledara, a poslije toga vrlo su im protivni, a opet da dodje do oslobodjenja sudjelovali bi“.[2] Ovo zlatno svjedočanstvo potvrdjuje nam se i time, što se katolici kroz pedeset godina bore proti novomu koledaru, hoće da zajedno slave svete blagdane sa svojom braćom.

Kada su fratri u Bosni htjeli uvoditi novi koledar, branili su im to Turci podpućivani od pravoslavnih, kao da tobože fratri hoće da uvedu njeku novu vjeru. Ta je smutnja najviše se ticala svih skupa u Olovu, jer su se čudotvornoj majci božjoj olovskoj klanjali katolici, Turci i pravoslavni. Kada su fratri dokazivali, da će slaviti veliku gospojnu za deset dana prije, nego što je bilo onda po starom koledaru, dozvole napokon Turci, da neka bude. Ali ako majka božja ne učini ona obična čudesa, koja čini na taj dan, onda neće smjeti uvesti novoga koledara, a fratre će stići ljuta pedepsa. Oni ponesoše majku božju, a ona učini obično čudo. Tako je uveden u Olovu novi koledar.[3]

Godine 1628 dakle upravo iza pedeset godina obećaju tek kuriji da će „ispitivanje o gregorijanskom koledaru što prije urediti.[4] A

---

[1] Salamon: Ungarn im Zeitalter der Türckenherrschaft str. 226.
[2] Starine XVII. str. 121.
[3] Starine XVII. str. 128.
[4] Fermendžin: Acta Bosnae ecclesiastica g. 1628. Izaći će u „Monumenta“ akademije.

kada je dvije godine kašnje nadbiskup barski prošao po Slavoniji, čudi se, da fratrima nije pošlo za rukom uvesti novi koledar.[1] Fratri su se doista trudili, ali bez uspjeha. Za primjer navodimo što govore katolici sarajevski, banjalučki i požeški, kada mole u rimske kurije, da im dade za biskupa oca Lučića. Govore o njegovim djelima, a dva puta da je bio kamenovan, jednom radi vjere od dometista, a drugi put od „Šokaca“, što je uvodio novi koledar.[2] Nego ipak jošte se drži stari koledar za njekoliko godina. Još g. 1640 piše pop Fabijan Vidoc biskupu zagrebačkomu o Vaškoj sv, Martina: „Istina je da po starom koledariumu božić i vuzem drže kako i Vlahi“.[3] Ipak se može reći, da je novi koledar prilično osvojio katoličku Slavoniju.

Velika je neprilika za katoličku crkvu u Slavoniji, što ne ima svoga biskupa. Turci su našli u Slavoniji tri biskupije, srijemsku, djakovačku i zagrebačku, a svećenstvo posjedovalo je kao i drugdje znatne posjede i brojilo se medju plemstvo zemlje. Po temeljnim turskim zakonima nije moglo obstojati niti plemstvo, niti ovakovo gospodujuće svećenstvo u turskom carstvu. Kako god je svaki trag kršćanskoga plemstva u Slavoniji izbrisan sa lica zemlje, tako su izbrisane i spomenute biskupije. Kralj imenuje i nadalje biskupe, ali ti sjede gdjegod na kakovoj ugarskoj ili hrvatskoj kanoničkoj prebendi, a da svoje biskupije nikada niti vidili nisu. Narod prima svoju pouku u vjeri samo od fratara, koji dugo ne mogoše doći do toga, da dobiju biskupe izmed sebe. Sto godina iza pada Bosne (1574) dolazi u Rimu tek rasprava o biskupiji „Bosne srebrene“, da se osnuje. I sada prigovaraju jedni, da je to čudo da se učini biskup provincije, a da mu se ne dade ime koga grada; da bi bolje bilo, da koji susjedni biskup providja sa svetotajstvima, nego li da se osnuje biskup bez prihoda, bez stalne crkve, bez grada kao stalne rezidencije, koji će biti prisiljen prosjačiti ili prodavati svoju službu, kako se čuje o njekom bosanskom biskupu, koji je kršćansku djecu Turcima prodavao. Na to su drugi odgovarali, da biskup može sjesti u jednom od onih petnaest samostana, gdje bi mu bila i rezidencija i stolna crkva. Valja znati primjećuju dobri poznavaoci turskoga carstva, da Turci ne trpe i ne dadu prebivati u onim stranama drugim popovima nego samo onim fratrima, koji su siromašni i mole

[1] Ibidem 1630.
[2] Ibidem 1633 5. oktobra.
[3] Sr. Priloge br. I. str. 1.

milostinju. Zato papa odlučuje da biskup bosanski ne samo u Bosni providja svetotajstvima, već po svim onim stranama nevjernika.[1]

Kako je sto godina trebalo iza pada Bosne, dok se je odlučilo, da u samoj zemlji sjedi biskup ovoga puka, tako je prošlo sto godina iza pada Slavonije, da se je počelo raditi, da cijela Slavonija — ili zemlja izmed Save i Drave, ovako ju zovu najviše puta papinski i carski izvjestitelji — (1630) dobije jednoga biskupa.

Odmah u početku rodilo je to velikim smutnjama i sablaznima, kako svjedoči Petar Masarechi barski nadbiskup pregledajući po odredbi rimske stolice Slavoniju. Nisu pomogle niti bule, koje su proglašivale fra Alberta smederovskoga biskupa biskupom cijele zemlje izmed Save i Drave. On predlaže neka se ostavi Srijem do utoka Drave biskupu smederevskomu, Podravina neka bude biskupu pečujskomu, a ostala Slavonija neka bude, da se utišaju nemiri, zajedno sa samostanima Našicama i Velikom pod upravom bosanskom.[2] Čini se da je sada opet sve mirovalo i ostalo pri starom običaju i zakonu sve do godine 1647. Zavadiše se radi Slavonije biskup bosanski Marijan Maravić i biogradski Marijan Ibrišimović. Propaganda odluči, da se nijedan od njih ne pača u Slavoniju, već da ju upravlja Pavao Posilović biskup skradinski kao apostolski vikar. Maravić pohlepan za vlašću i novcem uteče se pod okrilje Ferdinanda III. i dobije povelju, kojom ga car imenova biskupom bosanskim ili djakovačkim sa svima pravima spadajućim ovoj biskupiji izmed Save i Drave (1650).[3] Carski dvor prisili tako kuriju, da je biskupa Posilovića odazvala. Nije ipak Maravić niti dobio niti posjeo svu Slavoniju, jer još i biskup biogradski drži jedanaest župa u Sriemu, a u Podravini četiri.[4] Nije niti onoga dijela Slavonije u svoju biskupiju dobio, koji je pripadao od Našica na zapad biskupiji zagrebačkoj, a pod koju su spadala sa cijelim obsegom svojim dva jedina samostana Slavonije Našice i Velika. To je Maravić i sam priznavao biskupiji zagrebačkoj.[5]

---

[1] Fermendžin: Acta Bosnae eccl. Consultatio in consistorio secreto super episcopata Bosnensi 1573.

[2] Izvještaj Petra Massarechia nadbiskupa barskoga o Slavoniji. Fermendžin: Acta Bosnae eccl. veli pod tačkom 7.: „Che si crea vescovo fra li duoi fiumi Sava e Drava". Ovako je glasila inštrukcija.

[3] Vidi priloga br. III. 1650 4. septembra.

[4] Batinić: Djelovanje franjevaca II. str. 116—119.

[5] Godine 1646 obavlja on kanoničku vizitu, koju ovako sam opisuje: „Haec est visitatio Ecclesiarum Dioecesis Bosnensis et partis Episcopatus Zagrabiensis in regno Slavoniae sub imperio turcico existentis". I kada za-

Pored sve ove protekcije sa carskoga dvora koju je evo obilno dobivao od Ferdinanda III., koji ga je i onim darivao, čega ni sam nije imao, ipak nije bio Maravić priznat u Slavoniji. Uzalud se napinje i Ferdinandov nasljednik Leopold I. odmah čim je nastupio vladanje, da pred kurijom rimskom protestira, što se ne daje Maraviću vlast u Slavoniji u biskupiji djakovačkoj, da se time ruši starodavno pravo i njegovoga kraljevoga veličanstva.[1] Uzalud je sve to, kada fratri neće biskupa bosanskoga već vole Benlića biskupa biogradskoga, komu rimska kurija (1659) dozvoljuje, da može stanovati i u samostanu Velikoj u Slavoniji.[2]

Rasle su svadje izmed fratara bosanskih i slavonskih. Ove iste godine (1659) učini se veliki razdor medju njima radi izbora provincijala. Slavonci su htjeli, da se izbor obavi u Velikoj. Bošnjaci su se izgovarali, da je tamo na onoj strani „bila voiska i tada bio na onoj strani Nikola Zrinović, mogao je biti sušpet ali sumlja". Zato načiniše veliki kapitô u Fojnicu ali „otci prekosavački ne mogući se pogoditi odu psujući i pogrdjujući i komisare i ostale otce od Bosne i odu. Prikosavci učiniše kapitô u Velikoj i učiniše ministrom o. f. Ivana Drnjičanina."[3]

Ovaj razdor probudio je napokon i biskupiju zagrebačku, da se je stala i ona brinuti za svoja prava, te imenova bez dvojbe ponukana na to od slavonskih fratara svojim vikarom u Slavoniji Petra Nikolića, koji obilazi Slavonijom i čini izvještaj. Kojim duhom diše vikar biskupa zagrebačkoga vidi se po tom, da se u izvješću ruga biskupu Benliću tada već biskupu bosanskomu, koji drži Djakovo za rezidenciju svoje biskupije „a sav svijet zna, da je to krivo." A još bolje pokazuje namjere i misli vikarove i franjevaca slavonskih, kada vikar dolazeći već blizu Osijeka nalazi njeke ostanke zidinâ, pak ne zna što je, već se domišlja, da su to „znakovi granice biskupije zagrebačke." Ovakovo izvješće podpisuje i tadanji provincijal fratara Franjo Ogramić i potvrdjuje svojim pečatom.[4]

Medjutim traje ova pravda i dalje sve do osvojenja Slavonije i poslije još njekoliko godina. Biskup bosanski Nikola Ogramić htjeo

---

redjuje fratra iz ovoga kraja uvijek dodaje „Zagrabiensis dioecesis". Glasnik biskupije djakovačke god. 1887 br. VI. str. 104 i dalje u više brojeva cijela relacija.

[1] Theiner: Mon. Slavorum merid. II. p. 143.

[2] Fermendžin: Chronicon Bosnae. Starine XXII. str. 42.

[3] Kronika Dubočanina u rukopisu akademije od Zlatovića prepisana.

[4] Vidi priloga br. VI.

bi poslije osvojenja ne samo Slavoniju pod svoju vlast, već dapače i sve one krajeve, koje su Hrvati Turcima oteli. Strašna i mnogo puta ogavna pravda teče i izmed Rima i Beča. Sada se opet otimlju fratri izpod vlasti biskupa zagrebačkoga. Biskup zagrebački siže svojim dokazima ća u srednji vijek, a fratri mu odgovaraju da su kroz sto i šestdeset godina samo oni nosili terete i muke trpili vršeći svetu službu božju.[1]

A kakav je bio život biskupa u Slavoniji i Bosni. „Biskup" — veli Benlić u svom izvještaju na propagandu (1655) — „da sigurno uzmogne svu svoju biskupiju pregledati i izbjeći nasilju turskomu, mora najviše potajno i po noći putovati. Često puta kada se na Turke namjeri, pretrpi sramotu i dobije batina. Da njihovo bjesnilo utažiti uzmogne, prisiljen je, da se sa novcima spasi. Tako za sigurnost svoga života i da uzmogne vršiti svoju pastirsku dužnost, svake godine valja da plati puno novaca. U ova vremena rata izmed Turaka i Mlečana jedva može da obstoji u svojoj biskupiji. Biskupski stol ne ima nikakovih prihoda, sadanjemu biskupu ne daje propaganda ništa, pa zato mu manjka i za svakdanje potrebe života."[2]

Biskup ne ima stalne stolice, već sjedi u kojem samostanu najviše puta u Olovu. Franjevci mu moraju davati od svake župe po tri talira, Računa se, da je dobivao 240 talira, kada je imao Bosnu i Slavoniju, a uživao je još njeke pristojbe. Samostani su mu plaćali još poslužitelje i konje, koje je trebao za svoje puteve.[3]

Medjutim čini se, da je biskupu bilo uvijek pomanjih sitnih prihoda, pa se je prilično nabiralo. Opet je i čast mamila tašte ljude, da i iz mirnoga kršćanskoga svijeta polete na ovo strašno ali i častno biskupsko dostojanstvo. Da čujemo još jednom don Simona doduše u verigama i u najgroznijem položaju, ali opet slika gorku situaciju i one, koji se iz vana otimlju za biskupiju. On veli: „Koi od tuda iz Rima dodju, oće da su gospodari, a kada vide suprotivštine, tako bieže. Koju korist učini Dalmatin Petar Katić, biskup od Prizrina, s koga izgubi(še kršćani) tisuću škudi, a on obogati svoie rodiake; a takodjer fra Alberto* i ovi od Antibara**, koi učini bogate svoje

[1] Veliki rukopis sa svima prilozima: „De limitibus episc. Zagr.", u zbirci naše akademije (1689—1761).

[2] Izvješće Benlićevo u Fermendžin Acta Bosnae eccl. 1655. Izaći će u „Monumenta" akademije.

[3] Batinić: Djelovanje franjevaca II. str. 117—118.

* To je isti onaj fra Alberto, koji je kao biskup smederovski hoteći biskupovati (1626) u Slavoniji prouzrokovao silne sablazni.

** To je Petar Massarechi, kojega izvještaj o stanju crkve u Slavoniji (g. 1630) već spomenusmo.

nepute; i tamo su niki od fratara (zá) biskupat na vieru; a(li) ko ga (t. j. vezira) (ne) miti, vezir oma će (ga) na kolac. Ne znate što se ovamo čini."[1] Ovime se potvrdjuje teško stanje biskupovo, kako ga je malo više oslikao biskup fra Benlić.

Potvrdjuje se, da su stranci slabo djelovali i redovito bivali s fratrima u nesporazumu. Ako i ne imamo drugih svjedočanstva, da bi si strani biskupi gledali nabrati novaca, pak bi onda uzmakli, opet pokazuje jasno, kakovo je bilo crno mišljenje franjevaca o stranim biskupima.

Ne govore opet dobro niti ovi papinski vizitatori o fratrima. Jedan od tih ljudi poslan u Slavoniju (1629—1630) da razvidi tamošnje stanje kršćana ne govori dobro o njima, ali ne govori niti sasvim istinito. Prošao je iz Ugarske na Srijem i Požegu, ne nalazi niti jednoga samostana, dakle se vidi, da je putovao uza Savu, gdje doista nije bilo samostana. Malo ima svećenika župnika, a i ti da su došli iz Bosne. „Fratri su omraženi, jerbo su raspušteni, a vjernici bi volili popove. Spomenuti fratri ne dadoše se vizitovati, već obtužiše vizitatore Turcima, da su papinski uhode. Ti vizitatori budu od Turaka uhvaćeni i zasužnjeni, te su samo velikom pomoćju kršćanskih trgovaca spasili život. Dvojica od spomenutih župnika poturčiše se, jedan u Smederevu u srijemskoj provinciji, a drugi u Pakracu u provinciji požeškoj, da slobodnije žive. Turci ih učiniše vitezovima. Spomenuti fratri župnici pripovijedaju onomu puku, da imadu veću vlast od popova, pak daju oprosta i na 500 i 600 godina onima, koji čuju njihovu misu. I ovi fratri i popovi odrešavaju slučajeve, koji smiju odriješiti samo biskupi. Spomenuti župnici jesu neznalice bez svećeničkoga obrazovanja, samo imadu misal i knjižicu za kršćenje vrlo loše složenu. Upotrebljuju sveto ulje od triju ili četiriju godina s razloga, što se teško dobiva iz Dubrovnika ili iz Dalmacije, koja su mjesta daleko 25—30 dana. Stoji mnogo prenos. Crkve su im većim dijelom odkrite, stari zidovi bez zvonova, bez oltara i bez slika. Ne drže niti svete vode niti svetilišta. Djecu krste vodom blagoslovljenom u nedjelju ili ju blagoslove u onaj čas kada krste. Svi krste po kućama ili u polju, jer ne imaju zgode za to u crkvama. Ima već trideset i više godina, što u onim mjestima nije bilo svete potvrde, jer ne ima biskupa, niti osobe koja bi imala takovu vlast. Župnici ne vode knjige niti o krštenju niti o vjenčanju. Kaleži su im i patene od kositra ili od olova, a crkvena su im odijela pode-

[1] Fermendžin: Acta Bosnae eccl. 1635.

rana i zamazana. Svetotajstvo posljednjega pomazanja nije u običaju ili od neznanja ili od nemarnosti župnika."[1]

Ovo je crna slika župnika i župa i fratara i svjetovnih svećenika. Valja znati, da je bilo upravo u najžalostnije vrijeme, kada su napokon u Rimu stali raditi, da se osnuje biskupija. Upravo ovaj čovjek to je pekretao, a evo nije vidio samostana fratarskih Velike i Našica. U ovoj slici ipak ima puno istine, kada se uzme, kako je bilo onda u drugim krajevima pod Turskom. Evo što pripovijeda biskup Kolonić g. 1688 dakle koncem 17 vijeka u svojoj relaciji: Bio jedan župnik kroz dvije godine bez misala, a da ipak njegovi župljani ne budu bez službe božje, prepisao si je jednom misu za pokojne, pak ju je čitao i pjevao na sve nedjelje i na sve blagdane u godini. Pozvan na odgovor izjavi, da je toliki siromah, da si nije mogao misala kupiti. Trudio se, da dobije kakov misal, ali badava. Tekar na velike molbe dobije jedan misal, ali samo na tako kratko vrijeme, da si je misu za mrtve mogao prepisati. Drugi opet nije čitao mise cijele godine, jer nije imao kaleža ni patene, samo što je izprosio u susjeda posvećenih hostija, te je upotrebio za pričest svojih vjernika, ali mnogo puta nije dobio, pak su siromašni ljudi umirali bez posljednje utjehe. U županiji Arvi gdje ima puno tek obraćenih katolika, skoro u svima župama dijele hostiju, da uštede, na četvero, jer hostije treba ća iz Poljske dopremati, jer ne imaju niti u onoj niti u susjedne dvije županije niti jednoga željeza za oblate, da si prirede hostije. Siromašni ljudi primajući samo četvrtinu hostije moliše, neka im se dade pri pričesti cijeli Isukrst. a ne tek četvrtina.[2] Ovako doslovce službeno kardinal Kolonić o svećenicima katoličkim u Ugarskoj, koji su do jučer bili pod Turcima.

A kako žive ti župnici i popovi i fratri, kaki su im prihodi i da li su toli siromašni? Imam žalibože samo o jednoj župi prihode naznačene, ali biti će svuda manje više takvi. Kuća župnička ima jednu sobu i kuhinju, zatim ima staju i vrt, sve je plotom opleteno. Kolikogod je osoba u kojoj kući, toliko župnik dobije groša. Svaki oženjeni daje jednu drvenku žita. Kada ide o božiću sa križićem, daje mu svaka kuća jedan dinar, jednu svinjsku kraču, barilo (vina ili rakije) i jedan hljeb kruha. Pri krstu, ako je muško, dobiva pet dinara, jednoga kokota i dva hljeba kruha; ako je žensko pet dinara jednu

---

[1] Fermendžin: Acta Bosnae eccl. 1629—1630.

[2] Relacija Kolonićeva o stanju u Ugarskoj g. 1688 u c. k. dvorskoj biblioteci br. ruk. 8653.

kokoš i dva kruha. Od vjenčanja dobiva četiri groša, ako je vjerenica djevojka dobije još za dar dolamu.[1] Od pokopa dobiva, ako se blagosliva samo na groblju šest dinara, ako se pak od kuće sprovodi dvanaest dinara. Kada dodje kositba, priprave mu sijena koliko treba. Svaka kuća daje mu voz drva. Zemlje dobije koliko može zasijati, a tako i livade. Osim toga zasiju mu vjernici tri jutra pšenice, jedno hržulje,[2] jedno zobi, on daje sjeme, a oni sve urade, on primi čisto zrno. Napokon u gotovom svake godine dvanaest forinti.[3] S ovim prihodima mogao je župnik živiti život pristojnijega seljaka. Ako se uzme trošak na pristojne haljine i na nasilne gostbe turske, napokon i prinos samostanu ako je fratar, jedva će se u njega naći novca, da kupi knjige, koje su u ono doba još veoma skupe bile, a i daleko su gradovi odkud bi ih mogli dobiti.

Župnici su svuda fratri po Slavoniji u Posavini, tek dva tri svjetovna popa,[4] a tako i u Podravini i u Srijemu. Ne ima primjera, da bi puk iskao popove, a ima dosta da ištu fratre. Eno kako iz Dalmacije izvještuju u Rim. Biskupi sjede po gradovima, a nikada ne izlaze medju svoj puk, koji je pod Turcima. Tako i župnici po župama samo u vrijeme žetve prodju i pobiru, pak se povuku u gradove. Narod zove fratre za sveta otajstva, a oni dolaze.[5] Ovako nam slično javljaju iz Srijema. U strašnom progonu blizu Iloka dva su samostana propala Kloštar i Vočin. U posljednjem samostanu nabiše gvardijana na kolac. Razbježali fratri u noćno doba prolaze po selima, da daju kršćansku utjehu. Poslije toga dolaze njeki popovi, ali su tako nemarni, da narod jatomice prelazi na pravoslavje, zato narod opet moli neka im dadu fratre.[6] Upravo nije istina, što govori izvještaj papinskoga izaslanika od g. 1629—30, da narod voli i moli, neka mu se dadu popovi.

Sva je dakle zasluga fratarska a i krivina, u koliko se mogu okriviti, da li je bilo i koliko kršćanskoga života medju njihovim vjernicima. Svi su pak vjernici ili seljani ili trgovci izvrgnuti najstrašnijim progonima osobito u vrijeme rata. Svi izvjestitelji dive se

---

[1] Strophiolum po Du. Cangeu: pallium virginale — dolamu?

[2] Spelta mj. Spelt.

[3] Vidi priloge br. VII.

[4] Vidi izvještaj Nikolićev: Priloge br. VI.

[5] Jerolim Lucić biskup Drivasta ovako izvješćuje kongregaciji u Rimu. Fermendžin: Acta Bosnae eccl. 1638.

[6] Ibidem g. 1634 30. juna pismo iz Iloka u Rim. Fratre mole: Ilok, Ljuba, Sot, Brkasovo, Bačinci, Selens (!), Kalotinci, Gibara i Iligge (!).

pobožnosti onoga jadnoga puka. Čujmo poznatoga nam najoštrijega papinskoga izvjestitelja od g. 1629—30. „U ovim mjestima“ — u srijemskom i požeškom kraju — „nalazi se mnogo hiljada kršćana većim dijelom najvjerniji, najodaniji i najpokorniji apostolskim zapovijedima. Ali su velike nevježe u svima stvarima, koje spadaju na kršćanina, jer ne imaju poduke. Ispovijedaju se i pričešćaju jednom u godini, a mnogi ne znadu niti oče naš, niti zdravu Mariju niti vjerovanja. Ovdje ima mnogo vještica, koje su to naučile od Turkinja. Premda podanici Turcima, opet su najstalniji u vjeri. Imadu stari običaj, da poste svakoga petka i vigilije ili dane prije blagdana bogorodice i to svi pa i djeca“.[1]

Ovo nije u svemu utješna slika, ali je od oštra sudca i mnogo je povoljnija, nego što ju imamo u isto vrijeme iz onih župa kraj Drave, koje je i u tursko doba zadržao biskup zagrebački. „Istina je“ — veli izaslanik biskupov — „da po starom kalendariomu božić i vuzem drže kako i Vlahi, ali kada po širokom svetu dobri katolici po naredbe svete matere cirkve posti poste i svetke svete, onda oni mrse i poslujo, orjo, kopajo etc. A ima i dosta, koteri ni petka ni sobote ne poste. Vse to na stran ostavivši, da su oni pravi kršćenici stare vere katoličanske, ne bi se po kalvinski način spovedali ni falatom kruha pričešćali. Bog vsemogući s jednem moim med nih došaštkom takovu iskru duha svetoga jesam u serca vrgal, da su pri meše kotera im se od sto let (kako su mi oni sami povedali) v Vaška sent Martin nie služila, skoro vsi zaplakali i podvezali so mi se, da se nigdar k drugemu, nego koteri bode prave rimske i katoličanske vere pravo posvećen pop spovedati nete“.[2]

Mnogi popovi u Podravini prelaze na protestantizam ili bolje govoreći na kalvinizam. Tako evo i ovdje spominju se popovi biskupa zagrebačkoga, da su se pokalvinili. Diljem uz rijeku Dravu cvate protestantizam i kalvinizam upravo u vrijeme tursko. Čim je Slavonija po Turcima osvojena diže se Mihajlo Starin iz grada Stare u baranjskoj županiji, uvodi Luterovu nauku i razganja i sasvim razažene katoličke popove, koji se razbjegoše. Isti Starin prisvojio je novoj vjeri mnoge crkve u Slavoniji.[3] Za njekoliko godina kašnje slave protestanti u Tordincima svoju sinodu.[4] Oko Osijeka

[1] Fermendžin: Acta Bosnae eccl. 1629—1630.
[2] Prilog br. I.
[3] Fermendžin: Chronicon Bosnae 1544. Starine XXII. str. 38.
[4] Ibidem g. 1551.

sjede u vrijeme tursko velikim dijelom Magjari — svi kalvinske vjere.[1] Popovi su slabiji proti protestantizmu, fratri su jači i bolje čuvaju svoje ovce.

Pored svih nasilja pravoslavnih vladika nije mogla pravoslavna crkva uspjeti proti franjevcima, da ih sataru i njihov puk pomoću turske sile prevedu na pravoslavje. Fratrima je dakako iza mnogo patnja, muka i novčanih žrtava pošlo za rukom dokazati, „da su sasvim druge sljedbe nego što su Grci, Srbi i Bugari, pa zato imadu običaje svoje crkve i zapovjedi svoje crkve slušati, a ne imaju ih uznemirivati Srbi, Grci i Bugari".[2] Jednom samo spominju nam spomenici veliki prelaz na pravoslavje. Spominju se mjesta: Soljani, Velike Remete, Golubinci, Ruma, Vojinci (Vogninzi), Mangjeloš, Mitrovica u svemu više od dvije stotine katoličkih zadruga.[3] I to su skrivili nemarni popovi. Medjutim nije crkva pravoslavna imala snage, da oružjem uma čini prozelite. Ako je u 16. vijeku vidio Gerlach svećenika u Srbiji, koji je obučen kao svaki drugi srpski seljak, a obavlja sveti čin ukopa jednoga svoga vjernika golim nogama do koljena, a razlikuje se od drugih seljana samo dugim vlasima i što nosi drugačiju kapu,[4] to je jedva bilo bolje i u 17. vijeku.

U Ugarskoj kardinal Kolonić — moramo priznati očiti i ljuti njihov protivnik — psuje ih, da su najgori ljudi i neznalice, da znadu samo u svojem jeziku misu čitati, koji oni nazivlju „lagolica". U tom možda štogod previše kaže, ali sigurno istinu govori, da su svjetovnim gospodarima podani kao i drugi seljaci, da dobivaju isto tako batina i da bivaju sapeti u lisice kao i seljaci. Zato da će se rado prikloniti uniji, da postanu kao svećenici katolički plemeniti. Zatim navodi velike neurednosti, ali naročito dodaje, da je i kod katolika jedva štogod bolje, koji su bili pod Turcima. Kod svetih otajstva ne paze niti na formu niti na substanciju. U mnogim parokijama pri krstu ne spominju svetoga trojstva, već samo jednoga ili drugoga sveca. Mnogi propuste krstiti vodom, već krste vinom ili pivom. Kod službe božje služe se kadgod zobenim ili kojim drugim kruhom i tako mnoge druge stvari. Oholi katolički kardinal zaboravlja spomenuti, da to čine valjda u slučajevima ljutoga siromaštva.[5]

---

[1] Vidi naše „priloge": Opis kotara osječkoga i valpovačkoga.
[2] Fabianich: Fermani inediti str. 126—128.
[3] Fermendžin: Acta Bosnae eccl. God. 1634 30. juna.
[4] Izvadak u Glasniku XXXVI. str. 209.
[5] Rukopis Kolonićev već spominjan u c. k. dvorskoj biblioteci u Beču god. 1688 str. 18.

Kada je ovako jadno svećenstvo pravoslavno koncem 17. vijeka, onda će i o puku njegovu vrijediti što Gerlach pripovijeda koncem 16. vijeka. „Manjina samo zna „oče naš“ i „vjerovanje“; vele: „„kako će čovjek to da nauči, kad mu valja tri do četiri mjeseca sprovesti u polju pored volova ili kad mu valja dan i noć, rano zorom i kasno u mrak kulučiti i mučiti se!?““ Ali ipak svi oni znaju, da ima jedan Bog, da je njegov sin Isus Hristos, koji je radi nas postradao, raspet i uskrsao, pa će biti uskrsnuće mrtvih, i da ima život vječni.[1]

Kako vidjesmo nisu niti katolici na mnogo višem stepenu od ovih pravoslavnih. Ali ako i jesu slabi i jadni pojmovi o naukama vjere, opet je žarka ljubav vjere, kakve malo gdje u svijetu imade. Tomu su mnogo doprinosili i popovi pravoslavni i fratri, što se zajedno patiše i veseliše sa svojim narodom. Zna se za pravoslavne popove, da su takvi bili, a drugačiji nisu niti mogli biti, kada su malo više obrazovani od svojih vjernika. Ali takvi su bili i fratri. Evo jedne zgode koja se zgodila pred samim papinskim izaslanikom Pavlom Rovinjaninom. Došao Pavao u Krapan, a bile su poklade. Narod zaigrao u kolo, a bogme fratri zaigraše junački u kolu. „Vidjeh i igru kralja“ veli Pavao. Ali se čudi, što mu se dogodilo da vidi fratre u kolu.

Tomu se ne čudi onaj, koji u dušu pozna tadanje prilike u našem narodu „franovci su onoga vremena“ — veli njihov plemeniti povjestnik „živjeli u najtješnjem odnošaju sloge i ljubavi pored puka, kojemu su bili učitelji, upravljatelji i prijatelji pravi. Oni su sa svojim narodom dijelili radosti i žalosti. Čudi se spisatelj što je vidio da redovnici u kolu igraju. Izbor kralja obavljao se o mladom ljetu. pokladah krstovu imenu i o božiću. Svemu tomu sudjeluju fratri kao sinovi iz puka i pravi pučki prijatelji“.[2]

Živući ovako popovi i fratri ne samo da ne zatirahu već gojiše narodne običaje a i predsude i stara vjerovanja. U tom se sastaju, kako već pokazasmo i s Turcima. Evo tomu lijepa primjera. „U provinciji Požegi u vojvodstvu Cernièkom — pripovijeda papinski izaslanik 1629—30 — ima jedno drvo nazvano „Lippa“ na jednom pustom mjestu, gdje se svake nedjelje iza mladoga mjeseca saberu u velikom broju Turci i kršćani sa zavjetnim svijećama i drugim stvarima. Župnik bližnji u ime milostinje, koju ondje sabere, reče im misu. Oni se klanjaju onomu drvetu i cjelivaju ga, kao da bi bilo kakovo

[1] Glasnik XXXVI. str. 211.

[2] Zlatović u Starinama XXIII. str. 5 tekst Pavla Rovinjana i bilješka izdavateljeva.

sveto tijelo. Vele, da drvo čini čudesa i liječi one, koji čine zavjet spomenutomu drvetu. Njekoji ozdrave, a njekojima se povrati bolest po vremenu. Ovi neredi radjaju se od tiranije turske i od neznanja upravitelja ovoga puka."[1]

Evo oko ove „lipe" 17. vijeka sabiru se Hrvati svih vjera. Nije nam nitko priobćio, ali je sigurno, kada je vjera tako živa još u ono doba, da su po pričama pučkim stari bogovi poganski oblijetali i posjećivali ovo sveto drvo. A kada uzmemo što isti pisac kaže: „da ima u Slavoniji puno vještica, koje taj posao uče od Turkinja", pak se sjetimo onoga što kaza Relković, da je od miješanja naših žena s Turkinjama postalo „čaranje, vještičiluk i tursko varanje", onda nam se otvara pogled i na onu čudnu pojavu, gdje arapske priče postaju prave narodne pripovijesti našega ženskoga i djetinjega svijeta.

Isto su tako o čudesima i čudesnim stvarima jednako uvjereni Turci i kršćani. Nepobitno je na pr. da je Gajbija čudotvorac i prorok živući u Staroj Gradiški bio Muhamedovac. Njemu je, veli se, slao i Kara Mustafa veliki vezir prije polazka svoga na Beč, a on mu prorekao, da će propasti. Poslije kada su ga pitali, gdje će biti medja turskoga carstva, da je odgovorio: „Gdje ostanu moja ledja, ondje će biti turska medja." Kršćani voleći čudesa i proročtva vele, da se je potajno znamenjem sv. križa služio. U vrijeme kuge, koja je mnogo puta po našem narodu nemilice harala, kojoj bi kući na vratima zabilježio sveti križ, ta bi se oslobodila od kuge. To nam bilježi knjiga spomenica župe starogradiške, ne znamo da li od suvremenika.[2] Čudesima matere božje u Olovu klanjaju se svom pobožnošću kršćani katolici, klanjaju se i pravoslavni, a prisiljeni su klanjati se i Turci.[3] U noćno doba na golim koljenima polaze u vrijeme gospina dana žene turske, da se poklone čudotvornoj gospi i da ju zaprose za milosti.[4]

Pavao Rovinjanin ne prestaje pripovijedati, koliko se čudesnih stvari dogadjalo na njegovom putu kroz Dalmaciju, Bosnu i Slavoniju. Tako čine i drugi koji nješto natanje pripovijedaju. U poznavanju pravih zakona vjere slabo su napredovali Turci, nisu ih upravo pre-

---

[1] Fermendžin: Acta Bosnae eccl. 1629—30. Ob ovom drvetu pisao je Tonko Marnavić u svojem životu sv. Augustina Kazotia biskupa zagrebačkoga.

[2] Sr. Ilić: O Staroj Gradiški u Nevenu g. 1853. br. 29. Njegov rukopis (svojina „Matice hrvatske".) str. 49—50.

[3] Starine XVII. str. 119—121. Di alcuni miracoli de B. V. d'Olovo pisano 1626 od Grgičevića. Izvještaj na cara Ferdinanda II.

[4] Starine XXIII. str. 28. Putovanje Pavla Rovinjana 1640.

ticali ni kršćani jedne i druge crkve. Ovo je moglo biti samo na korist starim običajima narodnim. Koliko je samo oštrina zakona Mohamedova dopuštala, goje Turci svoje stare narodne običaje, kako već pokazasmo. Pravoslavni popovi ne stoje više od svoga naroda u prosvjeti. Tek malo više poznavaju zakona vjere. Obavljajući mnoge svete čine u kućama vjernika spajaju dapače crkvene obrede sa narodnim običajima.[1] Kako vidismo fratre i u kolu i pri starim narodnim običajima, niti oni ne zapuštaju narodnih običaja. Narod naš pod Turskom sačuvao je na ovaj način običaja starodavnih slavenskih, koji su znameniti za poznavanja prvotnoga života slavenskoga svijeta. Ovi običaji kao davne svetinje ispunjuju sve slasti života, koliko ih može uživati jadna raja u svojim sirotnim kolibama oko žarkoga ognjišta, okružena od velikoga i sitnoga blaga, od koga vadi svoju svakdanju hranu. Nije nam moguće oslikati sve te narodne običaje, kako ih sirotna raja provodi od poroda pa do groba i kroz sve dobe godina svoga mukotrpnoga života. Samo to spominjemo da običaji u dvie tri crte opisani u 16. vijeku[2] nalaze svoju stalnost i u 17. vijeku, kako mi već spomenusmo. Isto to prikazuje nam Fortis u 18. vijeku,[3] a potvrdjuju Ilić, Vuk i drugi ća u ovom našem vijeku. U ostalom mi smo se na to obazreli slikajući život na krajini.

Sva nastojanja za višim životom što ih je mogla razviti teško pritisnuta kršćanska raja jeste u samostanima obiju crkava. Nije naša pisati historiju tih samostana, već samo da pokažemo, kako su oni bili jedina kulturna središta raje obiju crkava. Ogledajmo najprije katoličke samostane. Kada se franjevcima župnicima predbacuje, što toliko od naroda skupljaju, „oni se opravdavaju — veli nadbiskup barski Petar Massarechi papinski vizitator u Slavoniji g. 1630 — „to činimo vele da živimo i da uzdržajemo samostane. Treba priznati i priznati će nam i onaj, koji nije samostanima prijatelj, da su njeki u takovom redu, da se mogu porediti s onima u Italiji gledajući na marljivi rad franjevaca i pobožnost povjerena njima puka. Vrijedi i to spomenuti za potomstvo. Velika je vladala vjera i odanost prema crkvi u onim starim kršćanima, koji su sagradili ove crkve i samostane. A koliko se opet trudiše kršćani, da ih ovako u starom sjaju uzdržaju pod teškim jarmom turskim.“[4]

---

[1] Tylor: Anfänge der Kultur I. pod naslovom: Die Überlebscl in der Cultur 1—160.

[2] Gledaj lijepe izvadke u Glasniku srp. učen. druš. XXXVI. str. 200—201.

[3] Voyage en Dalmatie Berne 1778 I. str. 65 i dalje.

[4] Fermendžin: Acta Bosnae eccl. (1630). Sada u rukopisu, kako već spomenusmo.

U Slavoniji uzdržaše se samo dva samostana, ali obadva doista odlična — u Našicama i u Velikoj. Oni se pomladjuju sami, ali i zajedno sa svojom braćom bosanskom. „Običaj je u ovoj provinciji — veli Pavao Rovinjanin — „da uzdržaju u svakom samostanu dosta mladića, svaki samostan po svojoj mogućnosti. Momci služe u zboru kao klerici, vani kao poslužitelji, a preko toga su djaci. Na večer uče ih obrede, uče ih latinski, osobito dobro gramatiku, a uče i na pamet latinske stvari. Kada budu zaredjeni, onda ih pošalju u Italiju, da uče više nauke, koje izučavaju veoma dobro. Puna je ova provincija sposobnih fratara, te nije bilo dana, kada se ne bi raspravljalo kakovo pitanje".[1] „Spomenuti mladići" — veli Grgičević — najvećim su dijelom nećaci ili rodjaci fratara. Svakoga mladića osim redovitoga obćega učitelja podučava i njegov ujak".[2] Ovako nam se tumači, zašto narod zove fratre u Bosni i danas „ujaci". Fratri su sva nada i ponos svoje obitelji. Koga će od obitelji svoje fratar ujak podići sebi do koljena, to je veoma dražestno i zanimivo pitanje onih katoličkih obitelji, koje su bile sretne, da imadu fratra od svoga roda. To je jedina moguća sjajna budućnost, o kojoj je kršćanska majka mogla sanjati i šapćući molitve od Boga prositi za svoga sina.

Kada se je vodila pravda izmed bosanskih franjevaca i biskupa Maravića radi Slavonije, gdje je Maravić tvrdio, da Našice i Velika spadaju njegovomu biskupskomu stolu, to jest za prihod biskupov, vele fratri, da u rečena dva samostana uzdržavaju škole, a imadu i mladiće, koji su podvornici. Već godine 1640 cvao je „gimnazij" u Velikoj, komu je na čelu Ivan Mihalović Požežanin, a da imade djaka četrdeset.[3] Za njekoliko godina kašnje (1651) vele, da ima u obadva samostana pedeset djaka.[4] To bi svjedočilo, da je viša škola bila u Velikoj — ali što ima znamenovati, da se iz ove škole u Velikoj ne smiju uzimati mladići u novicijate, niti u red sv. Franje, kako to kongregacija g. 1669 zabranjuje, toga ne razumijem.[5]

Medjutim brinu se fratri i sveta stolica, da dostigne što više mladića svoje obrazovanje po stranim zavodima. Tako je u Lorettu svaka od naših „ilirskih" biskupija mogla dati izučavati po jednoga mladića, pa tako i „zemlja izmed Save i Drave" jednoga.[6] Medjutim sami

[1] Starine XXIII. str. 19.
[2] Starine XVII. str. 128.
[3] Fermendžin: Chronicom Bosnae. Starine XXII. str. 37.
[4] Theiner: Mon. Slav. Mer. II. str. 136.
[5] 1699 Chron. Bos. Starine XXII. str. 48.
[6] Ibidem str. 125.

*

franjevci šalju braću svoju u Italiju, kako već spomenusmo. Jednom obraćaju se na cara Ferdinanda II, da im na isti način ustupi trideset mjesta u samostanu njihova reda u Ljubljani.[1] Da li su što dobili, ne znam.

Da nisu fratri i u tudjim školama izgubili osjećanje za svoje narodne osebujnosti, vidi se najbolje po tom, što kao svetinju čuvaju svoje staro bosansko-cirilsko pismo, kojim pišu knjige i pisma.[2] Valja znati, da su fratri pjevali sve, što se kod katoličke mise pjeva, najprije latinski a onda hrvatski. G. 1658 razlažu svetoj stolici, kolike su radi toga neprilike, kako misa u zimsko i kišovito doba predugo traje. Znade se, da je puk sav pod vedrim nebom, a neprijatelji ne prestaju vrebati. Sada mole fratri, neka im „bude dosta misiti samo u pučkom jeziku“.[3] Što su dostigli, toga ne znamo. Valjda ništa, kada latinština sve više preotimlje mah, čemu se i oni moraju pokoravati.

Sličnim načinom rade i samostani pravoslavni, kojih više ima nego li katoličkih. Odkada je god. 1557 osmanska visoka porta obnovila patriarkat pećski, može se reći, da se je hierarkija srpske crkve donekle pomirila s turskim carstvom. Ne velimo time, da se je i srpska raja izmirila sa silnikom turskim. Ali opet moramo i to spomenuti da su pravoslavni kršćani u turskim vojskama prednja četa, koja ima da pustoši kršćanska sela. Oni su pored Turaka „desno krilo“ tursko na krajini. U tursko doba iza obnove patriarkata uredjuje se „mala Vlaška“ u sandžakatu požežkom — o čem smo imali prilike govoriti — osnivaju samostan Remete kraj Orahovice, gdje je stao sjediti „metropolita požeški“ t. j. vladika pravoslavni za požeški i cernički sandžakat.[4]

Mnogo znatniji je onaj prekrasni vijenac srpskih samostana, koji je u najljepšim i najdražestnijim uvalama i na krasnim humovima ukrasio i onako krasnu frušku goru. Nisu ti samostani postali u tursko doba, već su srpske zadužbine iz one dobe, kada su cvatuća srpska gospoda i vladaoci „voleći carstvu nebeskomu“ mogli podići ove krasne spomenike svoje kršćanske pobožnosti. Samostani Krušedol, Remete, Opovo, Vrdnik, Jazak, Bešenovo. Šišatovac, Koveždin, Gjipsa, Pribina glava, Beočin i Rakovac tako daleko sižu preko turske dobe, da prije stotine

---

[1] Fermendžin: Acta Bosnae eccl. G. 1628. U rukopisu.

[2] O tom na mnogo mjesta u historijama franjevaca u Zlatovića i Batinića, koje već spominjasmo.

[3] Fermendžin: Acta Bosnae eccl. 1658 15. jan. U rukopisu.

[4] Lopašić: Dva junaka hrvatska str. 120 imade njeke podatke očevidno na osnovu svoje bogate zbirke o pravoslavnoj crkvi.

godine poglavari njihovi ne znadu pravo kazivati, tko ih je osnovao. Iz odgovora svih njih teče, da se s ponosom sjećaju srpske gospode, koja su ih u dane svoje slave osnovala.

Već u 16. vijeku kazuje Gerlach, što mu je govorio starac svećenik u Biogradu: „da ima manastira, u kojima je po 100—150 kaludjera, svi oni rade kakve zanate, te se hrane, ili obradjuju njive i vinograde, sijeno kose, voće njeguju itd. Nego nisu nikada svi na skupu, već jedni dodju, drugi odu. Ovdje ne imaju nikakvu školu, nego imaju jednu preko Save u Ugarskoj u manastiru Hopovu. Imaju školu i u manastiru sv. Nikolaja, tu se uče čitanju i pisanju“.[1]

U ovo njekoliko crta oslikan nam je život i radnja u samostanima fruškogorskim u 17. vijeku. Već sama brzina kojôm bečki dvor imenuje biskupa srijemskoga odmah g. 1688 pokazuje nam, da je ovdje nadjena već biskupija srijemska sa stolicom u Opovu. Leopold I. našao je već Longina Raića kao biskupa pravoslavne crkve, pak ga ostavlja u biskupiji.[2] Ne kaže mu se upravo biskupska stolica u Opovu, ali se kazuje u dekretu njegova nasljednika,[3] a biskupija se nazivlje: „srijemska sa (stolnom) crkvom sv. Nikole u Opovu“.

Veći ugled fruškogorskim manastirima od same biskupije daju svete moći srpskih sveti ljudi. Krušedol je bio grobnica tolikih odličnih Srba, a Ravanica sabirala je valjda jače Srbe, nego li čudotvorna olovska majka božja katolike, ili barem toliko. Kolika je slava kneza Lazara, vidi se po tome, što su im katolici vrlo zavidni za tu slavu.[4] Imade medjutim i drugih sv. moći, ali nisu u tolikoj slavi. Kadgod narod bježi, najprije gledaju da spase svete moći, tako je moralo putovati i tijelo Lazarevo,[5] a tako i drugih svetih.[6] Cjelivajući svete moći svojih nekadanjih gospodara i svetaca narod i bez pisanih spomenika u srcu svomu ponavlja svu staru povjestnu slavu.

Manastiri su jedine škole narodne. Evo svjedok u 16. vijeku kaže, da tamo u Biogradu, krasnom gradu na Savi i Dunavu, ne ima nikakve škole, a da je škola u Opovu u Srijemu. Tako su bile u 17. vijeku škole u manastirima, gdje su se podučavali oni, koji će biti kaludjeri. U

---

[1] Glasnik XXXVI. str. 213.

[2] „Eundem Longinum Raich in praefato pastorali munere Authoritate nostra regia reliquendum. Fiedler n Archiv f. o. Gesch. 37 sv. str. 122.

[3] Ibidem str. 124.

[4] Bonini: Il conte Caprera kada se spominje sv. Ivan Kapistran gl. kod opisa grada Iloka.

[5] Rad akad. knj. 97. Itr. 57.

[6] Ruvarac: O pećskim patriarsima str. 91.

samostanima pisale su se knjige crkvene. Ima takovih knjiga u srijemskim samostanima od najstarijih vremena. Knjige pisane rabe svećenici po narodu, kao da ne ima jošte štampe, kako je bilo i u srednjem vijeku. Prerijedki su ljudi u samostanima, koji bi razumjemjevali drugi nego svoj jezik i crkveni.[1] Opet su kaludjeri visoko iznad popova, od kojih mnogi ni pisati ne znadu. Narod voli kaludjere. I u ovom pogledu pokazuje se evo srodnost u osjećanju izmed katolika i pravoslavnih.

Završujemo ovaj članak o odnošajima kršćanske vjere s opisom prvoga svečanoga tijelova g. 1688 u Osijeku, kako nam ga opisuje sekretar Kaprarin Bonini, koji ga je pripravio i vodio. Bonini i jezuita Gašpar Franz poduzmu, „da podadu prikaze obreda rimskoga puku u Osijeku, gdje su bili katolici pomiješani s pravoslavnima, a bilo je dosta zasužnjenih Turaka, koji su se u gradu nalazili. Na procesiju pozove svu vojsku, a maršal dao lijepo očistiti sve ulice, te ih je nakitio sa mnogo zelena granja, a mjestimice bili su učinjeni oltari. Iza odpjevane službe božje u većoj moševji učiniše obhod, komu je prisustvovao maršal, svi drugi generali, oficiri svi vojnici i puka veoma mnogo. Koliko je bila divna pobožnost ovih seljana katolika, a takodjer i — šizmatike Grka — pravoslavnih, koji su ničice padali, kada je mimo njih prolazilo svetotajstvo, toliko je na drugu ruku udivljenje sužanja Turaka. Napinjahu se, da vide ovaj sveti čin toliko, da su se na krovove uspinjali, samo da vide. Katolici vikli su bili slušati jednostavnu misu na potajnim mjestima često puta u šumama od koga siromaha svećenika, koji slabo podučen bez kakva književnoga obrazovanja nije mogao niti znao podučiti, već samo priproste stvari. Šizmatici vikli su vidjeti svoga popa ili kaludjera, gdje nehajno posvećuje komadić crna kruha netečnim obredom, diviše se odijelima svećenika. Bili su sabrani svi kapelani vojske pri sprovodu. A kada kršćani čuše već zaboravljene glasove zvonova i trubalja, a i lijepo skladno pjevanje, jer su bili pozvani svi muzici, što ih je vojska imala, onda je udivljenje i veće bilo,[2] Slobodna slava kršćanskoga bogoslužja jeste evo prvi veliki dobitak tužnim kršćanima poslije oslobodjenja ispod turskoga jarma.

[1] Najljepši prinos za historiju fruškogorskih samostana jest Izvještaj od g. 1772 podastrt hrvatskom namjestničkom vijeću priobćen od Miklošića. Starine VIII. 1 — i dalje. Gl. i naše priloge br. XXXIX.

[2] Bonini: Caprara 1688 str. 75—80.

B.

Rat oslobodjenja (1683—1699).

Veliki rat za oslobodjenje ugarskih i hrvatskih zemalja ispod jarma turskoga započeo je proti volji cara Leopolda i njegova dvora. Njihovi pogledi politički i sva nastojanja išla su za tim, da paze na Francesku, da ne štetuje kuća habsburška, ako se dogodi skora smrt Karlu II. kralju španjolskomu. Prema Turskoj vapi bečki dvor neprekidno samo za mir. Već godine 1680 izvijesti iz Carigrada mljetački poslanik senatu. „Pri mojem odlasku iz Carigrada bilo je pouzdanje izmed cara i Turske veoma dvojbeno i nesigurno. Obzirom na zlu volju velikoga vezira i drugih ministara smijem ovdje pred senatom izreći, da se ne boje Turci saveza careva s Poljskom i Rusijom, da bi odmah navalili na cara. Turci su pohlepni za Ugarskom. Draži ih ono bogato tlo, lijepi položaj i ugodno podnebje. Jošte ih osobito draži, što car hoće mir pod svaku moguću cijenu da produži. A kao da je i nebo proti tomu. Za petnaest mjeseci poumreše caru četiri poslanika, koji su svi imali da rade o produženju mira“.[1]

U ime mira na istoku bio je oglašen g. 1681 šoprunski sabor, u kojem je pao desetgodišnji teški i donekle okrutni absolutizam u Ugarskoj i Hrvatskoj. Ugarska opet dobije svoga zakonitoga glavara palatina, a Hrvatska svoga bana. I protestantima dadoše znatnih povlastica. S istim Mirkom Tökölìem plaćenikom Ljudevita XIV. htjedoše da se na svaki mogući način nagode, ali im nije pošlo za rukom. U slavu pomirbe s obnovom ustava u Ugarskoj i Hrvatskoj dade Leopold napokon caricu Eleonoru Magdalenu okruniti za kraljicu ugarsku i hrvatsku (9. dec.).

Bečkomu dvoru činilo se, da stalni poslanik u Carigradu ne šalje prave vijesti. Paša budimski svjetovao im, neka pošalju posebnoga poslanika, da ugovore o produženju mira vašvarskoga. Oni to odmah prihvaćaju i odluče poslati grofa Alberta Caprara sa sjajnom pratnjom,

[1] Barozzi e Berchet, Turchia t. II. p. 235.

14. jun. 1682 oprosti se novi internuncij i njegovih osamdeset i dva pratioca svi u turskom odijelu sa carskim dvorom i sa gradom Bečom. Sedamnaest ladja zaplovi Dunavom. Nitko nije slutio, kako će se jednom kući povratiti. Već u Budimu potamniše Caprari sve nade. da će biti mira. Sve je spremno za rat, a on ide po mir. „Mnogo je gore — veli Caprara — nego što si vi u Beču predstavljate.“ „Sve je spremno za veliki rat. Sam veliki vezir izići će, već stigoše zapovjedi u Biograd, da se prave mostovi na Savi.“ A Caprara bez novaca i darova, bez obećanja i ponude za blagohotni mir, prodje u Carigrad, gdje ga svatko pita: što nam nudjate za mir. On mora sam o sebi reći: „Ja sam ovdje kao svezanim rukama i zatvorenim ustima.“ [1]

Medjutim su poslanici grofa Mirka Tökölia još prije polaska carskoga internuncija iz Beča imali svečanu audienciju u sultana (9. jan.). Ponudiše sultanu veliki tribut, ako prihvati i proglasi Tökölia kraljem Ugarske. Sultan i veliki vezir obećaše sve moguće pomoći. Caprara srete vraćajuće se već poslanstvo u Sofiji i doznade za osnove turske i Tökölieve. „Glavno bi bilo — poručuje on — da najprije jakom silom buntovnike u gornjoj Ugarskoj do noge potučete.“ Ali Tököli nadmudri bečki dvor. On ponudi, da će se pokoriti, ako mu dozvole, da može uzeti za ženu Jelenu Zrinsku udovu Rakovčevu. Oženio se i dostigao svoju toli vruću želju. Dobio toli mu dragu ženu žarku mrziteljicu kuće habsburške, on dobi njezine bogate i daleke posjede kao jaki oslon za buduću samostalnost svoju. Šarao je medjutim i odlazio paši budimskomu tobože radi mira, a ono mu je namjera bila, da se s Turskom što jače sveže.

U Beču su vjerovali u mir, jer su ga vruće želili. Jedva ih je ponješto smeo Caprara, koji viče bez prestanka „spremajte se na rat, jer je mir ne moguć, veliki vezir hoće pod svaku cijenu rat.“ Car si dade izvijestiti od ratnoga vijeća i od svojih tajnih vijećnika. Svi su jednoga mnijenja, da car mora s Franceskom u rat. Rat s Francezkom da je nužda. Caru da je poznato, da kralj franceski hoće gospodstvo nad Europom, a tomu je najprije potrebno, da sruši kuću austrijsku. Zato da on diže bunu Tököliovu u Ugarskoj. Na zapadnu stranu da se radi o carskoj kruni, a na istoku o njekoliko ugarskih županija. Zato da neće nitko caru zamjeriti, da radje na istoku nješto odpusti, čega njegovi predji nisu posjedovali, nego li da metne na zapadu sve na kocku.

---

[1] Ono Klopp: Das Jahr 1683. Graz 1882 str. 105—150.

Dok su ovako u Beču diplomatizovali, izvjese Turci na visokoj porti u Carigradu dne 6. augusta turski rep. To još nije navještaj rata, ali za stalno je, da će se sultan dići prema Drinopolju. Veliki vezir Kara Mustafa napokon predobio sultana Mohameda za veliki rat, koji bi imao obnoviti staru slavu osmanskoga carstva. Jamačno nije sultan Sulejman slutio, da Kara Mustafa sada kani novo carstvo na zapadu osnovati. Nevidjenim sjajem diže se sultan s vojskom prema Drinopolju (6. oktobra).[1] I prije su sultani izlazili sjajno, ali ovako jošte nisu. Grozni Kara Mustafa znao je ugoditi slabomu svomu gospodaru.

Tekar sada počelo se u Beču uvidjati, da je rat s Turskom neizbježiv, kada je Caprara javio: „da nade za mir ne ima“. Pa jošte i sada stranka mira prema istoku na čelu joj španjolski poslanik Borgomaneiro hoće na silu mir s Tököliem, pa da mu dadu sjevernu Ugarsku kao samostalnu kneževinu. Na žalost vjernih svojih prima Leopold u svečanoj audijenciji poslanike Tökölieve, od kojih je jedan kao dobar inžinir preslikao utvrde Beča i okoline njegove, te ih glavom odnio Kara Mustafi. Ovako se je Tököli koristio onom slijepom pohlepom za mirom bečkoga dvora, a koristili se i Turci, da se dobro spreme.

Na sreću svega kršćanskoga svijeta sjedio je u ovo doba na papinskoj stolici papa Inocent XI. od roda Odescalchi. U mlade dane svoje služio je i sam pod oružjem u Poljskoj vojujući na Turke. Poslije ode u svećenike i uspne se do papinske časti (1676). Pobožan i svet, radin i odlučan, ništeći zloparabe, a radeći oduševljeno za dobro čovječanstva razkrilio se svojim blagim duhom nad cijelom Europom. Francesku miri i hoće da nagovori na mir cijelim ugledom svoje papinske moći, Poljsku trudi se dovesti u savez s carem i kraljem Leopoldom, a svu novčanu zalihu svoju, kardinala i uglednika rimskih sprema i šalje u Beč. Njemu podje za rukom, da je sklopljen savez na obranu i navalu izmed bečkoga dvora i Poljske, kojoj je tada bio na čelu slavni pobjednik Turaka Ivan Sobjeski (31. marta 1683). Nepouzdanje izmed obiju saveznika razbijao je samo on. U njegove ruke položiše dva kardinala, jedan u ime Leopoldovo, a drugi u ime Sobjeskoga svečanu prisegu, da će vjerno čuvati savez i braniti jedan drugoga. Papa je pozivao i druge kršćanske vladare, cara ruskoga, knezove njemačke i Veneciju, da stupe u savez.[2]

---

[1] Hammer: Gesch. d. osm. Reiches VI. str. 383—387.

[2] Ono Klopp: Das J. 1683.

Isti dan, kada je car Leopold s kraljem poljskim savez sklopio, krene sultan Muhamed IV. sa velikim vezirom Kara Mustafom na čelu svoje sjajne i ogromne vojske iz Drinopolja, gdje su se sa zidina grada već dva mjeseca vijali konjski repovi napereni prema Ugarskoj, da se znade, kamo smijera sultanova vojna sprema. Preraskošna sjajnost sultanova i velikoga vezira imali su biti kao predigra onim sjajnim triumfima, kojima su se za stalno nadali. Što nije dostigao Sulejman I. da osvoji Beč i Njemačku, to je sada mislio dostići Kara Mustafa snivajući sladke sanke zajedno sa svojim gospodarom sultanom, kako će nadkriliti sve velike vezire i sultane svoje predšastnike. Do 250.000 vojske sa 300 topova krene prema Biogradu. 1. maja u Biogradu predade sultan velikomu veziru još nevidjenom počasti veliku zelenu prorokovu zastavu i imenuje ga serashirom ili vrhovnim maršalom s neograničenom vlasti. Muhamed ostane u Biogradu sa svojim haremom, da u slasti čeka lijepe glasove. Kara Mustafa povede vojsku prema Osijeku, kamo je stigao 7. juna.[1]

Strašni neprijatelj dospje dakle već blizu tadanjoj Hrvatskoj. Hrvati ne znajući kojim će putem dalje kretati morali su biti na straži, da ga puškom u ruci dočekaju. Već koncem godine 1682 znali su oci naši, da velika pogibelj prijeti našemu kraljevstvu i objave to kralju, zato ne šalju već spremljene vojske pomoćne kralju na Tökölia.[2] Odsele cijele zime samo oko jedne misli sastaje se cijelo kraljevstvo, kako će se obraniti od neprijatelja. Ban neka preuzme vojvodstvo. Njegova brata Franju šalju u susjedne austrijske zemlje, da dobiju municije i druge ratne spreme, a hrvatska vojska da će biti „jaka susdržati i veliku tursku vojsku i biti na obranu austrijskih zemalja“.[3] Franjo Erdedi bude u susjednim zemljama sjajno primljen. Slave „heroičku nakanu“ Hrvata i „neka Bog blagoslovi kraljevstvo hrvatsko, da uzmognu satrti neprijatelja“ i daju pomoći.[4] Hrvati se obrate i papi, staromu svomu savezniku i zaštitniku „na ime svega svoga naroda i kraljevstva hrvatskoga“ i zamole ga pomoći. On im

[1] Velike su razlike glede broja turske vojske kod historika. Caprara brojio je tursku vojsku na 160.000 vojnika ne računajući smeta i trhonoša (Caprara kod Kloppa str. 187—188.) Zinkeisen G. d. o. R. VI. str. 99. uzimlje broj koji i mi po najboljim suvremenim piscima. Mitheilungen des Kriegsarchivs 1883 II—III. str. 53 broji upravo: 310.300 ljudi, a sa trhonošama i smetom raznim i sa Tökölovom vojskom računaju na 400.000. Mi poznavajući pretjeranosti kod brojenja turske vojske ostajemo tako u sredini.

[2] Zem. ark. Protocollum regni 18. novembra 1682 str. 376.

[3] Protocollum 1683 26. febr. Acta Congr. br. 15.

[4] Ibidem 24. marta str. 401.

pošalje nješto novaca i svoj blagoslov i moli ih „neka ostanu na ovom dobrom putu obrane svoje domovine, vjerni kralju i zaslužni za vjeru Isusovu".[1]

Kolike su bile nade u Hrvate i u njihovu vojsku, neka svjedoči i to, što Caprara već iz Biograda (15. maja) opominje bečki dvor, neka zastave Hrvata urese svetim križem i riječima: „Moji slijede mene" jer da ima mnogo kršćana u vojsci turskoj, koji bi rado prešli na našu stranu.[2] A tek car i kralj Leopolj sasipa tolike hvale ove godine na Hrvate, koliko na nijedan drugi narod. Čim je Ugarska gotovo sva prešla na stranu Tökölovu, tim više miluje Hrvate. Kad odbiše pozive velikoga vezira i Tökölia, pisa im: „Čestitamo sebi, što imamo takove podanike, a Vama zbog Vaše stalnosti i ustrajnosti, što neka se pripovijeda na uspomenu svih vjekova u cijelom kršćanskom svijetu — a na obranu vaše domovine neka bude vaša heroična i nikad neprehvaljena hrabrost".[3]

Hrvatska vojska jaka do devet hiljada pod banom Nikolom Erdedom i generalom Herbersteinom, stojeći na rijeci Muri započimlje onaj lanac obrambenih vojska habsburžkih zemalja, koji se vije do Šleske. Glavna vojska pod vojvodstvom Karla Lotarinškoga do četrdeset i osam hiljada ljudi sabirala se u ravninama Kittseea. Slabe je glase slao palatin Esterhazi, koji je imao sabrati vjernu jošte Ugarsku. „Od nikud" — veli on u pismu na kralja — „ne dolazi banderij za vaše Veličanstvo. Novca neima ni malo, a neprijateljâ svaki dan sve više. Vaše Veličanstvo, ovdje uza me ne ima ni žive duše, koja bi bila na službu pripravna". Medjutim napreduje Tököli ponosito, jer ga veliki vezir proglasio kraljem ugarskim. Srce mu se širilo, kada se oko njega sabralo vojske od devetnaest ugarskih županija, dočim uz kralja gotovo nitko ne pristaje.

Kada je iz Beča stigla zapovijed da se vojske carske miču iz sjeverne Ugarske i da kreću prema Beču, onda je Tököli bio sam nepobitni gospodar Ugarske.

Trome su bile priprave bečkoga dvora. Sva je sreća, što je Kara Mustafa samo polagance mogao kretati radi neizmjernosti vojske. Car Leopold praćen mnogim kletvama zlovoljnih pučana pobježe već 7. jula iz Beča u Linc, a odavle uzmače i dalje prema Pasovi. Do

---

[1] Ibidem p. 397. Vidi i Theiner: Monumenta Slavorum Meridionalium II. 1. str. 215.

[2] Kod Kloppa; Das Jahr 1683 str. 182.

[3] Protocollum Regni str. 395. Kukuljević Jura Regni I. str. 350.

60.000 ljudi vele da je taj jedan dan pobjeglo iz Beča. Seljaci opet iz bližnjih sela na hrpe dobježali u Beč. Tko bi bio kadar opisati sve smutnje medju bjegajućim narodom. 9. jula provede vojvoda lotarinški vojsku kroz grad i namjesti se kod Tabora. Za tri dana naviještaše razžareno nebo sa jugo-istoka, da s one strane u plamenu propadaju sela i gradovi. Za dva dana gorila su već bečka predgradja. Tri dana iza toga bio je već grad Beč posvema obsjednut (17.).

U gradu je zapovijedao grof Gvido Starenberg sa dvadeset i dvije hiljade momaka. Turci medjutim ne obsijedahu grada po pravilima ratne umjeće. Premda su imali mnogo topova, opet su radili manje s njima, a više sabirali svoje sile oko kopanja podzemnih laguma. U tom je bila svjetski slavna njihova snaga ratovanja. Čim su se u podzemnim prohodima dovukli do zidina gradskih, podpalili bi lagum, a čim bi opet lagum u zrak prasnuo i zida štogod razvalio, poletili bi na juriš preko one razvaline, a onda bi opet njekoliko dana mirovali, dok ih opet prasak drugoga laguma nije zvao na novi juriš. Posada, gradjanstvo, djačtvo, u grad dobjegli seljani, a nada svima viteški zapovjednik grof Ernest Rudiger Stahremberg junački su svaku provalu dočekivali, nadajući se sigurnoj pomoći od vojske careve i saveznika kralja poljskoga. Stahremberg pošiljao više puta glasnike vojvodi Lotarinškomu, da mu jave o stanju vojske i grada i da ištu što bržu pomoć.

I med Turcima javljala se velika zlovolja. Iza četrdeset dana obsijedanja mrmljali i bunili se janjičari, da nisu više dužni ostati pod ovim gradom. Sultan teško čekajući i ne dočekavši glasa o padu Beča pošalje svoga čauša pod Beč. Veliki vezir podvostručio napore svoje, izdijelio darove medju janjičare, nepokorne dao biti i šibati, a malodušne svojom rukom ubijao. Svaki drugi, treći dan bio sada prasak laguma i strašan juriš. Turci su mnogo vojske izgubili kod ovih juriša a i kršćani do šest hiljada. Čauš morade se vratiti i bez vesela glasa sultanu u Biograd.

U Beču opet zavlada bijedno stanje od bolesti i drugih nevolja. Kršćanskom požrtvovnošću tješio i pomagao nevoljnike vrijedni biskup Bečkoga Novoga mjesta grof Leopoldo Kolonić, koji je unišao u grad, da vrši ovu svetu kršćansku zadaću. Kao da je čarobnik, smože znatnu svotu novaca, da nahrani sirote i vojsku. Njegom svojom oko bolestnika mećući na kocku vlastiti život prepriječio razvitak kužnih bolesti, koje bi bile oborile snažne ruke branitelja i otvorile vrata carske prijestolnice. Medjutim prevlada u gradu zdvojnost.

Ulice trebalo verigama prevezivati i pretrpavati i nove prokope i šanceve pripravljati, da budu spremni, kada vanjski zidovi padnu. Gradjanstvo već bilo sklono, da se preda. 8. septembra objavljahu već vituljače s tornja svetoga Stjepana, da je već grad u skrajnoj pogibelji, a na listiću papira dobije vojvoda Karlo Lotarinški od Stahremberga zdvojan glas: ne gubite vremena milostivi gospodine. U najtežem času jave ispod Kalenberga znakovi dolazeću poljsku vojsku, a sa Leopoldberga stala se vijati velika crvena zastava s crvenim križem. Od radosti Beč se uzrujao, a po svim crkvama pjevalo se u slavu božju.

Kara Mustafa nadao se, da će Beč pasti prije spojenja carskih i njemačkih vojska sa kraljem, zato je ostavie Dunav slobodan. Sada je bilo prekasno da to zapriječi. Morao je da se upusti u bitku. Cijeli dan 12. septembra bijesnila je na bečkim poljanama jedna od najkrvavijih svjetskih bitaka, dok pod večer u divljem bijegu ne odlijetaše sva turska vojska. Iza sebe ostavi sjajne šatore i u njima ratnu blagajnu sa kojekakvih desetak milijuna, tri stotine i sedamdeset topova i bezbrojne zastave i repove, blaga na mnogo hiljada komada, a bojno polje pokrivalo deset hiljada Turaka. Kralj poljski na čelu kršćanskih vojska unidje u Beč, gdje ga u crkvi sv. Stjepana pozdravi propovijednik s riječima: Bio je čovjek poslan od Boga ime mu je Ivan. Drugi dan prispije i car Leopold, da slavi slavlje svojih vojska.[1]

Beč je spašen, a spašeno je i kršćanstvo propala je osnova Kara Mustafina, da u Beču u srcu Europe osnuje novo osmansko carstvo. Kara Mustafa bježao glavom bez obzira isto tako naglo, kako je prvo sporo napredovao. Njegovi paše ipak ne izgubiše glave, već redovito i polagano uzmicahu prema Ugarskoj. Da je bilo na volju bečkoga dvora, bile bi pale u vodu sve osnove oduševljenoga kršćanskoga svijeta. Bečki dvor bio je za mir, koji je Turcima ozbiljno ponudio.[2] Na sreću nisu Turci ništa na tu ponudu odgovorili. Istom poslije nove znamenite pobjede kršćanskoga oružja kod Parkanya (8. oktobra) i bezuspješne ponude za mir prevlada i u Beču misao, da se rat nastavi i da se s pomoćju božjom podje osvajati kršćanske zemlje od Turaka.

[1] Ne spominjemo mnogih djela, već samo dva, koja se dopunjuju: Das Kriegsjahr 1683. Mittheilungen des Kriegsarchivs II—III. Cijeli svezak. Zatim već spomenuto djelo: Ono Klopp: Das Jahr 1683.

[2] Ono Klopp 1683 str. 342 donosi znamenitu ovu ponudu za mir.

Tekar u mjesecu novembru mogao je mletački poslanik javljati radostne vijesti republici o svojim razgovorima s carem Leopoldom. Car da mu pripovijeda osobitim veseljem o uspjesima Hrvata, koji već pritisnuše tursku posadu u Kaniži.[1] Razvijao na dalje svoju osnovu, kako će se imati razoriti osječki most, koji su Hrvati bili spalili pod Zrinskim prije dvadeset godina, ali iz blizih šuma mogoše ga Turci opet izgraditi. Sada valja uništiti te šume, da mosta Turci više ne uzmognu izgraditi. A onda drugi put: „Car je odlučio da rat nastavi i da opet osvoji predjele u Ugarskoj otete mu od Turaka. „Napokon upoznao je svoje vlastite interese.“[2] A za malo dana iza toga (5. decembra) imao jo mletački poslanik da javi u ime bečkoga dvora, da je odlučio nastaviti rat, da satre tursku silu. Papa da vruće želi sdružiti sve kršćanstvo u ovu svrhu. Da se djelo nastavi treba savez izmed cara, Poljske, Španije, republike Venecije, velikoga vojvode Toskane i viteškoga reda malteškoga pod protektoratom papinim.

Iza dugih pregovora došlo napokon do ugovora svete lige izmed cara, kralja poljskoga i Venecije pod papinim protektoratom (5. marta 1684). Ugovornici se vežu, da bez obćega suglasja nijedna strana ne ima s neprijateljem ugovarati, a još manje mir učiniti, savez je samo proti Turcima; svaki saveznik ima sa svojom vojskom sa svoje strane da rat vodi; predobite zemlje neka budu onomu, koji ih predobije. Punomoćnici saveznikâ tri kardinala položiše prisegu pred papom, koga priznaju zaštitnikom ovoga saveza.

II.

Kada se je u tajnom vijeću bečkom o tom raspravljalo, kuda će se kretati vojna god. 1684, zagovarahu jedni, da se najprije očisti sjeverna Ugarska, drugi da se najprije udari na Osijek i razvalivši most da se presijeku sveze turskoga carstva sa Ugarskom. Onda tek da se može navaliti na Budim. Ali se je tomu prigovaralo, da Turci mogu iz Bosne i Vlaške provaljivati, a da mimoidju Osijek. Zato odluče da budu dva raištta: jedno u Ugarskoj, a drugo u Hrvatskoj.[3]

---

[1] Contarini: Storia della guerra di Leopoldo I. tom. I. str. 229. Pripovijedajući o junačkim djelima Hrvata veli: „Rimase allora Canisa quasi per ogni parte bloccata prendendo Croati tutti i castelli che la cignevano“.

[2] 28. nov. veli: che finalmente l'imperatore conoscera il suo proprio interesse. Contarinov izvještaj od 28. novembra.

[3] Contarini I. str. 279.

Odrede u Hrvatsku maršala Jakoba Leslea sa deset hiljada vojske, i nalože mu, neka se sdruži s Hrvatima pod njihovim banom.[1]

Dok je carska vojska bez uspjeha ratovala pred Budimom, slavili su Hrvati sjajnih pobjeda. Što je ban Nikola Erdedi prije boja govorio, to je rekao iz srca svega svoga naroda. „Mene srce vu Bosniu vleče“ — reče on — „za slobođiti siromaško kršćanstvo i one vnoge svete cirkve, koje puste stoje, kadi se je Bog hvalil i dičil, ieda Bog da za naše pamati još bude; konči kada volja božja bude laglje i veseleje umrem.[2] Sav narod naš od Crnegore pa do Dunava razpalio se ove godine kao nikada prije. Jadna raja kao da osjeća iza vjekova prvi put, da joj pucaju stoljetne verige sa tijela. Pobjeda kršćanska navijeśćala rasulo strašne njekada turske sile. Tko može ponesti oružje leti u kolo braće svoje, koja se digoše.

Prvi uvedu ratno kolo Hrvati dalmatinski najprije pod svojim narodnim vodjama bezprimjernom smjelosti i mučeničkom strpljivošću. Ovaj narod pisa mletački general senatu — jak je podnositi sve nepogode, neutrudiv u trudu, nije mu težak nesan niti glad, krepke su mu noge, a jaka mišica puna žara i srca junačkoga, samo mu manjka vojnički red.“ Pa koliko god Mlečanin prigovara njihovome glavnome vodji Janku, da ga više srce zanosi, opet mora priznati, da „je ime njegovo strašno Turcima a milo krštanima.“[3] Poput starih Uskoka vojuju Hrvati u hrpama i na skokove na kopnu i na moru. Glavne svoje vojvode Stojana Jankovića i Iliju Smiljanića neumrlo proslaviše u pjesmama, a pored njih su knez Franjo Posedarski i Zadranin Šimun Bartolac. Slave i papu, što im dade hrane i novaca i sve dobrotvore svoje. U obće sve dogadjaje odmah opijevaju i predaju u usta ženama i djeci, da predju slavljem u buduće rodove.[4]

Predjimo pojedinim dogadjajima. Još prije pohoda turskoga na na Beč dogodi se krvava zgoda našemu narodu u Zemuniku u kotaru zadarskom. U posljednjem ratu suziše se tako medje mletačke Dalmacije, da su podanici republike morali uzimati u zakup zemlje od

---

[1] Ibidem I. str. 282: „affine di unirsi alli Croati diretti de loro Bano“.

[2] Pismo 15. maja 1684 biskupu Borkoviću. Bisk. zagr. ark. Epistolae.

[3] Ljubić: Pregled poviesti str. 284. nota 1.

[4] 27. sept. 1684 piše nadbiskup spljetski Cosmus kardinalu Cibu: „... essendo solita questa natione di narrare in versi gli accidenti più notabili, che le occorrono, hanno composto in rima l'istoria della loro venuta sotto l'dominio della republica, la necessità di viveri ch'hanno provato, e il soccorso di grani ricevute da Santita sua“. Theiner: Mon. Slav. Mer. Tom. II. str. 222.

Turaka te su tefderdaru bosanskomu plaćali zemljarinu. Po takovim pogodbama obradjivahu oni i polje Zemunika. Sam grad Zemunik stajao pust i prazan od prošloga rata. Prohtjedne se uglednomu Turčinu Durak Begoviću, da posjedne Zemunik kao djedovinu svoju. Budući da je sam morao da podje u vojsku sultanovu pod Beč, preda to svomu bratu Hasanu, koji predje u Zemunik sa sto pedeset Turaka, razvije na gradu svoju zastavu i posjedne zemlje. Videći jadni seljani, kako im otimlju zemlju, pošalju uglednika svoga harambašu Vuka Ljutića, da ode zaklinjati Hasan bega neka ih pusti u miru, dok pokupe ljetinu, kada su oni platili ovogodišnju daću do slijedećega Gjurgjeva dana. U mjesto odgovora saspe Hasan Vuku kuburu u njedra. Vuk pogibe, ali se braća njegova kotarani spremiše na odmazdu. Navale na Turke i sve ih sasijeku, pokolju i bule i djecu tursku.

Republika se sva užurkala, dala hvatati svoje nemirne tobože podanike, u koliko joj ne utekoše, darivala pašu bosanskoga i druge turske uglednike, neka ne javljaju toga u Carigrad. Ako već imadu javljati, neka jave po istini. Prvoga poslanika u Carigradu uputiše, neka kaže, da su Turci krivi. Sve im bilo za ludo. Sultan iz Jedrene zapovijeda, neka mu republika toliko pošalje svojih podanika, koliko je na Zemuniku poginulo Turaka. Poslanik odkupi napokon sebe iz tamnice i republiku iz neprilike sa sto šestdeset hiljada dukata. Naši kotarani medjutim prešavši u Hrvatsku spasiše se od Turaka i od svojih gospodara Mlečana.

Čim su čuli, da su Turci pod Bečom potučeni, složiše se s braćom svojom u Hrvatskoj, vratiše se u kotare i digoše braću svoju na oružje. U brzo osvojiše Plavno, Vranu, Ostrvicu, Obrovac, Benkovac, Skradin i sve zemlje, koje su prije posjedovali. Njihova braća od Klisa i Spljeta zauzeše važnu kulu Zadvarje. Sdružiše se i sa svojom braćom rajom turskom i poharaše i popališe sve tursko tako, da su se Turci morali u svoje kule i gradove zatvoriti. Bosanski paša obraćao se na republiku, ona odredi, da se kazne vodje ustanka. Bojala se republika, neće li se napokon sva sila turska na nju oboriti.[1]

Sav strah republike razbijali su glasovi iz Dalmacije, da je jedva Knin i Sinj s ovu stranu dinarskih planina u turskim rukama; a drugo je sve oteto iz turskih šaka.[2] Venecija kolebajući se od straha

---

[1] Contarini I. 249—251. Lebret: Geschichte von Venedig IV. str. 608—610. Zlatović: Franovci str. 146—147.

[2] Ljubić: Pregled str. 284 po izvješću Donatovu od 2. jan. 1684.

izmed mira i rata obradova se, kada joj dodje u Veneciju poslanstvo Hrvata njezinih podanika, koji joj objaviše, da su svi vjerni podanici. Iskahu jošte, da se i republika zajedno s carem zarati, a da će joj dati pomoći i s veseljem poći u rat. Poslanstvo obdare, a govornika upišu u zlatnu knjigu plemića mletačkih.[1] Toliki narod, toli hrabar, željan kršćanskoga života, podavajući se republici, to je razbilo sumnje i zle slutnje onih, koji nisu bili za savez s carem i Poljskom.

Na proljeće 1684 pošalje republika u Dalmaciju za glavnoga proveditura generala Dominika Močeniga, da bude uz naše junake glavni vojvoda. Za malo vremena padnu mnoge manje kule. Turci odbjegoše sa ženama i djecom, a Hrvati stupaju na njihova selišta i kule. Franjevci čiste turske džamije i blagoslivljaju ih za crkve kršćanske. Oni dovode iz gorskih zbjegova svoj puk u ravna polja i varoše i uz veliko oduševljenje naroda pjevaju slavu i hvalu Bogu za veliku milost njegovu.[2]

I na moru i na kopnu dostigoše Hrvati znatnih uspjeha. Na moru razbiše turske ladje i na njima zarobiše do milijun forinti i mnogo robe zlatom i svilom vezene. Na kopnu u slozi s braćom svojom iz Hrvatske navale na tursku Liku. Močenigo dade im i topova njekoliko, da mogu gradove biti. Njekoliko kula izmed njih znatni Gračac razvale, a petnaest hiljada Turaka poljubi crnu zemlju. Otapajući se snijeg s brijegova i prodiruće vode zapriječiše ovoga puta osvojenje Like. Mnogo hiljada pohvatana blaga bio je dar, koji donese ova vojna našim junacima.

Očistivši ovako okolo Knina zemlju, da mu pomoć iz Like ne uzmogne doći i zatvorivši sve prolaze gradu, stanu i sam grad obsijedati. Turske čete, koje su hranu u grad donosile, budu razbite i sasječene, a grad pozovu na predaju. Turski beg zapovjednik odgovori im upravo junački, da je odlučio braniti se sa svojih osam stotina janjičara do posljednje kapi krvi i da jednoga od njih znade, da je voljan na predaju, rasjekao bi ga na toliko komada, koliko ima vojnika u posadi. Žene i djecu odpremi odmah iz grada i ne pitajući, što će se s njima dogoditi, kada padnu kršćanima u ruke. Hrvati slabo obskrbljeni bojnim spravama iskali su još topova od Mlečana, ali ne dobiju, jer su Mlečani za sada volili očistiti primorje od Turaka. Knin ostade Turcima.

U Veneciji bili su nezadovoljni sa Močenigom. Najveću graju dizaše senator Petar Valier. Njega izaberu vojvodom za Dalmaciju, a Moče-

---

[1] Theatrum europaeum T. XII. str. 613.

[2] Zlatović: Franovci str. 147—148.

niga odazovu. Zajedno sa princom Parme Aleksandrom Farnesom na četrnaest brodova odplovi novi vojvoda ravno prema Erceg Novomu u kotorske vode. Ustankom susjednih plemena kršćanskih mislio je da će brzo ovaj grad oboriti, more od Turaka očistiti i krepkih novih branitelja republici pribaviti. Susjedna crnogorska plemena rado pristanu s braćom svojom, da grad s kopna biju. U otvorenom boju na kopnu potuku Turke. Jedanaest sela turskih, na koja se Erceg Novi naslanjao, plamenom izgori. Turci valjajući i bacajući s brda kamenje uzmicahu pred progonećim ih kršćanima. Ostane sam jaki grad, koji je s mora bilo brodovlje. Posada turska provali na kopnu, ali bude suzbita. Samo raspršeni ostanci spasoše se u grad. Nepovoljni vjetrovi na moru nedadoše uspjeha brodovlju, koje je moralo uzmaknuti. Zima se primicala, vojna se svrši.[1]

Medjutim su Hrvati u banovini pod svojim banom Nikolom Erdedom i generalom grofom Jakovom Lesleom započeli osvajanje Slavonije. Mjeseca jula diže se hrvatska vojska iz Gjurgjevca prema Verovitici.[2] Turska posada zapali varoš, raskrije u gradu krovove s kuća i stane gruvanjem topova naviještati u susjedne turske gradove, neka im dodju u pomoć. Paša slavonski sabere vojske više hiljada i utabori se dvije milje od Verovitice kod Slatine. Hrvati doznavši to krenu noćju, da se u rano jutro stvore pred taborom turskim. Razbiju tursku vojsku, a hiljadu Turaka ostane na bojnom polju. Naši zarobe mnogo roblja i vrate se s mnogo zastava turskih pod Veroviticu. Videći Turci slavodobitnu vojsku hrvatsku i ne mogući se nadati više pomoći, predadu se na milost, da mogu slobodno izaći i da ponesu sa sobom, što tko može pod rukom podržati.[3]

Iza sto i pedeset godina turskoga gospodstva zagospodova opet u pustom i jakom gradu ban hrvatski. Sjajnom pobjedom otvorena je provala u Slavoniju. Ali na velika osvajanja nije bilo moguće niti pomisliti, dok ne padne Budim, koji su Hrvati dan na dan očekivali, trpeći i stradajući u močvarama Podravine.[4] Leslie morao je štediti svoju vojsku, da prema potrebi prodje na pomoć pod Budim. I bude pozvan, ali zaludu, jer Budim ostade u turskim rukama.

---

[1] Boethius I. Th. str. 318—322. Contarini I. str. 353—355. Lebret IV. str. 616.

[2] Pismo bana Erdeda od 7. jula 1684 veli o Verovitici: „intra biduum aut ad summum triduum ad nostras diveniet manus“. Bisk. zagr. arkiv. Epistolae.

[3] Boethius B. I. str. 301. Contarini I. str. 295 i 298—299.

[4] 1684 19. sept. piše ban Erdedi iz tabora u Barču biskupu zagrebačkomu Borkoviću: „Nos hic de die in diem felicem Budae expugnationem ardentibus votis praestolamur, alias in talibus terminis versamur ita ut vix aliqua manus

Dosta je sretno prošla pored svih gubitaka turskomu carstvu ova ratna godina. Zabrinuto je ipak porta gledala, što li će joj slijedeća godine (1685) donesti. Poljska će nastaviti rat u Moldavskoj, Venecija osvaja Grčku i egejsko more, te suzbija turske brodove prema Carigradu, a i Dalmacija zadobila je tolika mjesta. U Ugarskoj imao zapovijedati vojvoda Karlo lotarinški, a u Hrvatskoj ban Erdedi i maršal Leslie. Za dalnje osvajanje u Ugarskoj i Hrvatskoj dići će car Leopold od svojih naroda i s pomoćju njemačkih knezova do sto hiljada ljudi. Carski dvor je htio da hrvatska vojska izmed drugih vojska vojuje, a nad banom da bude drugi vojvoda spomenuti maršal i predsjednik unutasnje austrijske komore grof Jakob Laslie. Hrvatski sabor najodlučnije prosvjedova, jer da bi to bilo proti pravima kraljevstva, a na to dvor popusti i reče „neka ban ostane u staroj banskoj vlasti i neka istom vlasti kao i do sada upravi vojskom kraljevstva“.[1]

U Slavoniji sa Lesliem, u Hrvatskoj pod banom Erdedom, u Lici pod grofom Herbersteinom, u Dalmaciji pod Valierom i vitezom Jankovićem nastave Hrvati ovaj teški i pobjedonosni rat. Grofa Leslea zapade teška zadaća udariti prema Osijeku sa četrnaest hiljada carske i hrvatske vojske, da razori onaj ogromni most, koji je bio prava spona izmed turskoga carstva i Ugarske. Osiguravši Veroviticu krene prema Osijeku (9. aug.). Hrvatski konjanici kao prednja četa osvojiše Dolnji Miholjac, ali neprestano pucanje iz kula turskih uz Dravu kazivalo im da ih Turci prate, da zovu na pomoć i da će naći pod Osijekom jaku tursku vojsku. Leslie učini tako, kao da ima trideset hiljada vojske. To prisili Turke, da se što prije pobiju. Kada su već janjičari skoro licem u lice udarali u carsku vojsku, udare s obiju bokova hrvatski konjanici, smute i razbiju tursko konjaničtvo. Ono pobježe prema Biogradu, a pješačka vojska uzmakne u tvrdi Osijek. Varoš naši popališe, ali grada ne mogoše uzeti. Sada je valjalo razoriti taj slavni most, kakova nigdje na svijetu ne ima, „koji je na

---

ad aliquod praelium sit habilis, equi ex defectu foeni et herbarum concidunt, homines diversis morbis potissimum disenteria vexantur“. A u pismu od 15. sept. naročito veli: „qua (Buda) occupata certe copiae ad nos venturae sunt, cum quibus loca maioris importantiae occupare intendimus“. Bisk. zagr. ark. Epistolae.

[1] Protocollum Regni mjeseca marta 1685 str. 424: „Banus in authoritate Banali relinquitur et eadem authoritate prouti prius respectu militiae Regni utatur“. Koliko su se oci naši bojali atentata na prava kraljevstva vidi se, što odmah za tim odlučiše: „quae decreta conservanda et in librum Regni inferenda, status et ordines voluerunt“.

*

Dravi dug 1100, a preko Drave osam hiljada koraka, sav je od hrastovine, na dvanaest koraka je širok, tako da troja turska najšira kola mogu jedna pored drugih prolaziti.“ Samo ga jedan dio popali. Ali da svoje djelo dovrši i da tvrdjavu osvoji i da dalje osvaja Slavoniju, svemu tomu trebalo vojne pomoći, koje nije dobio.[1] Leslie pod jesen oboli i ode s bojišta.

U isto vrijeme vojevao je na Uni ban Nikola Erdedi. Već prije godinu dana snovao je, da udari na turske gradove na Uni, a naročito na Kostajnicu i Bihać „da zauzmemo ono što ćemo moći čuvati i od neprijatelja braniti, kako sada branimo zemlju našu na Kupi, tako bismo onda lahko branili na Uni.“[2] Sada kao da se ban bojao osvojiti najprije Kostajnicu, a da prije ne predobije najprije Dubicu, koja blizu utoka Une imade prelijep položaj, a bogata je, puna je naroda, ima jaku posadu i teške topove. Čini se, da je i kršćansko stanovničtvo osobiti strah od Turaka osvojio više u Dubici nego igdje drugdje, jer nikada glasa od sebe nedadoše, dok su iz svih drugih gradova trkali potajni glasnici do banova dvora, da javljaju o Turcima i da zaprose, neka samo dodju.[3] Ban se zato odvaži upravo na Dubicu.

Ljeto je bilo, a Una rijeka inače dosta velika i brodiva ljetnom sušom tako opala, da ju je bilo moguće na konju pregaziti. Hrvatski konjanici pregaze vodu na očigled Turaka, koji su ih pucanjem iz topova i pušaka nastojali smesti. Voda im je konju do sedla bila. Iza njih držeći puške u visu predju pješaci sa njekoliko gubitaka od vode i turskih topova. Navala na grad bude strašna i krvava. Svaka se kuća branila. Turke Hrvati pod mač okretahu. a kršćane primahu pod svoje okrilje. I ako tvrdjavu zaštićenu Unom nije bilo moguće predobiti bez bojnih topova, baće u nju vatru i bude skoro sva plijen plamena. Turci ju moradoše ostaviti. Medjutim diže se sva krajina turska i sabere u jednu jaku vojsku. Da ih bolje dočeka, predje ban opet na našu stranu. Turska vojska odvaži se preći rijeku i navaliti na Hrvate, ali bude sva razpršena i u vodu natjerana. Sedam turskih zastava kao ratnu trofeju posla ban dvoru na dar.

---

[1] Po izvješćima Lesliea u Mittheilungen des Kriegsarchivs 1885. IV. str. 240—244.

[2] Pismo biskupu zagrebačkomu Borkoviću 1684 15. maja. Bisk. zagr. arkiv. Epistolae.

[3] U pismu banovu od 17. marta 1686 biskupu zagrebačkomu: „uprav od Dubice nigdar nijedan kršćenik ni s nami korespondiral a od drugih svih gradova imamo correspondenciu“. To je pismo kao naknadno opravdanje. Bisk. zagr. ark. Epistolae.

Sada naumi ban da osvoji njeke gradove na srednjem toku rijeke Une. Nije mogao radi nabujale medjutim vode. Krene zato na Bijelu Stijenu. Opet se sabere turska vojska i zametne se bitka na otvorenom polju. Cijeli je dan potrajala, u njoj su četiri age pali i mnogo turske vojske izginulo. Ban zatim krene prema Cazinu, a odjeli njegovi segnuše i do Mutnika i do Tržca, da mnogi plijen odvedu.[1]

Slične sreće bila je vojna generala karlovačkoga na Liku mjeseca septembra. U svakom gradu bude naša vojska dočekana od bijesnih neprijatelja, koji se nisu predavali, dok im krovovi nad glavom ne izgoriše i dokle u krvi ogrezli ne iznemagahu. Prvi juriš podnese Greben grad, gdje su Turci kada im je vojvoda Oršić grad upalio sa ženama i djecom volili s prozora u vatru skakati nego li da našim dopadnu u ruke. Vojna je tekla prema Budaku, Novom gradu, Ribniku, Bebrovcu, Bilaju i Perušiću s ovu i s onu stranu potoka Like. Kršćani priticahu pod okrilje naše vojske, a Turci ostadoše u polu popaljenim kulama i gradovima. Herberstein nije bio topovima spremljen, da ove kule predobije, a Turci bili su sretni, da su ovaj put spasili makar gole stijene svojih kula i gradova.[2]

Dalmacija dočekivala ove godine veliku vojsku iz Bosne i Hercegovine. Petar Valier bio se odlučio dobro spravan, da osvoji dobro obskrbljeni i utvrdjeni Sinj. Hrvati pod svojim vodjama Jankovićem i Smiljanićem imali na brdima da paze na Turke, ako bi dolazili na pomoć. Kada oni uzmakoše sa svojih mjesta videći veliku tursku vojsku od dvanest hiljada konjanika, prestraši se Valier i ostavi sav svoj šator za plijen neprijatelju.[3] Sada se sva turska sila okrene prema Klisu, da osvoji opet Dvore. Spljetsko polje vidje opet jaku tursku vojsku. U prvi čas kao da će klonuti Hrvati. Kad im Mlečani doviknuše „kud ste pristali sinje kukavice“, kao da ih je Bog sam osokolio, sabraše se i njih šest stotina razbije svu tursku vojsku.[4] Da se okoristi ovim porazom turskim, krene Janković Stojan u Bosnu i Hercegovinu. Napredujući noćju u neprijateljskoj zemlji zapalili bi Hrvati na daleko velike i razdaleke vatre, da pokažu neprijatelju, koliko je tobože njihove vojske, kako je nekada umni Grk

[1] Boethius t. I. str. 164—167 i Mittheilungen 1885 IV. str. 245.

[2] Izvješće Herbersteinovo od 22. septembra 1685 u tajnom arkivu u Beču. Theatrum europaeum XII. str. 802.

[3] Contarini I. str. 460. Theatrum europaeum XII. str. 936.

[4] Vidi veliki i krasni izvještaj nadbiskupa Cosmia u Rim u Theiner Mon. Slav. Mer. II. 222—224.

Ksenofont znao Perzijance varati. Njekoliko stotina kršćanskih sela primi vojvoda hrvatski pod svoje okrilje, a papa rimski veseleći se napredku Hrvata posla im na dar novaca i svoj papinski blagoslov.[1]

Ovako svrši ne velikim uspjehom ratna godina 1685. Cijele zime god. 1685—6 spremao se carski dvor samo na jednu veliku i odlučnu vojnu na osvojenje prijestolnice Ugarske grada Budima. Sva je Evropa opet usplamtila kao ono nekoč u vrijeme križarskih vojna za slavu svetoga križa. Plemeniti sinovi svih naroda natječu se da svojom krvlju kršćanskim zemljama dopomognu, da se spase ispod teškoga turskoga jarma. Carska vojska narasla do sto hiljada, a u tom je bilo njemačke pomoćne vojske do trideset hiljada, Hrvata do deset hiljada najviše konjanika. Dva glavna vojvode Karlo Lotarinški i izbornik knez Max Emanuel bavarski kretahu na čelu oduševljenih kršćanskih vojska, ter se pokažu na ogled gradu Budimu dne 18. juna. Paša budimski nakrcao u grad živeža, praha i olova, koliko je trebalo za 16.000 njegovih izabranih vojnika za dugo vremena. Zidove grada lijepo ispravio, a da budu ljepši jošte ih i pobijelio. Kada je pred gradom ugledao kršćansku vojsku opomene svoje, da vjerno čuvaju ovaj najjači i posljednji bedem polumjeseca, kršćani da su već mnogo puta Budim osvajali, ali ga ipak osvojiti ne mogoše. Sve živo i snažno u gradu morade služiti vojsku i raditi oko obrane. Iste žene dobiše zgodna mjesta, da strelicama odbijaju neprijatelja. Preko dva mjeseca gruvalo stotinu carskih topova i izmjenjivali se mnogi juriši, dok su kršćanske vojske provalile preko zidina gradskih i krvavim bojem na ulicama budimskim završile slavno osvojenje grada (2. septembra 1686). Budim pade iza sto četrdeset i pet godina turskoga gospodstva. U kršćanstvu primi se taj glas kao znak boljih i sretnijih vremena, a u Carigradu u divanu sultanovom prevlada gorčina i zdvojnost. Budim je bio doduše po redu istom deseti izmed gradova turskoga carstva, ali je bio Turcima „kuća svetoga boja, krajni bedem izlama u Evropi, osmanskoga carstva ključ i ključanica.“[2]

Prema ovomu velikomu svjetskomu dogodjaju jest ono, što ove godine učiniše Hrvati maleno, ali ipak častno. Čim je zima popustila, ode ban u Beč, da javi kod dvora zaključke sabora glede vojevanja. Ban zatraži

---

[1] Boethius II. str. 230. Theatrum europaeum XII. 937 i XII. 941—942.

[2] Osim poznatih djela Hammer-Purgstalla, Zinkeisena, Kloppa, Fessler-Kleina ima II. svezak Mittheilungen des k. k. Kriegsarchiv 1886 sav posvećen ovomu osvojenju na temelju novih izvora osobito ratnoga arkiva. Sravni i Monumenta Vaticana Hungariae II. 2. 1886.

i od pape pomoći, a on mu je daje „da jedan toli plemenit i junački narod uzmogne dobrom srećom vojevati na zajedničkoga neprijatelja".[1] Hrvatski vojvode Ivanović, Vojnović i barun Makar poletiše iza pada Budima prema Pečuhu, tu varoš osvojiše i pripraviše tako Ljudevitu Badenskome osvojenje Pečuha. Car i kralj Leopold cijenio je toliko ovo djelo hrvatske vojske, da se je posebnim pismom zahvalio saboru hrvatskomu, koji je opet ponosit radi te pohvale metnuo kraljevo pismo u knjigu kraljevstva.[2] Kada su Turci htjeli da opet osvoje Veroviticu, ter Funduk paša sa tri hiljade konjanika i pješaka dospio pod Veroviticu, poleti vojvoda Makar samo sa polovicom toliko Hrvata i razbije ga tako jako, da je jedva sam glavom na golu konju u spavaćoj haljini utekao.[3] Nije niti manje sreće bio ban Nikola Erdedi osvojivši u krvavu boju Kostajnicu.[4]

U Dalmaciji upravo procvate ove godine krasna sreća Veneciji junačtvom Hrvata. Sa deset hiljada Hrvata krenu general Jerko Cornaro i vitez Stojan Janković prema jakomu Sinju. Janković ulovi ženu i sina paše sinjskoga, a paša morade predati grad na veliku radost Venecije, kojoj su Turci još samo iz Knina mogli Dalmaciju uznemirivati i uznemirivali su ju, ali budu suzbiti. Osvojenje Sinja ovjenča jošte Janković pohodom u Bosnu do Livna, koje je popalio i mnogo kršćanskoga puka pod vlast principovu doveo.[5]

Najveći i najslavniji ratni dogodjaj, osvojenje glavnoga grada Ugarske stoji svakako kao prvi na vidiku pred cijelom Europom i donese kući habsburžkoj sveobću vjeru u sreću njezina oružja. U tu sreću uzme vjerovati i slobodni Dubrovnik. On se utiče pod protektorat kuće habsburžke.

III.

Iza sjajne godine pobjedâ kršćanskoga oružja godine 1686, gdje je već cijeli kršćanski svijet najplemenitije sinove svoje pošiljao u boj, poraslo je pouzdanje u snagu kršćanskoga oružja na sve strane. Svi učestnici mislište samo o napredku slave kršćanske, o oslobodjenju naroda stenjućih pod turskim jarmom. I narod hrvatski stoji sav pod oružjem od jadranskoga mora do Drave, nadajući se uharnoj budućoj godini. Upravo zato oslobadja kralj Hrvate od teških i teretnih primanja vojske na zimske stanove „gledeć na neiz-

[1] Monumenta Vaticana II. 2 str. 47.
[2] Protocollum Regni febr. 1687 str. 449.
[3] Boethius II. str. 339.
[4] Theatrum europaeum XII. 1031.
[5] Boethius II. str. 73.

mjerne zasluge stališa i puka kraljevstva hrvatskoga — kako veli kralj — radi njihove stare i uvijek stalne vjernosti i zasluga stečenih osobito u ovim teškim burnim vremenima".[1] Nijedan narod pod žezlom Habsburga nije prinosio tolike krvne žrtve, nijednomu nije dana ova velika polakšica glede primanja vojske na zimske stanove. Da se vidi, kolika je to polakšica, spomenut ćemo, što se tada iskalo za carskoga vojnika. Osim slobodna stana imalo mu se dati za porciju svaki dan dva funta kruha, jedan funt mesa, pol vrča vina ili cijeli piva, za konja šest funti sijena, porcija zobi ili slame, a na mjesec dva forinta u gotovom. Uzmite jošte ona mnoga nasilja razuzdane soldateske, pak ćete razumjeti plač i lelek onoga kraja, kamo je vojska nastanjena, a sretno uzdisanje onih, koji su se toga zla izbavili.[2]

Upravo u onaj čas kada je dana ova kraljevska povelja saboru hrvatskomu, snovao je bečki dvor o napredku ratovanja i oslobodjenja kršćanskih zemalja sve do Dubrovnika, mislilo se na osvojenje Bosne i Hercegovine. U ovo doba boravio je na bečkom dvoru poslanik republike dubrovačke, koji je donio carskomu dvoru tribut od pet hiljada zlatnika. Dubrovnik ima da bude slobodan pod pokroviteljstvom kralja ugarskoga i hrvatskoga. Dubrovnik se nada, da će osvojenjem Bosne i Hercegovine tek moći sinuti nova sreća njihovoj republici. Već od početka ovoga rata osobito od onoga vremena, kada je Venecija stupila u svetu ligu, strepio je Dubrovnik za svoju slobodu. Iste godine (1684 20. augusta) vidjamo u Beču dubrovačkoga poslanika Rafu Gučića, gdje ugovara pokroviteljstvo cara i kralja Leopolda nad republikom dubrovačkom, da bude onako pod pokroviteljstvom kraljeva ugarskih i hrvatskih, kako je i njekada bila. Bečki dvor pomagat će republiku u nevoljama i primit će ju u pogodbe mira, kada se bude o miru radilo. Španjolski poslanik Borgomaneiro bio je u ime republike pred dvorom kao jamac vjere i odanosti dubrovačke.[3] Do sada je to bila kao tajna, sada iza osvojenja Budima izlazi na javu. Bečki dvor faktično preuzimlje pokroviteljstvo nad Dubrovnikom.

---

[1] „Intuitu intemeratae a Regni nostri Croatiae Statibus et Incolis servatae semper avitae fidelitalis et multifarium praesertim his adhuc durantibus disturbiorum temporibus praestitorum servitiorum". Originale medju aktima zem. arkiva i u Protocollum 1687 p. 451 i 461 proglašeno u saborskoj sjednici od 4. februara.

[2] Protocollum Regni 1684 11. decembra str. 417. Zem. ark.

[3] Gelcih et Thallóczy: Diplomatarium relationum reipublicae Ragusinae. Budapest 1887 str. 686—689.

Bečki dvor pošalje pukovnika Coradina nekada podanika mletačkoga, da bude carskim ministrom u Dubrovniku. Venecija je uzrujana radi toga koraka bečke vlade. Ona se je nadala, da će osvojenjem zemalja oko Dubrovnika pasti i ova republika kao zrela jabuka njojzi u krilo, a Dubrovčani boje se toga doista, pak si zato tražiše i dobiše cara i kralja Leopolda za protektora.[1]

Mlečani uznemireni navaljuju na bečki dvor neka im kažu, kakov su ugovor učinili s Dubrovnikom, a dvor im odgovara: nije više u ugovoru nego li sadanji obseg vladanja Dubrovnika.[2] Ali kada mletački poslanik vidi i čuje, kako se nadaju na dvoru osvojenju Bosne i Hercegovine, ne vjeruje. On ne prestaje dokazivati bečkoj vladi, kakva je ljuta nevjera Dubrovnik, kako su uvijek bili turske uhode, kako će razvaliti svojom nevjerom svetu ligu i tako dalje.[3] Svaki čedan iza nove godine kao na juriš lete strijele na bečki dvor proti Dubrovniku. Ipak nisu uspjeli, jer su na bečkom dvoru sada cvale sladke nade, kako će slijedeće godine napredovati opet carsko oružje naročito prema Bosni, a onda i prema Dubrovniku.[4] To sa strahom ispovi-

---

[1] Mletački poslanik Cornaro u poslanici od 12. januara 1687 izvješćuje: „Il ministro Raguseo si tratiene tuttavia a questa Corte con gl'accennati maneggi, che per quello ricavo versano nell'ottener la prottetione di S. M. C. dall'apprensioni e dalle gelosie in che li constituiscono l'Armi vicine della S(erenita) V(ostra) et il dubbio loro di qualch'improviso tentativo sulla libertà della loro Republica. Hanno però pagato il tributo solito per il pass(ato) come dovuto ai Ré d'Ungharia che consiste in V. m. onghari . . con offerta di dar anco quello che corrispondono a Turchi, quando le vicine Armi di S. M. ne permettino il modo versando anco nelle sugestioni per l'Erzegovina et esser inclusi nella Pace quando sij per succeder con Turchi . . . . ."

Šalje se Coradini za ministra. „Prommete all'incontro l'Imperatore di lasciar nel medesimo stato di liberta Ragusei e solamente goder il titolo di prottetione come per l'avicinamento di Truppe Cesaree a quella parte doveranno dipender le rissolutioni dalle congiungenze delle Cose . . (Bečki tajni arkiv. Dispacci sv. 163.)

[2] Cornaro u poslanici od 23. februara, kaže odgovor ministra: „nel trattato non esser di piu inserito, che quant'abbraccia il presente stato e dominio de Ragusei". Ibidem.

[3] Ibidem: „ho insinuato sempre la loro dubbia fede e gl'inconvenienti che si conosce dover produrre dall'animo et ardire che pretenderebbero per confonder la buona armonia et intelligenza tra Principi Collegati".

[4] Ibidem veli Cornaro: „ho in tutti gl'incontri discreditato le procedure de Ragusei . . . ma dentro l'interesse opposto è facile questa corte ad abbraciar vaste speranze . . ." I onda opet: „rivagliendo i pensieri sulla Bossina . . ."

jedaju evo sami Mlečani, premda s druge strane njihov poslanik Cornaro mora priznavati, da carski dvor vjerno drži pogodbe porazumka sa Venecijom.[1]

Kada se je ovako već o novoj godini mislilo na osvajanje Slavonije, Bosne, Hercegovine itd. onda je lahko razumjeti, da Turci nisu mogli uspjeti sa svojim ponudama mira. Veliki vezir pismom iz Velikoga Varadina obrati se na predsjednika ratnoga vijeća Hermana Badenskoga, ali ga ovaj odbije najenergičnije predbacujući Turcima, kako su uvijek radili proti božjemu i ljudskomu pravu, kako su u vrijeme mira više osvajali nego li u samom ratu, a tko bi pobrojio, što sve oni u ratovima spališe i uništiše.[2] I sam car Leopold piše zabrinutomu prijatelju svomu fra Marku Avianu: „Istina je što se glasa, da Turci mir prose, ali ja ih neću saslušati."[3]

Nije se dapače ove godine niti po zimi prestalo ratovati. Barem se četovalo i u većim skupinama. Tako je baron Orlić razbio jednom i u vodu Dravu bacio do osam stotina Turaka, kada su bili prešli preko osječkoga mosta.[4] Drugda opet zajedno sa Makarom oteo Sigećanima veliko blago, što je dobro došlo carskoj vojsci, koja je u onim stranama više puta ljuto stradala.[5] Osobito slave suvremenici ovakove manje ali odlučne bojeve pod vodstvom bana hrvatskoga. Turci su bili prodrli u manjim četama čak do Plaškoga već prvih dana marta mjeseca. To prisili Hrvate, da se saberu u veće vojske, do pet hiljada banske i krajiške vojske, te ih opet razbiju. Padoše turski znameniti ljudi zapovjednici Zrina i Novoga i mnogo plijena Hrvati odvedoše. Suvremenik veli: „da je ovaj poraz jedan od najznamenitijih, što su ih ikada Turci pretrpili od naroda hrvatskoga".[6]

Medjutim se spremio i veliki rat. Još prije rata velikoga naumi paša bosanski osvojiti Sinj, koji su Turci prošle godine izgubili. Već na početku mjeseca aprila slijegalo se pod grad do šestnaest hiljada vojske bosanske. Grad se branio junački, premda je mnogo trpio, jer su Turci dobili Mlečanina inžinira, koji je prošle godine krenuo vjerom i stupio njima u službu. Turci jurišahu već na razvaljene zidine, da provale u grad, ali budu suzbiti. Za stalno se

[1] Fiedler: Relationen II. Bd. Wien 1867 str. 289.
[2] Röder Ludvig v. Baaden sv. II. str. 4.
[3] Klopp O.: Das Jahr 1883 str. 407.
[4] Boethius sv. III. str. 23.
[5] Theatrum europaeum sv. XIII. str. 11.
[6] „Che si computa una delle piu memorabili, che giammai ricevessero i Turchi della nazione Croata". Contarini I. str. 638.

nadahu obsjedjeni pomoći od generala Cornara i viteza Stojana Jankovića. Obadvojica saviše pod svoja krila vas kršćanski oružani narod Dalmacije do četrnaest hiljada momaka. U času najveće pogibelji pokazaše se na visinama Sinja, a Turci se odmah spreme u bijeg. Ali ih Janković stizaše i pod mač okretaše. Slijedeći dan na samo Markovo mogla je sva kršćanska vojska u Sinju pred likom matere božje zapjevati Tebe Boga hvalimo.[1]

Vojska bosanska krene prema Biogradu, gdje je veliki vezir sabirao vojske iz svega osmanskoga carstva. Gorko je primio veliki vezir vijest, da vojska bosanska dolazi ispod Sinja, koji je badava tako dugo obsijedala. Da iskali svoj jad dade desetak Hrvata, koji su Turcima bili pali u ruke na sve moguće muke kroz njekoliko dana mučiti i ubijati.[2] Nije time povećao turske vojske ali je barem mogao misliti, da će zaplašiti kršćane, koji bi slijedili primjer braće svoje, Vojska velikoga vezira bila je u ovaj čas, na brzu ruku sabrana jaka do četrdeset hiljada, te je pomalo prelazila prema Petrovaradinu.

Carske vojske sabirahu se dosta polagano. Medju vodjama bilo je dosta svadjâ, dok ne preoblada misao glavnoga vojvode Karla Lotarinškoga, da kreću prema Osijeku. Prešavši Dravu kretaše šestdeset hiljada sjedinjene vojske prema Osijeku. 18. jula nadju se pred gradom, gdje je medjutim turska vojska na otvorenom polju učinila utvrdjeni tabor i na utvrdama njegovim namjestila šestdeset topova. Već slijedeći dan udare carevci na neprijatelja, ali uzmakoše sa gubitkom od hiljadu momaka istim putem prijeko u Ugarsku. I veliki vezir predje po popravljenom osječkom mostu na ugarsku stranu. Iza manjih podraživanja namjeste se carevci napokon izpod brda Haršanja, a prema njima po broju jednaka turska vojska. 12. augusta bila se je velika bitka, koja nosi ime druge mohačke bitke. Turci budu poraženi. Veliki vezir pobježe. Iza sebe ostavi sav svoj bogati

[1] Theatrum europaeum sv. XIII. str. 43—44.

[2] U bečkom tajnom arkivu pod „Turcica“ ima 25. maja iz Budima izvješće jednoga pouzdanika, koji je na tursku obučen proboravio od 9.—13. maja u Biogradu. Pripovijeda o pripravama velikoga vezira, izbraja vojske, a ostatak da je iz Bosne: „Da dove racconta sia venuta la nuova a Belgrado, li primi di maggio esser stato levato con gran vergogna da Turchi l'assedio di Seim che fù assediato 20 giorni con 15 m. Turchi; l'che poco prima havevano man dato al gran Vesier a Belgrado dieci Persone di quelli principali Morlacchi, che s'erano sottomessi al Dominio Venetiano, li quali per ordine del gran Vesier dovevano morir in pochi giorni con diverse crudeli e barbare morti per esempio de gli altri . . .“

tabor. Osam hiljada Turaka pade, dvije hiljade naši uhvatiše i zadobiše do osamdeset topova.[1]

Iza bitke svjetovahu se vojvode, što da urade. Njeki su bili za to da sva vojska predje Dravu i osvoji Osijek i Slavoniju i da napreduju prema Biogradu. To je bila i misao bečkoga dvora, kako se vidi iz proglasa cara Leopolda što ga je izdao dne 6. septembra stališima i redovima Bosne, u koju se onda razumjevala i Slavonija. „Javljeno mi je — veli car — preko mnogih, kako se želite osloboditi od turskoga jarma. Sada Vam je prilika iza mnogih poraza izmed kojih je najneznatniji onaj kod osječkih mostova. Nada se, da im se sada daje prilika domoći se stare slave svoga naroda s pomoćju carskom i drugih kršćanskih vladara. Neka se dižu, a on im obećaje da će čuvati njihove povlastice vjeru i slobodu.[2]

Ovoga se je bojao i veliki vezir, zato se sustavi sa svojom vojskom. U vijeću vojnom prevlada medjutim mišljenje kneza lotarinškoga, koji je razlagao, kako bi veliki vezir utvrdivši Osijek njima zadao pod ovim gradom puno muke, vezir da bi samo prešavši kod Petrovaradina Dunav pošao prama Erdelju i utvrdio ga, vojska bi njegova gladom izmorila Jegar, a Tatari poplavili i popalili sjevernu Ugarsku, zato će on poći prema Erdelju, a proglasit će da ide na Temešvar.[3] To bude primljeno. Generalu Dünewaldu zapovijedi da predje u Slavoniju sa deset hiljada vojske i da se sdruži s banom Nikolom Erdedom.[4] Ovako je lukavštinom veliki vojvoda prisilio vezira, da mu je izveo veliki dio svojih vojska iz Slavonije.

Dünewald da se uzmogne sdružiti s hrvatskom vojskom kretaše prema Turanovcu, ali veoma polagano, jer se je tlo od silnih kiša tako omekšalo, vode velike izašle, te je najveća neprilika bila sagraditi most preko Drave. Bojao se i Turaka, da iz Sigeta ne provale, zato pošalje grofa Nikolu Lodrona sa hrvatskim konjanicima, da prodju lijepo do pod zidine Sigeta, da vide, kreće li se neprijatelj. Lodron je svoju zadaću sjajno riješio, te je u to vrijeme vojska prešla preko Drave u Slavoniju.[5]

---

[1] Bitka je mnogo puta opisana, a najbolje u Mittheilungen des Kriegsarchivs 1889 III. Bd. str. 105—107.

[2] Biskupski zagr. arkiv u odjelu „Epistolae" 1687.

[3] Katona historia critica Tom. XXXV. str. 384. Kantemir: Geschichte des osmanischen Reiches II. Theil str. 540.

[4] Sr. Mittheilungen des Kriegsarchivs 1889 III. Bd. str. 107. Contarini I. 677 veli: „e coll unione delli Croati sopraintendere alle rive del Dravo e fugare intieramente da quelle vicinanze i Nemici".

[5] Contarini I. str. 681.

Slavonija osim one strane prema Hrvatskoj bila je u srcu turskoga carstva na sjeveru, jugu i istoku opasana drugim turskim zemljama i jakim rijekama, zato Turci nisu mnogo utvrdjivali gradova. Tek su pazili, da sačuvaju one, što su ih ondje našli. Tako je na primjer velika i bogata Požega bila slabo utvrdjena.[1]

Prvi grad gdje su se dne 10. septembra sastavile naše vojske bio je Vučin, više od naravi nego li od ruku ljudskih utvrdjen. Stara kula naslonjena je na brdo s jedne strane, a s druge su strane zidovi opasani obkopom. Turski zapovjednik stojeći pod zapovijedju paše požeškoga dobi od svoga poglavara poruku, da će ga dati ustrijeliti, ako se preda. Zato na poziv da se preda nije niti odgovorio. Naši stanu grad biti iz topova, da razvalinama zidova zatrpaju jame i poravnaju si put u grad. Već četvrti dan videći padati zidine svojih utvrda javiše Turci, da će se predati. Kada je imalo doći do predaje, aga na čelu svoje čete dočeka ih, da se brani. Tako novom navalom moradoše naši da provale u grad. Turke razoružaše i baciše u tamnice, odakle su izvadili stradajuće kršćansko roblje. Maleni Vučin pade. Važan mu je pad radi toga, jer su sada sigurniji bili Verovitica i Gjurgjevac i mnoga sela hrvatska u ravnoj Podravini.[2]

Dünewald tek sada dočeka hrvatsku vojsku. Nije je doveo sam ban Nikola Erdedi, jer je bio obolio, već ju dovede hrvatski vojvoda grof Ivan Drašković. Sada sdružene carska i hrvatska vojska podju uz Dravu prema Osijehu. Sustave se pred Valpovom gradom, na kojem se vijala crvena zastava u znak, da će se braniti do posljednje kapi krvi. Pozvani da se predadu odgovoriše ponosito, neka najprije osvoje Osijek, a onda neka i njih pozovu na predaju. Tko zna da li je valpovački aga znao, što se medjutim dogodilo u turskom carstvu, da je vojska već svrgla bila velikoga vezira Solimana i prisegla Siavuš paši, pod kojim su se vojske kretale prema Carigradu.

Aga valpovački uze pucati iz topova; da dade znak susjednim tvrdjavama, da mu je pred gradom neprijatelj. Pucanje se čulo i u Osijeku, a k tomu se još konjanici hrvatski pomoliše pred Osijekom. Imali su da vide, neće li Valpovu velika pomoć doći. I Turci iz Osijeka na glas topova izaslaše svoje konjanike, da razvide, gdje je i koliko ima neprijatelja. Čim spaziše naše konjanike, nesta ih bez traga. Kada donesoše turski konjanici glase, da dolaze prednje straže

[1] Sr. Bonini Girolamo: Dell operazioni delle Armi Cesarec fatte nella Schiavonia e nella Servia sotto l'anno 1688 str. 11.

[2] Contarini I. str. 686—687. Theatrum europaeum sv. XIII. str. 33.

velike kršćanske vojske, hvatao je tko je što imao i muško i žensko sve pobježe iz Osijeka. Zapovjednik grada sa dva paše zabranio odlaziti i zatvorio vrata grada. Ali strava je bila tolika, da su ljudi preko zidova na konopcima se spuštali, svoje stvari izbacivali, skakali i bježali sa ženama i djecom ne znajući ni sami, gdje će se sustaviti. Slijedeći dan još prije zore pri sjajnoj mjesečini bježao zapovijednik i preostala vojska u najvećem neredu. Spremiše lagume pod zidine, do sedam ih sgotoviše i prahom napuniše, ali ih zaboraviše zapaliti.

Jedan seljak donese glas našoj vojsci, što se u Osijeku dogodilo. Hrvatski konjanici poletiše, da posjednu prazni grad. Nadjoše prazan grad i u njemu pedeset i dva topa, mnogo hrane i vojne spreme tako, da se dosta velika vojska time mogla za duže vremena uzdržati i obraniti. Sada se tek domisliše Turci, da bi trebalo lagume podpaliti. Jedna četa vrati se prema Osijeku, ali pobježe pred našim konjanicima glavom bez obzira. Razumijemo, da je na dvoru bečkom ovaj sretni dogodjaj prouzročio veliko veselje. „Ovako pade", veli Mlečanin Cornaro, „mjesto toli znamenito, koje je bilo cilj posljednje vojne, koga nisu bile u stanju osvojiti velike vojske. Sada dostiže to jedan mali vojni zbor bez velikih sprema, bez odpora veoma lasno." Sada se nije više branilo ni Valpovo već se preda na milost. (30. septembra.)[1]

Iza kako se je vojska odmorila, krene prvih dana oktobra prema Požegi. Sada tek nastaje smutnja medju osmanskim elementom u cijeloj Slavoniji, a naši odlučuju, da na mahove osvoje svu Slavoniju. Posadi osječkoj ostade da vojuju uz Dunav krema Vukovaru, Iloku i Petrovaradinu, na čelu je posadi grof d' Aspremont. Ostalu vojsku vodiše Dünewald i Drašković prema Požegi. Vojujući jedni s istoka, drugi sa zapada sastali bi se napokon pred Biogradom i time bi bila Slavonija sva oslobodjena.[2] Naravno da je velika nada bila, da će sam narod kršćanski dizati oružje, da se ispod turskoga jarma izbavi. Dapače pouzdanje u narod sokolilo našu vojsku, da je u tako kasno doba u početku mjeseca oktobra kretala prema Požegi.

---

[1] Theatrum europaeum XIII. str. 34 i 35 Contarini c. l. Po izvješću samoga Dünewalda javlja republici Cornaro u dvije depeše od 5. oktobra iz Oberndorfa.

[2] Contarini I. 690 veli iza pada Osijeka: „Si propose di sgombrare i Turchi dalla Schiavonia, cosiche si ritirassero oltre i confini del Savo, per consecuzione del quale intento si considerarono necessarij i possesi di Petervaradino, di Oreovizza e di Possega, Piazze che in quella Provincia an-

Uz put osvojiše Oraovicu, a turska posada sretno uteče u gore, ostavivši iza sebe dosta hrane i municije sa pomanju posadu. Odavle krenuše naše vojske preko brda u požeško polje. Kada se je naša vojska već spuštala iz gore, upopriječi joj se paša požeški sa hiljadu ljudi, ali videći da se već spuštaju na ravnicu, uzmakne prema Požegi. Progonjeni Turci uzmakoše u gore, a što je moglo uzmicati pobježe prema Savi progonjeno od naših konjanika.[1]

Progoneći Turke predstavi se našoj vojsci otac Luka Imbrišinović. Već od prije činio je on znamenite usluge carskoj vladi. Sada ga vidjamo na čelu naroda kršćanskoga, koji će oružjem u ruci pomagati i na dalje osvajati i osvojeno osigurati. On jamči carskim vojvodama, da je iza Turaka toliko ostalo hrane, da može do tri hiljade vojske u ovom kraju prezimiti. Već sto osamdeset godina nije bilo u ovom kraju carske vojske, veli on pozdravljajuć vojsku. Niti sam Dünewald, koji se rado u svojim izvješćima hvali, ne zna kazivati, kako je osvojio Sirač, Kamengrad, Belustenu, Pakrac i Kraljevu Veliku. Turci su bježali ne samo pred carskom vojskom, već i pred osokoljenim narodom.

U ovom gornjem dijelu Slavonije nije ostalo Turaka do Gradiške, koju je imala uza svu Posavinu da osvoji banska vojska pod Nikolom Erdedom. To spominje sam Dünewald u svojem izvješću, ali banova izvješća ne nadjosmo.[2] Ali zato spominje nam narodna pjesma banovo i narodno vojevanje. Ona nam predočuje premda koješta pobrkano već po samoj naravi narodne pjesme, kako je narod u onom boju sudjelovao, jer postavlja narodne junake kao glavne oslobodielje Slavonije. Pjesma veli:

Druga vojska Slavonijom kreće
S njom upravlja Bane gospodine
I mladjahni Lesle generale
Sa Slavonci po izbor junaci,

---

corche fossero le principali, erano però di debili ripari fortificate, perloche si rendevano assai agevoli i loro acquisti, e in tale maniere sottraendosi i sudditi Cristiani al Tiranico giogo de'Turchi, sariano divenuti mezzi opportuni anch'essi per ultimarne il disegno, e si venivano a dilatare le frontiere del Dominio Cesareo sino al Belgrado.

[1] Izvješće Dünevaldovo od 16. oktobra u c. k. arkivu ratnoga ministarstva. Depeša Cornara republici od 26. oktobra piše po istom izvješću.

[2] Sr. Dünewaldovo izvješće od 16. oktobra. Contarini I. str. 691: „sollecitando le restanti Truppe del Bano a congiunersi seco per tale impresa" (t. j. sa Dünewaldom).

Med njima je silni Matijević,
Mladi Divić i siedi Oklješa,
Franjo Ilić i vrli Marjanac
I Pinojtić od sela Petrova.
Oni Turke proganjat umjedu
Tjerajuć ih od grada do grada,
Matijević uze Veroviticu,
Grad Stražeman mladjani Diviću,
Oklješa je Raić pridobio
I u Šagu junak večerao,
Bielu Stinu Ilić ugrabio,
Marjanac je u Subocku došo,
A Pinojtić u Pakracu stao,
Da u bjeloj on osvane Stini.
Rešetare uzeše junaci
I sa banom silnu Kostajnicu
I sa Leslom bieloga Osika,
Grad Požegu, Gradišku i Kobaš,
Pleternicu, Našice i Erdud,
Grad Varadin, Ilok i Šarengrad,
A i druge slavonske gradove
Osvojiše Slavonci junaci,
Osvojiše zemlju očistiše.[1]

[1] Ovo je izvadak iz pjesme: Turski sedmogodišnji rat i Slavonci od god. 1683—1690 u knjizi Luke Ilića Oriovčanina: „Lovorike" (1874) str. 78—88. Ilić bilježi u noti 2.: „Ova je pjesma izpisana iz pjesmarice gosp. Ive Šljivarića, poštara u Oriovcu, koji je istu od svoga otca baštinio, i iz koje sam više pjesama u moju sbirku primio". Prispodobio sam ovu pjesmu sa Kačićevom o oslobodjenju Beča i našao sam, da je ova naša od Kačićeve i drugih pjesama za onu dobu sasvim samostalna.

Pjesma Ilićeva nije toliko umjetna koliko su Kačićeve, koje slijede svoje izvore vjerno. Ona više nasljeduje narodnu pjesmu. Najprije pjeva poziv sultanov na vojsku (1—13). A kada se Turci dižu (14—16) svjetuje ih Gajbia prorok, neka ne idu, jer će svi izginuti (17—24). Turci ipak idu (25—30). Car Muhamed piše zatim pismo velikomu veziru Mustafi prijeteći mu (30—45). On diže vojsku i dodje do Beča (45—50). Mustafa vezir piše branitelju Beča knezu Starenbergu prijeteći opet njemu (51—65). Starenberg daje knjigu caru Leopoldu, a ovaj odmah piše kralju poljskomu moleći ga za pomoć (67—79). Zatim se u kratko pjeva u njekoliko stihova i dolazak poljskoga kralja, koji se niti po imenu ne spominje i vojevanje i poraz Turaka (80—95). Iza toga prelazi se preko svega rata, pak se odmah spominje osvojenje Budima (100 do 105). Iza toga veli pjesma: razdijeliše se vojske, da ganjaju Turke iz gradova. „Jedna vojska Ugarskom putuje" i osvaja gradove, a to pjesma opet u kratko spominje u tri redka (110—113). Sada postane pjesma obširnija sa uvodom: Druga vojska Slavonijom kreće i bavi se do kraja Slavonijom (113—225).

Glavni su junaci po mudrosti svojoj Imbrišim sokole ili Luka Imbrišimović, zatim Ivan Šekula, takodjer historijska osoba, Marko Orijovac, Ilić, Oklješa,

Ova narodna pjesma kazuje nam narodne junake, koji su tim izvjestniji, što u raznim zgodama potonjih bojeva opetovano dolaze na pozorište. Nije ipak naša vojska sada osvojila niti Gradišku jer su joj silne kiše sprečavale napredak u močvare ravne Posavine. Dünewald veli u izvješću na cara, da nije mogao voziti topove u one močvare, a Turci da su prenesli sve sijeno i drugo gorivo, čim bi bilo moguće grad zapaliti. Grad da nije na ovoj obali, već na drugoj strani Save. Čini se, da je Dünewald bio pod Gradiškom, ali se morade vratiti u Požegu bez uspjeha, samo to prešućuje u svojim izvještajima.[1] Ovako je koncem godine 1687 Sava rijeka ostala u rukama turskim. Naša vojska morala je na brzu ruku utvrdjivati Požegu i Cernik, da se mogu braniti, ako Turci opet provale, a pomanje posade pripravne svaki čas na obranu pošle u Pakrac, Sirač, Kamengrad, Bijelu Stijenu i Kraljevu Veliku.[2]

Ostavljajući ove gradove nije bez razloga uzdisao carski general u svojem izvješću na cara, kako čuje i boji se, da će bosanski paša izgubivši Ercegnovi sa svom svojom silom udariti na ove gradove u Slavoniji. Carski nas general opominje, da se sjetimo početka ove godine. Evo gdje je sustala carska pobjedonosna vojska, a gdje je Bosna, gdje li Hercegovina o kojima se raspravljalo na bečkom dvoru sa poslanikom dubrovačkim. Ercegnovi pao je u isto vrijeme, kada i ovi slavonski gradovi. Pao je u ruke Venecije pomoću našega naroda. Za naš narod vrijedi ono, što general Cornaro posvjedoči ob o. Mati iz Imotskoga, da je „u mučnoj obsadi Ercegnovoga pri prvom izletu izkrcavanja sam se uz vojnike zalijetao na najpogibeljnija mjesta izmedju redova bijućih se oko prokopa sada ispovijedajući, sada hrabreći i svedjer svetotajstva dijeleći u mjestima pogibeljnim. Metao je život svoj na kocku kod zasjeda i navala, kod

Divić, Marjanac, Matijević. Svi se oni opetovano javljaju kao junaci u potonjim bojevima.

Ilić kupio je ove pjesme prije kojih četrdeset godina. Pjesmarica Šljivarićeva jest baština od oca njegova, dakle od čovjeka, koji siže svojom dobom u prošli vijek. Ako i nije neposredno iza onih velikih bojeva pjesma spjevana, ali je spjevana na osnovu žive narodne tradicije. Slavonija je u prošlom vijeku jošte bila najvećim dijelom nepismena, pak je tradicija jošte bila tim jača. Sastavitelj ove pjesme mogao je njeke stvari pomesti, ali živa tradicija naroda, koliko je on sam doprinio svomu oslobodjenju, ta je nepobitno istinita. To može prihvatiti svaki kritik. To i mi prihvaćamo.

[1] Depeša Cornara republici 15. novembra: „Dinevalt s'era ritirato da Gradiska senz'intraprender l'impresa per supposto, ch'il Castello e la fortezza fosse di qua della Sava, e non dall'altra parte, come giace".

[2] Izvješće Dünewaldovo od 9. novembra 1687 iz Požege.

zaira i laguma, a osobito onoga dana, kada su potučeni paše Bosne i Hercegovine, kada su htjeli dovesti pomoći gradu".[1] Pomoću našega naroda osvojen je Ercegnovi.[2]

To nam sam narod u svojoj pjesmi posvjedočuje kada pjeva:

„Okoliše Novoga sa sve strane na četiri
Dobri vitezovi.
S jedne ga strane biju Maltezi i Papelini,
S druge strane biju Lacmani i Talijani
Dobri vitezovi.
S treće ga strane biju Hrvati iz Dalmacije,
A pred vratima stoje samovoljni Peraštani
Njihovi konšije".[3]

Oslobodjen je nekadanji kršćanski grad, ključ Hercegovine, ali je skovana i jedna jaka karika u onim verigama, kojima je Venecija kanila opasati naš slavni Dubrovnik. Narod naš vojevao je dušom i tijelom za kršćanstvo, za kršćanski život svoj i svoje braće. Drugi su iztičuć ovu istu ideju koristili se krvlju njegovom za svoje političke svrhe.

Ali vratimo se strahu Dünewaldovu, koji je bio sasvim opravdan, jer su Turci brzo iza njegova odlazka bacili u Bosnu na zimovanje četiri hiljade Tatara. Naravno da su zauzeli njeka mjesta s onu strana Save, koja su bili ostavili u onom prvom strahu. Već koji dan iza odlazka carske vojske banuše Turci do Požege, ali budu na sreću suzbiti.[4] K tomu jošte kako je Sava rijeka bila u njihovim rukama, bilo im je lasno živjeti na račun naših zemalja.

Dok je ovako nedovršeno ostalo osvojenje zapadne Slavonije, nije niti posadi iz Osijeka pošlo za rukom osvojiti svu zemlju izmed Drave i Dunava, a napose ne jake gradove na Dunavu. Turcima ostao je u ruci vas Dunav do Iloka, te su mogli dovoziti hrane i vojne pomoći u sve one gradove, dočim je vas Srijem od Tatara bio u prošlom ratu tako opljačkan, da je i sam narod ondje stradao, a kamo li da uzdržava carsku vojsku.[5]

---

[1] Zlatović: Franovci str. 150.

[2] Theatrum europeum XIII. str. 45—46.

[3] Bogišić: Narodne pjesme str. 173 i str. 179 opet u drugom metru: „Za njima su maltiške galije i nezvani vrli Papalini, Fiorentinci i vrli Nijemci — Arbanasi i mladi Hrvati".

[4] Depeša Cornara republici od 6. decembra veli: „Ben hanno Turchi pressidiati nuovamente alcuni luochi di qua della Saua prima abbandonati, e che per marcanza di truppe non si sono potuti sostenere. Verso Possege qualche partita di cavilleria inimica s'è inoltrata per scorrer, ma fù ribattuta". Dispacci u taj. ark. 1687 6. decembra.

[5] Dünewaldovo izvješće od 10. novembra iz Požege.

Medjutim posjedne grof Aspremont Vukovar, Erdut, Palanku i Djakovo bez ikakve neprilike, jer su Turci pobjegli bili. Ali kada je htio da osvoji Ilok, bude suzbit, kako sam priznaje. Nagovorili su ga kako veli bili hajduci, to jest narodna vojska, koja je imala pomagati carsku vojsku, jer da ne mogu više živjeti u onoj pustoj zemlji, ako ne osvoje Iloka, gdje ima hrane ili ako ne provale u Bosnu, da si odanle hrane narobe.[1]

Oko polovice mjeseca novembra bila svršena sva vojna radnja. Samo ljuta je briga, kako će se uzdržavati vojska. Zato Dünewald izvodi iz Slavonije jedan dio vojske, da ju smjesti u južnu Ugarsku. Ostavljajući Slavoniju hvali se, da su osvojeni gradovi dobro utvrdjeni, Požega i Cernik da bi mogli dočekati i odbiti, da im dodje i deset hiljada Turaka. Vojska je dobro snabdjevena, najviše žitkom iz turskih sela. Kršćani su ga molili i zaklinjali, neka im s ostalom vojskom ode s vrata, jer da je oni nisu jaki prehraniti. Vojska opet izmučena od teških napora po blatu i kaljužama u ovakovo kasno vrijeme željela mira, počinka i boljega pristaništa, česa nije bilo u pustoj Slavoniji.[2] Na carskom dvoru nisu bili s time zadovoljni, već su željeli i zapovijedali, da se vrati u Požegu, da se osiguraju predobiti gradovi od napadaja turskih i da vojska bude što bliže za budući rat. Dobro su umovali, da će i susjedni kršćanski narodi videći na okupu množinu carske vojske laglje se upaliti, da se oslobode ispod turskoga jarma.[3] Dünewald ipak ode.

Sada na zimu trebalo je misliti, kako će se urediti zemlje tekar osvojene ili bolje govoreći kako će se braniti ove dvije županije požeška i verovitička, koje su sada doista osvojene. Da će zapovjednici glavnijih mjesta biti i upravitelji upravo onako, kako je bilo u tursko doba, gdje je sva uprava bila osnovana na vojničku, to se je činilo najjednostavnije. O tom nije trebalo puno ni razmišljati, tomu je napokon onaj tužni narod bio i privikao. I carskoj soldateski vidjalo se najpreče, da im dadu kršćanski ljudi ono, što su Turcima davali.

[1] Izvješće Aspremontovo od 10. novembra iz Vukovara.

[2] Dünewaldovo izvješće 23. novembra iz Koprivnice.

[3] Cornaro u depeši od 22. novembra javlja republici: „Anco a Dinevalt si sono ispediti replicati Corrieri in questi giorni . . . . e pero ordinato positiuamente di ritornar verso Possega con promettergli di corrisponder le paghe di quel paese. L'oggetto è non solo d'assicurare in vicinanza della Sava ogn'insulto; che potesse intraprendere l'Inimico nel Inverno verso li luochi acquistati, ma anco ch'accresciuto il numero della Gente istessa possi rendersi più pronto e più facile all'operazioni della campagne ventura, ò valesse ad inspirare nè Popoli vicini dispositione maggiore di scuotersi dal giogo Ottomano . . .

*

Soldateska carska vladala se tako, da nisu susjedni kršćani upravo plamtili od želje, da dodju pod carsku vlast. Iza Dünewalda ostao zapovjednikom carske vojske general Dinghen po preporuci samoga Dünewalda.[1] O njemu i o njegovim vojničkim zapovjednicima dolaziše crni glasi. Mnogi narod pobjegao je u Bosnu. Tako ima pravo naš izvjestitelj mljetački poslanik, kada se porugljivo sjeća onoga proglasa cara Leopolda, koji smo i mi spominjali. Car je obećavao onomu narodu, ako se podade pod kršćanske zastave da će im se čuvati njihova sloboda, da će mirno i slobodno uživati svoja dobra.[2] Dvor opet šalje nove komisare. I ti dolaze badava, kako će nam opet živim riječima kazati klasičan svjedok naš Luka Imbrišinović. „Mi živimo“ — veli Luka Imbrišinović 24. februara 1688 — „u strašnoj pogibelji, jer se neprijatelj u sve većem broju skuplja u Gradiški, pak se čuje, da svima silama o tom radi, da carsku vojsku odavle protjera. Doista ako dodje, maknut će ju odavle, jer vojska ova ne radi, da sačuva, već da raspe kršćanski svijet. U toliko je rasuto već ovo kršćanstvo, ne imajući nikakvih sredstava za življenje, da mu ne preostaje, već da se ili Turcima preda ili skapa od gladi ovdje ostajući, a to ne bi bilo trebalo da budne, jer je bilo hrane obilno ostalo stranom od kontribucije seljana stranom od žitka turskoga. Radi nemarnosti carskoga vojnika čami do dvije hiljade našega jadnoga kršćanskoga svijeta obojega spola u rukama Turaka . . . . Službenici carski ovdje u Požegi postavljeni odnesoše bezprimjernom drzovitostju iz crkava što je za naše potrebe bilo. To i nije čudo kada su glavni službenici luterani, kalvini i druge vrsti heretici“. Luka se bije u glavu i pita se: „zašto je on kroz tri godine po turskom carstvu uhodio i na kolac bio osudjen, a bože što je sve

---

[1] Sr. izvješće Dünewaldovo iz Verovitice.

[2] Cornaro 20. decembra republici: „Rimasto il Generale Dinghen in Schiavonia al Comando di quelle Truppe in vece di Dinevalt ch's'é portato alla propria Casa per curarsi da qualche sua indisposizione. Del medesimo anco pervengono continue indolenze di violenze et estorsioni a quei Popoli, contro le buone massime d'abitar i Cristiani partirebbe con il buon trattamento al partito Cesareo; anzi havendo la Mta. fatto publicar un Diploma ch'invitta i Popoli a ricoverarsi sotto l'Insegne Christiano con promesse di casciarli pacifico il possesso de loro beni e falcoltà, tali violenti procedure de Capi e delle Militie producoro contrario l'effetto, che desertando il Paese s'allontarino et infinita Gente si sij ritirata in Bossina, come viene avvisato. Si rinforzano però gl'ordini per remedio e riparo agl'inconvenienti, come pare s'é ispedito un nuovo commissario a quella parte per ricavar anco maggiori informazioni e cognizioni del Paese“.

pretrpio kroz te tri godine".[1] Ovako je Luka jadikovao jamačno i pred komisarima, koji su u mjesecu decembru stigli iz Beča, da ispituju nedjela vojničkih poglavica. To je onda moglo sklonuti dvor, da je imenovao za požešku i verovitičku županiju velikim županom grofa Franju Ivanovića poslanika hrvatskoga na zajedničkom saboru i podžupana križevačkoga. U saboru hrvatskom bili su tim imenovanjem zadovoljni, jer nitko neprigovara. Dali su mu plaću pukovnika. Njemu je prva zadaća bila, da kano junački čovjek brani svoj narod od svačijega nasilja.[2]

IV.

Prije svršetka ove ratne godine valja da ogledamo i druge velike posljedice iza bitke kod Haršanja. Da pogledamo na rasulo tursko s jedne, a sjajni napredak ratni i politički bečkoga dvora s druge strane. U turskom carstvu rodila je ova bitka užasom i trepetom. Veliki vezir, da se spasi, htjedne brzo učiniti mir, ali nije mogao k tomu dospjeti. Već kod Petrovaradina uzbuni se vojska. Veliki vezir pobježe u Carigrad. Vojska proglasi velikim vezirom pašu Siavuša i zakune mu se, da će ga slušati. Za velikim vezirom Sulimanom poslaše buntovnici svoje glasnike na visoku portu, da ištu glavu njegovu. Sultan im to dade. Drugi glasnici zahtjevahu glave njekolicine prvih dostojanstvenika carstva, i to dobiše. Treći glasnici iskahu, da se sbaci sultan Mohamed IV., koji se zabavlja samo lovom, a upropašćuje carstvo. I to dostigoše. Iz tamnice izvedoše brata njegova Solimana i postaviše ga na prijestolje, a Mohamed IV. dospje u istu tamnicu u kojoj je njegov brat dvadeset i pet godina čamio. K tomu svemu dolaziše glasovi sa svih strana carstva o bunama i razbojstvima. Porta se po tom rado sklone, da prosi mir i da šalje u to ime svoje poslanike u Beč.[3]

Prema ovom rasulu presjajno je, što je u brzom času dostigla carska vojska pod vodstvom Karla lotrinškoga, koji je ravno napredovao prema Erdelju. Već 16. septembra javi vojvodi erdeljskomu Appafyu, da vojska carska dolazi zimovati u Erdelj, pak zato neka šalje svoje punomoćnike. Appafyevi poslanici kušali su sve moguće, da odklone svu pogibio. Nudjali su puno novaca. Nisu uspjeli. Vojska je carska napredovala noseći sa sobom proglas cara Leopolda, da će čuvati sva prava Erdelja, poštivati sve vjere, a svaki odpor da se ima smrviti. Za mjesec dana bila je zemlja zaposjednuta uz ugovor,

---

[1] Biskupski zagr. arkiv g. 1688 24. februara. Epistolae.
[2] Protocollum Regni Prima congregatio 1688 15. marta p. 472.
[3] Hammer: Geschichte des osm. Reiches sv. VI. str. 490—498.

da će car štititi Apafija od Turaka i Erdelju usčuvati sva prava njegova. Veliku kontribuciju imali su platiti gradovi Erdelja za uzdržavanje vojske. Erdelj je bio pokoran.[1]

Od gradova u sjevernoj Ugarskoj predao se Jegar na milost, a za malo nedjelja i znamenita tvrdjava Munkač, koju je branila Jelena žena Tökölieva kći Petra Zrinskoga upravo junački. Iza strašnoga poraza Turaka zdvoji Tököli i piša si ženi, neka šalje jednoga svećenika papi u Rim. Neka papi javi: ako ishodi za njega dobre uvjete u pomirbi sa carem Leopoldom, da će i sam biti katolik i raditi za katoličku vjeru. Taj list dospije u ruke njegova podvojvode bijesna protestanta, koji je sada rastepao i posakrio hranu i spremu ratnu, da uputi gospodju Jelenu, da joj ne preostaje drugo, nego da kapitulira. Ona to i učini uz povoljne uvjete osiguravši svojoj djeci očinska imanja.[2]

Bečki dvor žurio se, da mu ova bojna slava donese i osobitih političkih koristi. Čim su stigli ná bečki dvor glasovi, da je vojska izvojevala kod Haršanja sjajnu pobjedu pozovu primasa, palatina, kancelara i druge velikaše u Beč na dogovor. Za dvanaest dana iza bitke (24. aug.) vidjamo ih već sa carskim ministrima na konferenciji. Isti dan proglašen je zajednički sabor za Ugarsku i Hrvatsku na 18. oktobra. Već se je znalo, za čim poglavito ide dvor. Valja da se uzakoni nasljedstvo u muškoj lozi. Neka novi kraljevi u teškim okolnostima ne budu prisiljavani primati i prisizati kapitulacije, koje poslije ne mogu držati. Drugo je bilo, da se dokine čl. 31. zlatne bulle Andrije II., po kojem je slobodno svakomu plemiću dići oružje na kralja, ako vidi, da kralj krši zakon. Ovaj članak dizao je mnoge bune u Ugarskoj, a na njega se pozivao i Petar Zrinski u svečanu spisu upravljenu na cara Leopolda. Leopold naumi zatim okruniti svoga starijega sina Josipa za kralja ugarskoga i hrvatskoga.

Hrvati pozvani na taj sabor sastanu se (dne 3. okt.), da izaberu poslanike i da vijećaju o poslovima kraljevstva. Već prije toga umiri ih posebnim pismom Leopold, da će sva mjesta u novije vrijeme osvojena, koja su pripadala prije Hrvatskoj, podpasti pod bansku vlast.[3] Ali zato su pokazivali njeki čini, da se to ne kani učiniti. Sabor

[1] Katona historia critica sv. XXXV. str. 390—408. Fessler-Klein sv. IV. str. 440—442.

[2] Fessler-Klein sv. IV. str. 455—456.

[3] Protocollum Regni 1687 str. 461 na inštrukciju poslanika Jelačića i Patačića odgovara Leopold: „Quantum authoritatem et Jurisdictionem Banalem attinet C. reg. Majestati non esse alienum, quin loca noviter occupata antehac Regno Croatiae incorporata penes idem Regnum manere possint“.

mora da traži, neka bude slobodno na krajini plemićima, koji imadu svoja imanja, da ih nasele i da oni vrše tamo svoju jurisdikciju, neka im se ne otimlju njihove zemlje, to da je na prosto carsko nasilje. Već davno nije sabor hrvatski toliki niz gravamina poredao. Znao je dakako, da dolaze poslanici pred kralja u času važnom, kada on traži znamenite ustupke od stališa.[1] Mnogo su imali plemići hrvatski tražiti, jer su mnogo izgubili. Tako je neugodno diralo bečki dvor, da se digao grof Adam Zrinski sin bana Nikole, sada već carski general i traži mnogo mjesta i gradove u krajini hrvatskoj i dalmatinskoj, pak i gradove u Slavoniji predobite u požeškoj županiji, koji su doista obitelji Zrinskih pripadali, a tako i grof Rićardi da traži Liku. „Ima ih dapače koji si prisvajaju kneževinu humsku i mnoga mjesta", veli zlobno poslanik mletački, ali car da će njima odgovoriti: „što sam silom moga oružja osvojio to je moje."

Car i kralj Leopold stavljajući svoje propozicije glede nasljedstva i članka 31. veli, da bi on mogao, sve što je osvojio uzeti kao svoje, ali da neće. Samo tim mogao je predobiti stališe, da su glasovali za njegove predloge. Tek u kući velikaša pred samim Leopoldom očitova grof Nikola Drašković tadanji judex curiae, da se imadu najprije potvrditi sva prava i privilegija, a onda istom da se bira kralj. Bijesan dovikne mu Leopold: „Ti si dakle jedini, koji nećeš moga sina da priznaš za nasljednoga kralja."[3] Drašković umre slijedeće noći od kapi. Dvoru odani ljudi rekoše, bog ga je kaznio; drugi prepao se carske riječi; a protivnici dvora rekoše: ubit je potajno, da se makne s puta."[4]

---

[1] Protocollum Regni 1687 str. 469.

[2] Depeša mletačkoga poslanika od 10. septembra 1687 pokazuje na tu zlovolju, kada veli, da Ugri na temelju privilegija smatraju sve za svoje i nastavlja: „in virtù de loro privilegij cosi il Conte de Zdrin pretende di ragione della sua Casa molti luochi de Confini della Dalmatia o Crovatia e similmente verso Possega ultimamente acquistata. Il Co. Rizzardi la Licca havendo gia qualche tempo ottenuto dall'Imperatore il titolo di Conte. Vi e anco chi vanta ragione verso il Ducato di Culmia et altri luochi, cose però tutte, che con la necessitudine de Tempi havendo cambiato di natura e dominio, mancano di fundamento di sussistenza, ne l'Imperatore puô al presente prender verso tali materie resoluzione alcuna contrariando anco al suo senso, mentr'acquistando stati e Provincie col mezzo della forza e delle Armi le pretendera come dritto suo proprio e spetiale da disponere liberamente. U bečkom tajnom arkivu Dispacci g. 1687.

[3] Wagner: Historia Leopoldi II. 30.

[4] Katona XXXV. str. 441. Mletački poslanik Cornaro u svojoj depeši od 21. novembra veli, da je Drašković bio u uroti sa Nadaždiem i Zrinskim, poslije

Stališi primiše propoziciju, da muška loza habsburžka imade na krunu ugarsku i hrvatsku nasljedno pravo, i da se dokida članak 31. zlatne bulle Andrijine. Zatim se prešlo na gravamina iliti tegobe najprije Ugarske, a onda Hrvatske. Kada se je i to kraju dovelo, moglo je doći do krunisanja starijega sina Leopoldova Josipa za kralja ugarskoga i hrvatskoga. Bude okrunjen najvećim sjajem dne 9. decembra, kako već davno nije bilo.[1] Nikada još nije habsburška dinastija toliko slavlje slavila nad nezadovoljnom Ugarskom, koliko taj dan. Novim nasljednim zakonom nadao se Leopold, da su za uvijek umrle one teške i sramotne kapitulacije, koje su toliki njegovi predšastnici morali primati i na nje prisizati, da ih poslije ne drže. Ukidajući opet onaj članak iz zlatne bulle mislili su, da je začepljeno ono vrelo, iz koga je poticalo toliko buntovnoga bijesa proti dinastiji, da su svi neprijatelji kuće habsburške uvijek nalazili saveznika u nezadovoljnim buntovnim Ugrima. „Dapače može se sada s većim razlogom ustanoviti samostalno (carsko) vladanje" — veli umni Mlečanin Cornaro poznavajući dobro misli dvora — „te će u buduće biti privilegija starliša samo jedna varava sjena.[2] Kako li je divno pogledao oštrim duhom svojim umni Mlečanin u historiju Ugarske i Hrvatske slijedećega 18. vijeka.

Iza ovoga sjajnoga sabora u zimsko doba, kada su vojske počivale u zimskim stanovima počela je opet diplomacija presti svoje osnove, snivalo se na bečkom dvoru o novim pobjedama slijedeće godine. „Ako ikada" — pisa 24. januara glavni carev prijatelj Marco d' Aviano samomu Leopoldu — „to je ovaj put potrebno, da se carska vojska rano nadje na bojnom polju. Ako se to dogodi, to će nadajmo se brzo Biograd osvojiti, a time će pasti Srbija i Bosna, osigurat će se posjed Ugarske, Slavonije i Erdelja a slijedit će pod carsku vlast Moldavska, Vlaška i Bugarska."[3] Mislili su, da su narodi kršćanski u susjednim zemljama toliko uzneseni za slavu kršćanskoga oružja, da treba samo da se približi kršćanska vojska. Mljetačka diplomacija najosjetljivija od svih pobojavala se napredka carskoga oružja, ako osvoje Bosnu i Hercegovinu, da će biti na štetu njihove republike.[4] Mle-

da je stekao pomilovanje i dobio ovu čast, ali da su mu konfiskovana bila mnoga dobra. Tajni arkiv bečki. Dispacci g. 1687.

[1] Katona XXXV. p. 431.

[2] Fiedler: Relationen u: Fontes r. austriacarum sv. XXVII. str. 274.

[3] Ono Klopp: Das Jahr 1883 p. 417 ima u prevodu pismo Avianovo.

[4] Već 10. novembra 1687 piše Cornaro republici: „il fine principale sij di pregiudicare all'interesse di V. E. con insinuar faciltà alla callata in Bossine et in Albania correspondenze che tenghino dell invitto de Popoli, e che solo

tački poslanik pazi kao zmaj na poslanika dubrovačkoga, koji na bečkom dvoru nastoji odklonuti pogibelji prijeteće obstanku slobode dubrovačke iza napredaka Venecije osobito iza pada Ercegnovog,[1] kada dolazi na dvor (10. nov.) i kako dugo čeka audienciju i kada bude napokon primljen (15. feb. 1688). Nije moglo uteći prevejanoj mletačkoj diplomaciji, da Španjolska zaštićuje Dubrovnik i da želi napredak carskoga oružja na štetu Venecije.

Dubrovnik nije bio u malom škripcu prema napredku Venecije s jedne strane, a s druge opet, što je preslab bio, da javno ustane na Tursku. Nije smio niti carske posade primiti, da ne izazove Tursku, a opet da se osigura, trebalo mu nješto više teritorija. Dubrovčani pomišljahu, da dobiju Trebinje i Popovo, ali prije nego što se osvoji Bosna, ne može se na to ni misliti.[2]

Bečka vlada odluči sada u vrijeme vojnoga počivanja konačno urediti odnošaje u Erdelju i ovu zemlju učiniti svojom provincijom. Da to sigurno dostigne, pošalje groznoga Karaffu na koga sve je kipilo, ali pred kim je i strepilo svako srce u Ugarskoj. Ovaj strah prevlada i u Erdelju. Kada je grof Teleki glavni savjetnik Apafijev pošao Karaffi u susret, da ugovara, učini svoju oporuku prije svoga polazka. Nije bez razloga ovaj strah bio, kada je car Leopold na pritužbe Erdeljaca odmah iza nove godine (4. januara 1688) odgovorio, da su

---

la vicina presenza dell'Armi Imperiali anco con parte delle forze sarebbe bastante per fermarsi Publici progressi et avanzamenti . . ."

[1] Cornaro republici 22. novembra: „. . . doppo l'acquisto di Castel Nuovo accresciuti i sospetti e le gelosie de medesimi Ragusei, adombrati principalmente dalla vicinanza dell'armi publiche cerchino sempre più di stabilirsi con favoreveli riccorsi nella protegione di Cesare, et a tal fine mandino il solito tributo principiato già a corispondere l'anno passato".

[2] Cornaro republici 8. februara 1688: „L'inviato di Ragusa non ha tutta via hauuto l'Audienza dal Imperatore, i suoi maneggi non traspirano, sono diretti da consigli e sentimenti de Spagnuoli, che ne promovono in favore loro l'istanze . . . Rimostrano Tribigna et Poposko esser da loro anticamente stati posseduti e concessi dalli Re d'Ungeria havendo havuto anco il Jus Patronato di conferire li beneficij Ecclesiastichi in quei luochi facendo veder le scritture autentiche che conservano . . ." Njeki misle, da bi se onaj kraj mogao dobiti sa 400—500 ljudi — ali Cornaro pravo kaže: „oltre che senza si acquista antecedemente della Bossina, non si vede strada per condur e far capitar a quella Parte Gente. Da molti confronti all'incontro che tengo pare, che li Ragussi stessi non sijno per accosentire d'assogetarsi all Armi Imperiali e ricever tale Presidio, che li alienarebbe totalmente da Turchi, ne li preserva de pericoli, ma che piu tosto preferiscono di mantenersi nel stato di libertà in cui sono . . ."

se okolnosti promijenile. Malo dana iza toga pronosili se po narodu glasovi, da dolazi Karaffa, da vodi sa sobom krvnike i njekoliko kola strojeva za muke. „Karaffa je dostigao sve što je htio. Erdelj se odvrgao sasvim od Turske i poklonio caru Leopoldu. Nije trebalo mučila, jer „tko bi se usudio usprotiviti Karaffi", kako reče grof Bettlen, pisac onih dogodjaja."[1]

Medjutim se približavalo proljeće, trebalo je misliti na napredak vojne u ovoj godini. Bečki dvor poslao je bio na jauke iz Slavonije posebnoga komisara. Kako već spomenusmo, imenovao grofa Franju Ivanovića velikim županom požeškim i virovitičkim, a varašdinskoga generala maršala grofa Capraru vrhovnim zapovjednikom sve vojske izmed Dunava, Drave i Save (29. febr. 1688).[2] Slaba je bila sva obrana zemlje, kada Turci po svoj zemlji izlijeću i dan na dan narod ubijaju i u roblje odvode. Naroda biva sve manje. a što ga ostaje trpi, strašne muke. „Ako li nam skoro pomoć ne dodje" — piše Luka Imbrišimović biskupu zagrebačkomu — „znajte da je uzaludno, što smo se do sada mučili".[3] Luka je dobro znao sve spreme turske i pogibelji, koje jošte prijete njegovu narodu. Znao je on, da se u Gradiški spremilo do šest hiljada Turaka, da navale na Cernik i Požegu. 12. marta krene ih tri hiljade na Cernik, a isto toliko na Požegu, ali na sreću budu suzbiti, dakako uz veliki gubitak naroda onih krajeva.

Narodna neprekidna tradicija proslavila je ovaj sretni dogodjaj slaveći Luku Imbrišimovića, da je on narod digao na junačku obranu. Na njegov poziv:

---

[1] Fessler-Klein IV. 457—462.

[2] Bonini Girolamo: „Dell'operazioni dell'armi Cesaree fatte nella Schiavonia e nella Servia sotto l'anno 1688." Bonini je bio tajnik Kapranin i dobro nas obavještuje, ako oduzmemo, što svoga gospodara kuša opravdati za njegove nespretnosti. Ovdje pripominjemo i to, da je mjesec dana prije t. j. 27. januara kralj javio banu Nikoli Erdedu, da je zapovjedničtvo carske vojske izmed Dunava, Drave i Save predao Leslieu, a preporuča banu, da ga sa svojom vojskom podupire- Valjda se je Leslie pokazao nesposobnim. Vidi: Saborsku Acta br. 13, 27. jan. 1688 u zem. ark.

[3] „Turcae per totum teritorium libere et sine laesione cum notabilissimis damnis afflictae Christianitatis continuo excurrere non cessant . . . et genten afflictam partim occidendo partim in captivitatem abducendo qualibet ferme die . . . Status igitur hujus afflictae Christianitatis, quae jam exiguo continetur numero, est miserimus et si breui aliqua auxilia pro reducedendo hoste non submittentur, certo sciat s. d. quod vanum est nos hucusque laborasse." Biskupski zagr. arkiv. Epistolae. 11. marta 1688.

„Čulo se je od Save do Drave
I Dunava do rieke Ilave.“

Luka ne zdvaja, već se pripravlja na boj:

„Već on svlači misničko odilo
I oblači od mejdana ruvo.

I udara na Turke:

Udri sokol na turske šatore,
Na šatore i pospane Turke,
Skaču Turci snani i pospani,
Skaču Turci al' uteć ne mogu.
Šuma gusta, a pećina tvrda,
Britka sablja za šalu ne znade.
Pogiboše Age i spahije,
Janjičara ni broja se ne zna.“[1]

Ove provale turske i još prije opažana sabiranja Turaka kod Gradiške sklanjali su bečki dvor u početku ove godine i prije početka velike vojne, da bi se imalo najprije udariti na Gradišku, da bi se onda lasno napredovalo velikom vojnom i osvojila Bosna. Dapače mislilo se, da se mora Gradiška prije osvojiti, nego što se podje na Biograd.[2]

---

[1] Ilić: Lovorike Zagreb 1874 str. 90—92 imade ovu narodnu pjesmu, ali krivo meće ovu provalu u god. 1889. On je i mene zaveo te sam u Povj. hrvatskoj II. str. 221 metnuo u tu godinu. Poslije mene je isto tako metnuo Lopašić: Dva hrvatska junaka str. 156 u tu godinu. Ali nije tako, jer u godini 1689 ne imaju niti Theatrum europaeum, niti Contarini, niti Boethius takove provale. Znamenitu provalu tursku u martu god. 1688 ima Bonini sekretar komandujućega generala Caprare na str. 22—23. Ali on ju meće na 22. marta. Ovdje je očevidno pogreška u datumu, te ima biti 12. marta, što se potvrdjuje neprekidnom tradicijom u Požegi držeći oni Grgurevo (12. mart) kao dan oslobodjenja Požege. I Contarini II. 59—61 imade veoma detaljno ovu obranu, dočim slične zgode u godini slijedećoj ne ima. Contarini spominje „narodnu“ obranu, ali ne spominje imena Lukina. To ništa ne čini, jer Contarini piše po izvješćima carskih zapovjednika, a oni su volili samo svoja djela izvješćivati.

[2] Kada je kralj javio banu da je imenovao Capraru i preporučio banu, da ga podupire, zapovijeda mu, da svoju vojsku namjesti i koncentrira kod Gradiške. (Acta sab. br. 13. 27. jan. 1688.) O tom nas obavješćuje i Cornaro, kada piše republici dne 7. marta: „E ritornato il Co. Salebergh ch'essendo stato in quelle parti (u Slavoniji) in qualitate di Commissario per supplir all'occorrenze e per ritratare cognitioni delli turchi stessi e siti, rifferisce la facilità agl'auanzamenti et altri progressi parti (colari) per l'ingressò in Bossina, quando si occupi Gradiska, la quale si deve credere sij per esser la misura delle prime operazioni di questa Campagna per tener in posto importante verso la Sava, e stimato il più opportuno anco per di là passar verso Belgrada.

Kako je maršal Caprara vršio svoju dužnost, da pripravi velikim vojskama i velikoj vojni puteve, to nam po gotovo on sam kaže. Najprije krene uz Dunav, da ogleda gradove, pokuša osvojiti Ilok, ali bude suzbit, te je skoro i sam zaglavio. Krene zatim prema Požegi, da se sabere zajedno sa hrvatskom vojskom, pak da pokuša udariti na Gradišku.[1] Tako su njeki mislili, ali su mu krivo činili podmećuć mu velike misli. Prošlom vojnom bila je sva Drava sa svojim područjem u carskim rukama, a Sava je ostala u rukama turskim. Kostanjevica, Gradiška, Brod, Šabac i Mitrovica glavni i najjači gradovi na Savi stoje u turskim rukama. Nije bilo moguće niti mosta učiniti po mnijenju Caprare, van da Hrvati provale u Bosnu i da mu omoguće učiniti most. Tako je mislio sam Caprara, ali nije pravo tomu vjerovao.[2]

Ono malo tvrdjavica u Slavoniji bilo je jadnomu narodu naslon i podpora, da u svojim jadnim selima barem donekle siguran smije prebivati. Caprara odluči sve slabije tvrdjavice razvaliti. Tako dade razvaliti Cernik (14. maja), zapali narodu kuće, a narod baci prema Požegi tobože u sigurnije mjesto. Žalostnu sliku toga naroda, koji ne zna kuda će sklonuti glavu, slika nam sam tajnik Capraria. Teško je bilo narodu ostaviti na takov način očinsku kuću. Žalostnu i prežalostnu sliku podaje nam taj jadni narod u Požegi. Množina kola natovarenih miješaju se amo tamo, jedni se penju na brda, a drugi kreću po stazama. Ovdje vidiš ženu na natovarenu konju, drugu gdje na plećima nosi dvoje djece, tamo dalje opet vidiš čovjeka, gdje nosi bolestna oca, a drugi opet majku slabu i svu izvan sebe od tuge. Nježna i mala dječica plaču, a malo veći razbiše si hodajuć po kamenu slabe nožice.[3]

Ovako bez glave razvaljivati i ne skrbiti za to, gdje ćeš i kako ćeš opet narod smjestiti, to je mogao činiti čovjek bez srca i bez pameti. Da je Caprara beznano radio, to su već i suvremenici s ogorčenjem zabilježili. „Razoriti tvrdjave, to će reći, da najlaglje uzmognu

---

[1] Egli (Caprara) di là (od Osijeka) s incaminava a Possega per scortar e riprender alcune Truppe di quei vicini Presidij, ma forse con più meditato oggetto e dissegno di qualche tentativo sulla Gradiska... Cornaro republici 23. maja 1688.

[2] Havendo li Turchi Castagnovicza, Gradisca, Brodt, Sabatz e Mitrovizza Piazze dominanti l'una e l'altra ripa dal detto fiume non potevano (Caprara) in modo alcuno discendere per fabricare il ponte, e se bene al detto d'alcuni pareva, che li Croati entrando nella Bossnia potessero fare notabile diversione. Bonini-Caprara str. 43.

[3] Bonini-Caprara str. 44.

Turci harati jadna sela i narod odvoditi u roblje" — veli ogorčen ban Nikola Erdedi. Još dodaje, da mu je iza razora Cernika zapovjednik Velike pisao, da su Turci Cernik spalili. Gdje je jadan i pomisliti mogao, da će ga carski general spaliti.[1] Caprara htjede spaliti i Kaptol u požeškom polju, ali dodjoše fratri moleći i zaklinjući, da će ga oni sa četiri stotine hajduka, t. j. domaćih oboružanih ljudi, braniti do posljednje kapi krvi.[2] I tako spasiše Kaptol. Nisu samo naši domaći ljudi zgražali se nad ovom gluposti carskoga generala, već su i u Beču bili s njime nezadovoljni. U Osijeku su se medjutim spremale vojske, koje se već od dva mjeseca onamo slaze iz svojih zimskih stanova.

V.

Ratna osnova za ovu godinu bude napokon gotova i jasna. Do konca maja imalo se u Osijek sabrati do četrdeset hiljada glavne vojske, koja će poći da osvoji Biograd pod vojvodstvom Maksimilijana Bavarskoga, jer je carev veliki vojvoda Karlo lotarinški bolovao. Jedan zbor imao je da vodi Ljudevit Badenski prema Slavoniji, te bi se imao sdružiti s banom Nikolom Erdedom, osvojiti gradove na Savi i napokon dospjeti na pomoć pod Biograd.[3] Jedan zbor pod Veteranom imao držati Erdelj.[4]

Polako se ipak vojska pribirala pod zastave sporoga spremitelja Caprare. Tekar u mjesecu julu mogle su se vojske kretati uz Dunav. On osvoji najprije Ilok (12. jula). Odavle podje sa svojim zborom Ljudevit Badenski sa 5000 momaka i 15 topova preko Djakova u Požegu. Ovdje su se imali sdružiti s njima grofovi Hofkirchen i Adam Zrinski, koji su bili namješteni na rijeci Savi, da paze na neprija-

---

[1] Dom. Com. Generali a Caprara omnia Confini a praeter Viroviticam Eszekinum et Velikam a Turcis armis Caesareis antehac per nostros occupata dicitur demoliturus, unde nil aliud ominari licet quam facillimam Pagorum devastationem et populi subsequentem abductionem; Praesidium Czernik recentissimis diebus idem Dominus Generalis in fauillas et cineres redegit, unde Commendans in Velika id ipsum Turcas fecisse putans ad me scripsit. Ban Erdedi biskupu Mikuliću. Biskupski zagreb. arkiv. Epistolae 28. maja 1688.

[2] Bonini-Caprara p. 49.

[3] Ljudedevit Badenski piše o toj svojoj misiji svomu stricu Hermanu Badenskomu dne 6. jula iz Vukovara, da mu daju zadaću: „avec un corps de quelque mille hommes devers l'Unna l'ordre en est venu de la cour la quelle ayant tousjours Belgrad en teste, pretend que ie descends par l'autre costé le long de la Saue", ali on dvoji o svojoj misiji. Röder II. str. 73—93.

[4] Mittheilungen des Kriegsarchivs 1889 III. Bd. str. 109—110.

telje. Hochkirchen je sa austrijskim četama, a Zrinski „sa cvijetom plemstva hrvatskoga“, koji je sam uzdržavao. Njih dvojica združeni sa grofom Ivanovićem, koji je k njima prispio „sa požeškim Hrvatima“, razbiše do dvije hiljada Turaka kod Broda tako, da ih je malo živih iznijelo glavu i oslobodiše dosta kršćanskoga roblja. Brod je bio u njihovim rukama. Diže se Horšan paša bosanski sa osam hiljade vojske, da im otme ovo mjesto, ali bude suzbit sa gubitkom od dvije hiljade ljudi. Ali sada evo im stigne zapovijed, da ostave ovo mjesto i da se združe sa vojvodom Badenskim.[1]

Narod oboružan pod grofom Ivanovićem imao da se ovdje brani na Savi, a vojvoda badenski kretaše prema Sisku i Petrinji, gdje je pod banom bio logor Hrvata, kojih je bilo do devet hiljada. Sabirući vojske i krećući pomalo dospiju sdružene vojske tekar 12. augusta na Unu kraj Kostajnice. Na protivnoj obali rijeke Une stala je jaka turska vojska, da našima preprijeće prelaz. Nisu Turci nit' slutiti mogli, da će naša vojska njima na očigled prelaziti Unu. Ali dok su s brda Djeda gruvali topovi, počelo je pod okriljem topovskih zrna najprije konjaničtvo prelaziti. Bila im je voda do strimena, a pod samim Badenskim padne konj ranjen od zrnja neprijateljskoga. Neprijatelj potegne se natrag tražeći naslona na susjednoj gori. U to predje i naša pješadija. Naši podju zatim za neprijateljem koji se je na visu od brda namjestio. I naši se na protivnoj visini uzmu namiještati. U to navale Turci urnebesnom halabukom, ali budu potučeni i baciše se u divlji bijeg.

Preostala posada kostajnička videći da je odkinuta od svojih i da mora propasti, predade se na milost, da slobodno prodje bez oružja i bez prtljage kakve. Hrvati preuzmu posadu u Kostanjevici. Sada krene naša vojska progoneći neprijatelja tako brzo, da je već 21. augusta mogao princ pisati caru o svojoj vojni. Ovdje se spoji sa narodnom vojskom, da krene prema Brodu, koji su Hochkirch i Zrinski bili već prije ove vojne osvojili. I tako redom padoše svi gradovi na Savi do Broda ali svi popaljeni, kao i sela oko njih. Što je bilo kršćanskoga puka, sve to poklaše ovoga puta Turci, što nije prije uzmaklo u šume, gore i u Slavoniju.[2]

Sada je naš jadni puk morao pomno pristajati uz radnju, da spoji Brod s obiju strana Save i tako da spoji Bosnu sa Slavonijom. Do Broda vojevao je i ban Hrvatski Nikola Erdedi. Odavle vrati se

[1] Contarini II. str. 65. — Theatrum europeum XIII. str. 277. — Lopašić: Dva junaka str. 155.

[2] Röder II. str: 77—80. Contarini II. str. 66.

kući, da na rijeci Uni brani Hrvatsku. Ovdje održa sjajnu pobjedu nad bosanskom vojskom Muhameda Jovanovića, ali Bihaća ipak nije mogao ban da predobije. Medjutim paša bosanski bojeći se napredka naše vojske, da ne donese pomoći Biogradu, sakupi jaku vojsku od petnaest hiljada ne daleko od Broda kod Dervente. Ljudevit Badenski ostavljajuć posadu krene samo sa tri hiljade konjanika na bojno polje, gdje nadje već Turke poredane. U središtu ima deset hiljada pješaka, a na obadvije strane pet hiljada konjanika. Ne mogući već uzmaknuti upusti se princ u bitku (5. septembra) i razbije najprije konjaničtvo a onda i pješačtvo. Do šest hiljada padne janjičara i do dvije hiljade bude ih zarobljeno. Može se reći, da u cijelom ovom dugom i velikom ratu nije s manjom silom sjajnija pobjeda izvojevana. Četrdeset turskih zastava prodje kao sjajna ratna trofeja u Beč. Iza toga predadu se Brčka, Šabac i druga mjesta na Savi. U sve gradove dodje carska posada.[1]

Na dan bitke od Dervente spremao se posljednji udarac na Biograd, a slijedeći dan (6. septembra) već se je vijala carska zastava na ovom po svom položaju divnom gradu.[2] Padom njegovim otvaraju se tek vrata carskoj vojsci i carskoj politici na balkanski poluotok. Njegovim padom tek možemo reći, da je oslobodjena Slavonija, jer je palo ono glavno stecište velikih vojska turskih. Njegovim padom prosinula je tek prava nada kršćanskim narodima, da im dolazi osloboditelj.

I na bečkom dvoru porastu sada krila nada do divne lahkovjernosti. Odmah iza bitke kod Dervente dobije Badenski pismo od cara Leopolda gdje mu javlja, da je zapovjedio izborniku bavarskomu, neka mu pet do šest hiljada vojske dade u pomoć, da uzmogne provaliti u Bosnu. Medjutim neka šalje čovjeka u Sarajevo, koji bi poiskao tamo najuglednije ljude, „pa da se s njima dogovori, ne bi li oni ne samo u Bosni već i u Srbiji i u Dalmaciji u utvrdjena mjesta uveli carske posade. To da im se može s početka reći samo lijepim načinom, ako bi se pako branili — što car Leopold nevjeruje, da bi moglo biti — onda im neka zaprijeti silom i strogošću". Iza ovoga naivnoga pisma cara Leopolda, dolazi Badenskomu drugo sa spomenicom španjolskoga poslanika, gdje mu se veli, „neka ne osvoji samo Bosnu već i Hercegovinu i Dalmaciju, da car preteče Mlečane, koji su Sinj osvojili". Lijepo im na to odgovara Ljudevit Badenski, da mu je izbornik

[1] Röder II. 84—87. Contarini II. 77—78.

[2] Mitheilungen des Kriegsarchivs 1889 III. sv. str. 112—115.

bavarski poslao šest hiljada ljudi samo zato, da pojača posade, a da bi za osvojenje ovih prostranih zemalja jedva dostajalo trideset hiljada vojske dobro spremne i s puno novaca. Sarajevo da je otvoreno mjesto, u „kojem se niti mačka sakrila ne bi". Žali, što ne može primiti tako častnu zadaću, a „neće da carsku vojsku dovede u podpunu propast". Iz Beča jošte ne prestaju navaljivati. Car mu piše „što se ne može „Marte" neka dostigne „Arte".[1]

Princ badenski još prije svršetka vojne udari na Zvornik, da sveže novo osvojene tvrdjave bolje sa Srbijom. Ovamo se bila povukla bosanska vojska. Četiri turske pukovnije pješaka i njekoliko eskadra konjanika odavle su izlijetali, da naše uznemiruju. Iz Zvornika sa Drine rijeke mogli su udarati i u Srbiju i u Slavoniju, zato taj grad trebalo dobiti. Carska vojska udari, mnogo turske vojske pogine, mnogo uzmakne, što je preostalo, moralo se predati na milost, da mogu grad onaj ostaviti. Ode do četiri hiljade ljudi prema Sarajevu. Sada je bila Slavonija ne samo oslobodjena već i za buduću zimu osigurana od turskih navala.[2]

I Venecija vojevala je ove godine sretno ne samo u Negropontu nego i u Dalmaciji pomoćju naroda hrvatskoga. Venecija dobila je na svoju stranu i narod crnogorski, koji je sa svojih visokih i nepredobitnih brda zadavao straha susjednoj Albaniji. Veneciji znamenito pomognu Crnogorci kod Ercegnovoga, da ga je mogla osvojiti. Sada se digne na nje Sulejmanpaša sa osam hiljada momaka. Dovuče se u Crnugoru, da pali njihova jadna sela. Cornaro pošalje Crnogorcima pomoć i poraziše do noge Turke. Turci izgubiše do sadamdeset zastava, do hiljadu šest stotina pokri ih bojno polje, a topovi i šatorori turski i mnoge spreme njihove dopadoše Crnogorcima u ruke. Sulejman potegne se najprije u Podgoricu, a odavle u Skadar ostavljajući Crnogorcima susjedne zemlje, da odvode iz njih silni plijen i roblje.[3]

I u sjeveru Zagorja dalmatinskoga valjalo je jošte svaliti posljednji kamen smutnje turske za mletačku Dalmaciju. Grad Knin bio je jošte u turskim rukama na veliku napast primorskih gradova i sela puka hrvatskoga. U gradu je zapovijedao Ataglić paša bivši prije zapovjednik Stolnoga Biograda, a sada paša bosanski. Grad opasan sa više zidova na uzvišenom brdu mogao se je dugo držati, a došla mu je pomoć i od paše hercegovačkoga, koji je pošao na Drniš, da

[1] Röder II. 87—88.
[2] Röder II. str. 90. — Contarini II. 79.
[3] Boethius VI. sv. str. 438. — Contarini II. str. 120.

time od Knina odmakne našu vojsku. Ali ga Hrvati hametom pobiju. Sada stanu general mletački Cornaro i vojvoda Stojan Janković grad sve više opasavati i razvaljivati, dok ga na juriš ne oteše (11. septembra). Samoga pašu sa pet aga i do hiljadu i osam stotina turskih vojnika zarobiše. Sada padne i Vrlika i Zvonigrad. Zagorje dalmatinsko bude čisto od Turaka.

Već se približavalo vrijeme jesensko, kada više nije moguće ratovati. Ovoga ljeta pokušaju i Dubrovčani, da si osvoje Trebinje i Popovo, ali čini se bez uspjeha. Zato odluči Venecija, da te zemlje predobije i tako da Dubrovnik stisne sa svih strana. Vojske mletačke moradoše najprije da osvoje Norin i Ciklut, da mogu dospjeti do Trebinja. Dok su se mletačke vojske u zimsko doba prebijale, da dospiju do Trebinja i Popova polja, ova mjesta i još njekoliko susjednih obćina primaju pokroviteljstvo carsko i budu priznati za carske podanike.[1] Medjutim prisili zima na veliku žalost republike mletačku vojsku, da predje u zimske stanove.[2] Ovako se opet spasi Dubrovnik, da ga Venecija nije zadavila, za čim je išla cijele ove godine. Još je trebao jedan jači udarac, da Bosna i Hercegovina budu careve zemlje, a Dubrovnik da postane glavno mjesto trgovine za sve careve zemlje na veliku štetu republike.[3]

Republika mletačka pored svih pobjeda nije dakle ipak zadovoljna posvema. Na carskom opet dvoru bečkom vlada slava i veselje veliko. Turci poništeni spremaju se, da prose mir skromno i ponizno upravo onako, kako su ga Habsburgi prije stotinu i toliko godina znali prositi. Ali tko će ih sada u Beču ozbiljno poslušati, kada se već nije niti mislilo, da bi štogod bilo carskomu oružju ne-

---

[1] Mittheilungen des Kriegsarchivs 1888 II. Bd. S. 18 na temelju Ragusana acta u c. k. tajnom arkivu god. 1688.

[2] Contarini II. str. 121. „convenisse ridurle alli quartieri d' Inverno con grave dispiacere della Republica, a cui rincresceva, che rimanessero annidatii Turchi in Trebigne e nelle Terre del circonstante Paese."

[3] Cornaro piše iz Beča skoro u svakoj svojoj depeši o Dubrovniku i o pogibelji napredka carskoga oružja. U depeši od 30. maja ove godine veli najjasnije, što su dobro razumjeli u Veneciji: „Devo in oltre rifltetter alle moleste coseguenze, quando succedesse agl'Imperiali d'estender i confini sin ai stati contigui di V. E., mentre col commodo e dipendenza di Ragusi potendosi stabilir quella Città di negotio et à quella parte incaminarsi le mercantie della Bossina e delle stati Cesarei (che non lasciarebbero li Mercanti di promover con ogni studio) restarebbe aperta una gran porta al pregiudizio et al interesse essentialissimo della S. Republica".

moguće. Sada se ozbiljno bave car i ministri pitanjem, gdje bi imali odsjeći granice carstva: da li kod Trajanskih vrata ili u Carigradu. Sada se nije smjelo više dvojiti o tom, da će osvojiti staro grčko carstvo, da će careva neumrla zasluga biti sjegurno sjedinjenje obiju crkava. Sada se za stalno uzimalo, da će gospodstvu turskomu biti kraj za sve vijeke.[1]

Nije malo tomu opojnomu veselju doprinosilo, što su stizali glasovi i pisma od Srba i Bugara, da će se listom ustati za cara i njegove kršćanske vojske. Jedan od glavnih ljudi, koji se kao čudan pojav vija već kroz dvadeset godina izmed kršćanskih i turskih oblasti, jest Srbin Gjorgje Branković. On je glavni glasnik kršćana kod bečkoga dvora. Govori sve jezike, koji se govorahu tada u Podunavju. Već god. 1883 dade mu bečki dvor baronstvo. On dovede poslanstvo srpskih i vlaških ljudi pred Leopolda umah iza pada Biograda obećavajući, da će se sve listom dići na Balkanu, ako dodje carska vojska. Vele, da je Gjorgje obećavao do trideset hiljada ljudi, da će dići na oružje. Car Leopold povisi ga na grofovstvo sa naslovom Podgorički, a u diplomi dade mu to uvjerenje, da se potvrdjuje u nasljedstvu svojih djedova (20. septembra).[2] Sam Arsenije Černojević pećki, srpski patriarka obraćao se caru Leopoldu, neka pomogne njemu i njegovu narodu iza pada Biograda.[3] Svi glasovi i vijestnici govore o vrućoj želji kršćanskoga svijeta, da hoće kršćanski da žive. U samom našem narodu bila je živa vjera, da je sada Turcima odzvonilo. Naš narod pjeva ove godine:

Tebi slava i fala, Bože i blažena gospe,
Vi ste nas pomogli, pomozite i u napredak,
Vazda nam dajte dobiće suprema neprijatelju
Klete Turke da ćeramo i iz Evrope izagnamo.[4]

---

[1] Mailáth: Geschichte des österreichischen Kaiserstaates sv. IV. str. 230 ima izvadak iz spomenice grofa Quintina Jörgera ozbiljna državnika i savjetnika Leopoldova, koji ova pitanja raspravlja.

[2] Taloci: Lažni Brankovići u Ljetopisu Matice srpske sv. 159 str. 72.

[3] To pripovijeda Raić: Istorija IV. str. 128—131. Ilarion Ruvarac: O pećskim patriarsima str. 87 to pobija i navodi, da se je patriarka obraćao na careve ruske Ivana i Petra, od kojih je i odgovor dobio. Mogao se je patriarka obratiti i na ruskoga cara tražeći spasa svuda, gdje je mislio, da se naći može. I sam Ruvarac odmah za tim navodi, da se je Arsenije i na papu obratio. A da je tražio carsku zaštitu, svjedoči nam dobro upućen suvremenik: „wie dann der Bischof von Bulgarien und Servien einige Deputirte an die kaiserliche Generalität abgefertigt, den kaiserlichen Schutz verlangt“. Boethius sv. IV. str. 204. Taj biskup „Bugarske i Srbije“ nije mogao biti drugi, nego Arsenije Černojević.

[4] Bogišić: Narodne pjesme str. 177.

VI.

Ovakovo osjećanje vladalo je sada u svem narodu hrvatskom, a budilo se i u Srbima i u Bugarima. Od jadranskoga do crnoga mora po gorama i dolinama obasjava pritisnute kroz stoljeća kršćanske duše jedna bogoduha misao, kako je došao čas da stresu sa sebe teški jaram turskoga robovanja. Od vjekova nije bilo takove jednodušne misli u plemenima našega naroda. A kada se razabere tadanji politički položaj u Europi, koji je sada bečki dvor pritiskao i nagonio, da se odvrne od istoka i okrene svom snagom prema zapadu, a da ipak nije zapustio i vojne proti turskomu carstvu, tomu je veliki uzrok, što se je nadao sveobćemu ustanku našega naroda za svoju kršćansku slobodu.

Franceska nije rado gledala ovaj slavni napredak saveznika prema turskomu carstvu, nudjala je već prije dvije godine njeki savez katoličkih vlasti, na što u Beču nisu pristajali. Sada iza dobitka Biograda da presiječe njeke diplomatičke prijepore skoči na oružje, te već 25. septembra juri osamdeset hiljada vojske franceske u Falačku, da pale i uništuju. Njemačka se ovaj put oduševljeno odazove pozivu carskomu, da vojuje na neprijatelja Franceza. Na carsku stranu okrene sreća i time što je u Engleskoj nastao veliki prevrat, koji je bacio s prijestolja Jakoba II. saveznika franceskoga i doveo na prijestolje Vilima III. holandeskoga najodlučnijega protivnika premoći franceske (8. novembra). Vilim je odmah snovao o velikom savezu cara Leopolda, Španije, Engleske i Holandeske proti Franceskoj. Čim ga je parlamenat engleski priznao (22. januara 1679) za kralja, odmah stvori on taj savez.

U ovo vrijeme dolazili su u Beč turski poslanici, da prose mir. Vodi ih odlični starac Sulfikar, a duševna im je glava Grk Maurokordato. Poslanici su bili skoro očevidci pada Biograda, uz put dočuše pad Sigeta. Moradoše stati u Pottendorfu kraj Beča puna tri mjeseca, dok se odluči, kako će ih car primiti. Čameći u malenom ovom selcu mogoše ipak čuti i o provalama franceske vojske u Njemačku i o sjajnim pobjedama. Još je k tomu pridolazila neprilika, što car po ugovoru sa saveznicima nije smio činiti mira bez njih. Trebalo je njihove privole. Tek onda mogoše unići u Beč poslanici turski iza pretrpljena poniženja, upravo onako kako su u prvanja vremena carski poslanici ponizivani bili prije svoga ulaska u sjajnu portu. U brzo se je vidilo, da nisu ni Turci klonuli, već da traže i ono, što su im saveznici oteli, a saveznici da traže i više, nego što su do sada predobili. Već je mogao uzkliknuti Ljudevit XIV.: „Turci

čine čudesa. Oni neće mira. Sve vijesti iz Beča javljaju, da po tom Karlo Lotarinški neće ove godine dospjeti na Rajnu".[1]

Bečki dvor se ipak odvažio na dvostrani rat, premda veoma teško. Veliki dio carskih vojska kretao je na Rajnu, dok su još turski poslanici boravili u Beču. To je Turke i sklonulo, da ne popuštaju. Karlo Lotarinški imao je da bude na Rajni vojvoda. Ono malo vojske što je još preostajalo, imao je da vodi na Turke Ljudevit Badenski, koji se je u prošlom ratu toliko odlikovao. Sva njegova vojska, kada se sabere, nije se mogla veća računati da će biti, nego li kakovih dvadeset i pet hiljada ljudi.

Što je malo bilo carskih vojska, tomu su imali doskočiti kršćanski narodi ustajući na krvnoga svoga neprijatelja. Pribježište jadnoj raji imala je biti poglavito ravna i plodna Slavonija. Ali kako će da pribjegnu u Slavoniju, kada narod odanle bježi pred silovitim vojničkim upraviteljima. Digao se je grof Franjo Ivanović i obratio na kralja, neka zaštiti ovaj narod od nasilja njegovih vojnih oblasti, da ne bježi natrag u Tursku. Kralj izdade pravu privilegiju (11. juna) svemu narodu, katolicima i pravoslavnima poimence „Srbima (Rasciani) Hrvatima i Vlasima", da slobodno ulaze u sela i gradove. Koji su u vojničkim častima, potvrdjuje ih. Pozivlje i druge sposobne, da k tim vojnim službama pristupe. Za tri godine oprašta od svih podavanja i zemaljskih tereta one, koji sada sjede u Slavoniji, a tako isto i sve one, koji bi došli, od dana kada dodju. Od desetine su prve godine sasvim slobodni, druge godine plaćaju dvadeseti dio, treće petnajsti. Kralj se dakako nada, da će se pridružiti njegovim vojskama „složno i jedinstveno na obće dobro, pak da će pobiti i satrti strašnoga neprijatelja kršćanskoga imena, da će za njega, za kuću i ognjište, za žene i djecu svoju s Turcima junački vojevati." Ovaj privilegij proglašen je i na jeziku hrvatskom.[2]

---

[1] Ono Klopp: Das Jahr 1883 str. 442 i dalje. Pisac ima pojedinosti ob ovoj alijanciji, koje su nove i zanimive.

[2] Ovaj privilegij u konceptu u komorskom arkivu u Beču. Priobćuje se ratnomu vijeću i ugarskoj dvorskoj kancelariji. U dopisu se veli, da je zato izdan, da dodje više naroda u Slavoniju. Nalaže se, da se izda i u „ilirskom" jeziku. Štampan je i od Fiedlera u Archiv f. ö. Geschichte sv. XXXVII. str. 119 medju prinosima: Beiträge zur Union. Ovomu privilegiju nalazimo dobar komentar u Röder II. str. 27—33. Ljudevit Badenski piše caru Leopoldu 19. juna, kako bi dobro bilo, da se Slavonija kršćanskim narodom naseljuje, ali primjećuje: „allein Sie von denen jenigen, so bereits darüber gewohnt, widerumb ab geschröktt, indeme selbe lieber darvon und in Feindts landt lauffen wollen, alss weiters von denen Dreissigen, Inspektorn und Cameral bedienten so hart-

Sličnim načinom pozivlju narod i carski vojvoda Ljudevit Badenski, a i njegovi podvojvode. Medju katoličkim pukom bosanskim radili su pomno i brižno, ali i skromno častni oci franjevci. Medju Srbima osobito radi Gjorgje Branković sa znanjem dvora bečkoga, koji mu je u to ime i grofovstvo dao. Car Leopold znao je za sve ovo, zato prije nego što šalje Ljudevita Badenskoga opominje ga, „neka se trudi, kako će Bosnu i Hercegovinu spraviti pod moju vlast“ — veli car — „i moje gospodstvo proširiti do mora“.[1] U tome mislio je car da se sve vojske saberu pod vojvodstvom Badenskoga u Srbiji, dapače i ban hrvatski. Sam vojvoda to odbije priznavajući, da ban imade veliku zadaću, da brani Hrvatsku na Savi i Uni od provale neprijatelja.[2]

Naravno je, da je Ljudevit badenski bolje poznavao situaciju, nego li ljudi na bečkom dvoru. Još prije nego što je on skupio vojsku u Srbiji, zaišće paša bosanski od velikoga vezira, neka mu dade pomoći, da osvoji opet Zvornik i gradove na Savi i Uni. Turci popališe i u pepeo obratiše mjesto Zvornik, ali ga ne osvojiše, već budu suzbiti.[3] Medjutim su Turcima dolazili glasovi, kako slavno Francezi vojuju proti caru na Rajni. Vidili su i obaznavali njihovi poslanici, koliko je vojske odlazilo na bojno polje njemačko. Digne se paša bosanski opet sa velikom vojskom na Hrvate. Najprije se Turci razdijele na manje skupine, da poharaju svu zemlju izmed Une i Kupe, ali budu svuda suzbiti i od vojske i od naroda, koji se dizao na oružje. Zatim se opet sjedine i predju preko Une, da se sukobe s hrvatskom vojskom pod Zrinom gradom. Vojvoda hrvatski grof Ivan Drašković dočeka ih sa hiljadu i pet sto momaka i razbije bosanskih deset hiljada. Turaka je što palo što zarobljeno do sedam hiljada, dvije ih je hiljade Una pozobala, a do hiljadu konja izpliva na drugu stranu bez svojih konjanika. Dvadeset turskih zastava predade Ivan Drašković

---

wie bisshero geschehen sich strapaziren und anstrengen lassen“. Na to mu odgovara car Leopold 27. juna, hvali mu i priznaje, da pravo govori i dodaje: „indeme mir die öden Länder kheinen nuzen geben, und ich daraus, wann solche nit wider besetzt und bewohnt sein nit das geringste werde ziehen khönnen“.

[1] Röder II. Urkunden. Pismo carsko od 10. maja 1689: „Nicht ausser aeht zu lassen, wie man Bosnien und den Districtum Hercegovina völlig in meine Devotion bringen, mithin auch mein Dominium biss an dass Meer extendiren möge“.

[2] Ibidem str. 20 pismo Badenskoga na cara. Sr. Lopašić Acta Confiniaria ton. II. str. 393—4, gdje Ljudevit Badenski dne 24. maja pozivlje bana Erdeda, da posjedne Kostajnicu, Dubicu i Jasenovac, a to opet požuruje 7. juna

[3] Contarini II. str. 149.

ševca. Dugo vremena izmicao je carski vojvoda bitci, dok ne bude prisiljen na nju kod Batočina (30. augusta), gdje je Turke upravo hametom potukao. Samo silna kiša i nastajuća noć spasiše Turke od posvemašne propasti. Osim tri hiljade palih na bojnom polju ostaviše preko stotinu topova, do hiljadu deva i svake vrsti robe i živeža, što je carskoj vojsci veoma dobro došlo.

Upravo radi nestašice hrane i drugih sprema morao se Badenski siliti, da kreće napred i da što prije opet navali na neprijatelja. Kod Niša opet dodje do bitke (24. sept.). S mnogo manjom vojskom izvojevao presjajnu pobjedu. Deset hiljada Turaka ostane mrtvih na bojnom polju, a hrane za vojsku nadje, da ju je mogao time prehraniti puna četiri mjeseca. Vojske carske posjednu sve klance Balkana, a sam Badenski krene prema Vidimu, koji iza bitke osvoji. Prisili zatim i vlaškoga vojvodu Brankovana, da prizna protektorat carev i da uzdržava carsku vojsku. Pikolominiu dade jedan zbor, da udje u Staru Srbiju, što on i sjajno obavi. Narod ga pozdravljao kao svoga spasitelja.[1]

Ove pobjede imale su uspaliti Srbe i Bugare za cara i carsku bečku vladu. Medjutim u ove slavne i veličajne dane dolazilo i smutnje. Nije mala smutnja što je vojvoda dao uhvatiti Gjorgja Brankovića. Još nije niti započela vojna, već je Ljudevit Badenski izvijestio cara, kako Branković razašilje pisma po narodu, da se nazivlje despotom Srbije, Mizije, Bugarske, Tracije, Srijema i svih zemalja od Osijeka do Carigrada, a da je i u dogovoru sa vlaškim vojvodom. Car mu mudro odgovara, neka ga onako na lijepo u sigurno spremi.[2] Istina je bila, da se je Branković proglasivao nasljednikom starih despota srpskih i pozivao narod „radi snabdenija pravoslavnije naše vjere i radi izbavlenija naroda našego Serbo bosanno i bulgaroslavno slavenskago jazika“ da se kupe pod njegovu zastavu.[3] Sam patriarka Cernojević, svećenstvo i veliki dio naroda rado se odazvao ovakovu sladku glasu, da dobije gospodara svoje krvi i vjere. Kratko im bilo veselje. Na lijepe riječi namami Gjorgja k sebi Badenski, uhvati ga i dade ga odvesti u Beč (7. novembra),[4] odakle je poslije odveden u Eger, gdje je uz penziju živio do 1711 god. Da se je narod srpski time smutio, to je naravno, a da to nije bilo na korist carevoj politici, to je još naravnije.

[1] Mittheilungen des Kriegsarchivs 1889 Bd. III. str. 119—126. Još detaljnije u Mitth. od g. 1888 II. Bd. str. 116—158 pod naslovom: Die Kaiserlichen in Albanien od kapetana Grbe.

[2] Röder II. Beilagen str. 74—78.

[3] Pismo u spomenutom Ljetopisu Matice srpske str. 74—75.

[4] Röder II. str. 176.

Bečki dvor mislio je iza sjajnih pobjeda Ljudevita Badenskoga, da će Turci satrveni teško dočekati, da dobiju mir, i to na temelju uti possidetis. Po tom bi car Leopold bio gospodar Srbije i svih zemalja do balkanskih gora. Prevariše se u svojim nadama. Turci su upravo ove godine bili sretni prema Poljacima, Rusima i Veneciji. Kako li se brecnuše u Beču, kada im na ponude o miru odgovori Sulfikar u ime svojih drugova: „Kako rekosmo ovoga proljeća, onako neka bude. Ako tako ne može biti, a vi nas pustite kući. Po koranu porta u obće ne odstupa zemlje.“[1]

„Ne ima dvojbe“ — veli Cornaro godinu dana kašnje u svojem konačnom izvještaju — „da se je u barbara promijenilo mnijenje radi provala Franceza u Njemačku. Oni spoznaju, da se sila carska razdijelila. Oni vide, kako se iz Ugarske odvode vojske u Njemačku, a time ostaje Ugarska bez obrane. Oni su ostajali u Beču, samo da vide konac rata od ove godine 1689, a prema tomu da se odluče.“[2] Po razgovoru s turskim poslanicima ne bi skoro car mira diktovao, nego Turci. Pogodbe se razbiju.

VII.

Dok su se ovi bezuspješni pregovori vodili, okrene se sreća i snaga u turskom carstvu proti kršćanskim saveznicima. Poraženi Redžeb paša bude smaknut, veliki vezir Mustafa bude skinut, a vezirski veliki pečat dobije Mustafa Koprili mladji brat slavnoga Ahmeda (7. nov.), čovjek strog i obrazovan po pojmovima turskim. On utiša odmah pobune, napuni blagajne novim daćama, popuni odmah vojsku, a blagoštju i pravednoštju pokuša ublažiti i predobiti i kršćansko pučanstvo. Prva mu je odluka bila, da baci carevce preko Balkana.

U to ime bude poslan kan tatarski sa velikom vojskom u Staru Srbiju. U kratko vrijeme zamrazi se careva vojska otimljući i robeći i kod Srba i kod Albaneza na toliko, da su se „skoro više bojali carskoga vojnika nego li Turčina“, jer ne ima opačine, koju ne bi bio počinio carski vojnik.[3] Ovako sama carska vojska pripravi dolazak Turaka u zimsko doba. Kan tatarski velikom vojskom poplavi Staru Srbiju, padne Skoplje. Na samu novu godinu 1690 uputi se pukovnik Strasser kod Kačanika sa četom od tri hiljade ljudi u bitku sa deset puta jačom tatarskom vojskom. Padne sam, a preko dvije hiljade vojske

---

[1] U tajnom c. k. arkivu pod Turcica. Protokol konferencije od 29. novembra 1689 kod One Kloppa str. 451.

[2] Fiedler: Relationem fontes rerum austriacorum XXVII. p. 337.

[3] Katona historia critica XXXV. str. 663.

svomu mladjahnomu sinu, da ih odnese caru Leopoldu.[1] Da su Hrvati zbog ove pobjede ponosno dizali glavu, to je naravno. Vitezović napisa ob ovom boju „novljančicu".[2] O nijednoj pobjedi u ovom dugom ratu nije progovorio i sabor hrvatski većim oduševljenjem. Gdje je bilo Hrvata i u stranom svijetu, radovali su se. Tako se na primjer sačuvao spomen, da su i Talijani slavili ovu pobjedu s usklicima: živio ban hrvatski, živili prehrabri Hrvati.[3]

Dok je ovdje banska vojska sretno vojevala, diže se krajiška hrvatska vojska pod generalom Herbersteinom, da osvoji Liku, na koju su u ovaj čas vrebali Mlečani. Glavni glasnik med narodom našim, da se diže na ovu vojnu bio je pop Marko Mesić. Pored njega spominju se Knežević i Došen, Jerko Rukavina i Dujam Kovačević.[4] Na Mesićev glas odazovu se Senjani, Podgorani, Brinjani i Otočani. Kao drugi Kapistran ide s krstom u ruci pred našom vojskom.[5] Da ih Mlečani ne preteku, kretala je vojna od Senja i Karlobaga najprije na Novi (15. juna), koji se odmah predade, a drugi dan predadu se Bilaj i Ribnik. Ovdje se nadjoše naši sa Stojanom Jankovićem, koji je bio u službi Venecije, zato ga Hrvati nisu u ovaj čas upravo rado gledali. Kada se je Ribnik predao, dodjoše odmah glasnici iz Vratna, Grebenice i Široke kule, da se predaju. Iza toga predadu se iza malo oklijevanja Bilaj i Budak pa i ljuti inače Perušić, gdje je Marko Mesić odpjevao zahvalnu misu i pokrstio mnoge Turke, jer su tamo Turci ostali ne hoteći ostaviti svoju staru postojbinu.[6] Za deset dana osvojena je Lika.

Trebalo je jošte osvojiti i Krbavu. Ona ima samo dva grada Bunić i Udbinu. Bunić sami Turci zapališe i slegoše se zajedno sa svojom braćom iz drugih gradova Like u Udbini, da je brane do posljednje

---

[1] Contarini II. str. 155—156. Boethius sv. IV. str. 918. Protocollum Regni u zem. arkivu g. 1889 str. 483 vele stališi: da je što palo što zarobljeno „septem millia" a dvadeset zastava da nosi u Beč mladi grof Petar Drašković.

[2] Vitezović: Kronika svega sveta vekov I. izdanje, kod god. 1689 kazujuć o tom boju da je izašla: „novljančica, ku ja spisah". To su prvi zametci novina hrvatskih, što do sada znademo.

[3] U rukopisu jugosl. akademije: Chronologia Collegii Illyrico-Hungarici od g. 1559—1752 ima kod god. 1689 str. 260—263 opis slavne pobjede hrvatske kod Zrina grada, koja završuje: „Itali per publicas plateas altissimis vocibus exclamabant: Viva il bano di Croatia, vivano li corragiosissimi Croati . . ."

[4] V. Czörnig: Ethnographie des Kais. Oesterreich sv. II. str. 175—6.

[5] Rukopis o Lici u jugosl. akademiji za god. 1689.

[6] Mesić sam piše: „Kada je vazeta Lika i Krbava došal je general karlovački z menom skupa u Perušić . . . a Turci što su ostali u Perušiću da će se krstiti . . ." Lopašić: Dva hrv. junaka str. 44.

kapi krvi. Počme obsijedanje grada (3. jula). Nije ga bilo tako lasno dobiti na juriš, van da se gladom izmori. Najprije im nestane vode, a naši im zatvoriše i zatrpaše sve studence izvan grada. Morali su već krv volovsku i konjsku piti, kojom su si i kruh mijesili, sve čekajući pomoći. Ta im nije stigla. Morali se predati, ali da slobodno prodju (21. jula). Uz put se povadili Turci i naši. Turci budu poklani svi do trideset ljudi.[1] Na Udbini ostane naša posada, a Mlečani sada opet utvrdjuju Zvonigrad i Strnicu, da si občuvaju zemlje od svojih saveznika. I Knin utvrdjuju, da ga občuvaju od saveznika svoga.[2]

Ova sumnjičavost Venecije prema bečkomu dvoru nije bila bez razloga. Bečki dvor htio je da se širi svojom vlasti do mora. Tomu je, tako smijemo reći, davao puno povoda i sam naš tužni narod, koji premda pogažen i satrt pod igom turskim, ipak nosi slutnju u srcu svome, da bi najbolje bilo, da bude zajedno s braćom svojom. S ovu i s onu stranu Velebita osjećaju, da su jedno. Za to Stojan Janković i Ilija Smiljanić vojuju na obadvije strane. Ne ima u ovom puku misli kakve političke. Sva mu je misao u pjesmi njegovoj, koja pjeva osjećanje njegovo, srce njegovo. Ovo osjećanje preobladalo je i mohamedance ličke, te se pokrstiše, da žive s braćom svojom. I Lika se evo oslobodi i pokrsti i napuči narodom iz susjednih mjesta. Nije više dospjela pod Tursku.

Treba da ogledamo i bojno polje glavne careve vojske u Srbiji. Carske vojske sabirahu se veoma sporo. Kada je Ljudevit Badenski 9. juna prispio u Biograd, nadje tamo tek dvije regimente. Novca bilo malo, a vode velike izašle. To je jedno i drugo sprečavalo sastanak vojske. Tekar polovicom jula mogao se krenuti Badenski na čelu od dvadeset i četiri hiljade. Prvi sukob bio sa Tököliem, koji je imao započeti boj. Ispadne mu tako nesretno, da su u Beču glavu izgubili bili i svjetovali, neka ostavi nješto pješadije pod zidinama Biograda, a sa konjaničtvom neka se povuče s ovu stranu Save i Dunava.[3]

Znalo se je u Beču, da je med Turcima izašla fetva, da za spas carstva sam sultan ima da izadje na bojno polje. Sultan Soliman krene s vojskom, ali se sustavi kod Sofije. Redžeb paša kao seraskir na čelu od četrdeset hiljada povede vojsku i utabori se kod Kru-

---

[1] Lopašić: Acta Conf. III. str. 449—458 ima veoma krasno originalno izvješće, koje se u glavnom slaže, ali donekle i popunjuje sa rukopisom naše akademije o Lici. U našem akad. rukopisu spominju se i poimence familije, koje su se pokrstile.

[2] Contarini II. str. 157 i 196.

[3] Mittheilungen des Kriegsarchivs 1889 III. Bd. str. 120.

i manastiri carski, velike i krasne crkve pisane zlatom, zapustješe i žrtvenici i oltari sveti. Gdje se je prinosila nekrvna žrtva, tamo se sada kote zvijeri nečiste i divlje".[1] Od kosovskoga strašnoga poraza nije srpski narod stigla veća nesreća, nego li ovaj prelaz na zemljište ugarsko i hrvatsko. Stara Srbija opustila je, da bude novom otačbinom Arnauta, ona postade spriječkom srpskomu plemenu, da ne uzmogne u buduće tako lasno segnuti prema egejskomu i jadranskomu moru. Ondje nestaje otačbine Srba, ovdje opet budu tako rasuti, da si ne mogu stvoriti „svoje" otačbine. Srbi se nadaju joste povratku u staru otačbinu, a nada se evo i bečki dvor. Koliko su te nade varave bile, to mi danas znamo. Onda nije mogao nitko toga znati, pa niti Arsenije Černojević pravi zlokobnik srpskoga naroda.

Iza Srba uzmicahu i carske vojske. Ljudevit Badenski uzmakne u Erdelj, da tjera odanle Tökölia. Niš padne, a Turci pod velikim vezirom vijaju se pod Biograd. Padne i Biograd, a strah od pada ovoga grada zaplaši i sam Beč, odakle se ljudi spremaju na bijeg, dok je vlada dala popravljati bedeme gradske.[2] Gradovi u Slavoniji bili su zapušteni, bez popravaka, bez spreme za obranu, sve u pustoj nadi, da više nikada neprijatelj neće ovamo provaliti. Medjutim nastane i jesensko doba, sve se nade saberu u jedno, da će kiše jesenske zapriječiti napredak neprijatelja u onim močvarnim mjestima. Napokon „bude svima nada volja svemogućega Boga", kako piše onih dana mletački poslanik.[3]

Sada odlučiše carevci, da će braniti samo Osijek, Siget i Budim, a sve će druge tvrdjave izmed Save i Drave razoriti i zapaliti, da se u njih neprijatelj ne ugnijezdi. U Osijeku zatvori se vojvoda de Croy, koji je iz razvalina Biograda sretno živu iznesao glavu sa jedva tri hiljade

[1] Atanasije djakon (1691—1699). Vtoroe zapuštenie izdano od Srećkovića. Spomenik V. srpske akademije str. 32.

[2] Ono Klopp: Das Jahr 1683 p. 468—469.

[3] Iza pada Niša a još za obrijedanja Biograda piše Cornaro republici: „Con riflesso lacrimevole devo humiliare, che la prosperità de successi passati inspirò una cosi dannosa confidenza negl'animi, che rimangono tutte le piazze di qua da Belgrado totalmente neglette senza riparationi e senza provedimenti. Queste considerationi rendono più intenso e dolore e timore di questa perdita, perche rappresenta con horrore della fantasia l'imagine degl' esagerati pericoli. Conosciuti dalla prudenza dell'Imperatore vien detto, ch'habbia rilasciato ordine a Comandanti di diffendersi fin all'estremità, mà nel Sistema infelice tutte le speranze sono poste nella avanzata staggione: che con la Pioggia in Paese paludoso potrebbe costringer l'inimico a ritirarsi o perire. Disppacci u tajnom arkivu u Beču od 8. oktobra, a 15. oktobra iza pada Biograda veli poslanik: „tutta la confidenza sta riposta nella omnipotente volontà".

ljudi.[1] Medjutim padne sva Slavonija i svi gradovi. Što su naroda sabrali fratri, pak da se med brdinama Velike obrane, to je bila sva obrana Slavonije.[2] A kada se pražalostna istina uzme, da se ovuda Vlasi sdružiše s Turcima na katolike, onda nam se time i povećava nesreća našega tužnoga naroda u Slavoniji.[3]

Osijek se je održao iza svih navala Turaka, iza duge i teške obsade.[4] Održala se i Verovitica, a sve drugo propalo. Koliko je naroda ovoga puta izginulo, kada je bježao iz Slavonije, kako je prožîvio on strašnu zimu. Toga svega nitko nam nije zapisao.

Pored ovih velikih nesreća, gdje je toliko našega naroda nastradalo, čisto nas želja mine pripovijedati junačtva otaca naših u ovoj godini. Što je sada pomagalo, da je Luka Jmbrišinović hoteći istodobno sa napredkom carske vojske u Srbiji napredovati u Bosni osvojio za čas Lešnju vrlo jaki grad kraj Banjaluke.[5] Što da pripovijedamo pojedine sretne provale hrvatske vojske. Samo to možemo iza ovih strašnih poraza s utjehom spomenuti, da hrvatska vojska nijednoga grada izgubila nije.[6] Isto su tako sretna bila naša braća u Dalmaciji. Pod Nikšićem razbili veću tursku vojsku i samoga pašu ulovili. Poslali ga u Mletke, gdje ga u verigama prikazali svemu puku.[7]

VIII.

Bečki dvor ne bi bio smio niti pomisliti na mir iza ovih teških i sramotnih poraza. I opet je mislio. Nagonili su ga na to saveznici na zapadu. Mi smo svi propali, govorahu oni, prema sili Franceske, ako se car s Turskom ne pomiri. Cijele prošle godine nije dvor turskih poslanika puštao iz Komorna. Sada ih opet dopreme u Pottendorf

---

[1] Quello s'e potuto unire delle reliquie della sfortunata Campagna, s'attrova verso Essek e Valkovar sotto il Commando duca di Croy, ma ciò non può ascendere a 3 mil. huomini. Si pensa d'abbandonare tutto ciò, ch'è tra Sava e la Drava fortificare Essek, Darda, Zighet e Buda e demolir molt'altre necessarie fortezze, per non ricader nel errore di voler troppo abbraciare e pocco rittenere. Cornaro republici. Dispacci 22. oktobra.

[2] Theatrum europaeum XIV. str. 1030.

[3] Lopašić: Dva hrvatska junaka str. 158.

[4] Contarini II. 248. Ono Klopp: Das Jahr 1883 p. 470—471.

[5] Theatrum europaeum l. c. Mletački poslanik piše o tom 30. jula: „aquistato Lismia stimata da Turchi la più forte di quella Provinzia et i Christiani con niuna perdita u'hanno fatto una considerabile preda". — A to potvrdjuje opet 10. augusta.

[6] Contarini II. str. 247—248. „Nella Croazia — veli on — intanto succeduti à que'Nazionali molti rimarcabili tentativi . . ."

[7] Ibidem.

u misli, da će ipak doći do mira. Posebni poslanik prodje u Carigrad. Pregovori se vuku kroz njekoliko mjeseci. Sustezala ih je Franceska. Činilo se napokon na sreću, da je umro sultan Soliman II. a naslijedio ga njegov mladji brat Ahmed (22. juna 1691) koji je kao i stariji mu brat mnoge godine sproveo iza zlatne rešetke. Hoće li on mir? Može li takav čovjek da podje novim putem? Naravno je da ne može.[1]

Dok su se ovi pregovori vodili, nisu Hrvati prestajali vojevati, već su se izkrvarili u samo zimsko doba u manjim i većim bojevima. U mjesecu januaru u pusto zimsko doba podje Topal paša bosanski prema Novomu sa šest hiljada ljudi, u kojem je bila mala posađa. Iza dvodnevnoga juriša osvoji grad, a od naših vojnika samo trojica živi iznesu glavu. To prisili bana Nikolu Erdeda, da je podigao svu svoju vojsku i k sebi pritegao i krajišnike. Jedan odjel hrvatske vojske udari na Novi i zatvori Turke u tvrdjavi. Da spase Novi, digne se opet jaka turska vojska, ali ju ban (5. febr.) razbije.

Kada Turci ovdje nisu uspjeli pokušaju da osvoje onaj sjevero zapadni kut Slavonije, koji je bio u hrvatskim rukama. U Velikoj u onom lijepom sklopu brda saberu se požeški fratri, a jamačno njima na čelu Luka Imbrišinović s toliko naroda, da su se mogli braniti i od velike turske vojske. Više puta Turci navališe, ali svaki put ih fratri s pomoćju svoga naroda odbiju. Ovi opetovani porazi paše bosanskoga razjare portu. Svrgnu ga i postave Mustafu pašu vezirom bosanskim, a ovaj se nadje u brz čas sa dvadeset hiljada vojske kod Banjaluke. Ban Nikola Erdedi sabrao u svom gradu Zelini sabor hrvatski, da odredi najstrožije, kako će se u banov tabor sabirati vojska, kuko će se u to ime sabirati daće, kako svako tko je dužan na ustanak, valja da se spremi. Tko ne dodje, plaćat će silne globe. Vidi se u svima odredbama silna zabrinutost. Plemiće vezane valja dovesti pred bana, ako bi se sustezali poći.[2] Tko će zamjeriti bolnu banu Erdedu, kada u ovo gorko doba zimskoga vojevanja uzdiše: „Velike me nevolje taru zbog novca i hrane. Kada jednu stvar proskrbim, deset se drugih neprilika rodi. Vlasi u ovaj čas traže, neka im se proglase slobode, koje im kralj dade, da tri godine ne daju nikakovih daća. Sit sam već, rad bih se oslobodio ovih nevolja, krvi bih rado dao, da mogu pomoći, ali ne mogu, a starost me pritište i ište odmora, a ne naprezanja.[3] Ban je spasio

[1] Ono Klopp: Das Jahr 1883 p. 472—476.
[2] Protocollum Regni 1691 str. 496.
[3] Biskupu zagrebačkomu Mikuliću pismo 8. februara iz Zeline. Bisk. ark.

svoje pozicije na Uni, ali nije mogao spasiti Velike, odakle su fratri sa narodom uzmaći morali.[1] Ona velika turska vojska dobila je još pomoći, da dobro utvrdi gradove na Savi, pa da drži na uzdi Hrvatsku, dok velika turska vojska bude iz Biograda napredovala u ravnu Slavoniju i Ugarsku.[2]

Medjutim uzvrvio je naš narod osjećajući ovu veliku pogibelj od jadranskoga mora do Dunava, da svagdje pazi i uznemiruje neprijatelja. Turci uzmaknu za kratak čas iz Požege i iz požeškoga polja, uzmaknu iz svih gradova na obali Dunava, pak i iz Iloka i Petrovaradina, najviše pred oružjem našega naroda. Uzmaknu Turci i iz Šabca i Mitrovice, koja mjesta Srbi osvojiše. Osobito hvale Srbe na ovim stranama u Srijemu. Dan na dan dolaze hvale o njihovom junačtvu. Naš narod lijepo je evo pripravio zemljište velikoj carskoj vojsci, koja se sporo sabirala.[3]

Turci se sabirahu kod Biograda pod velikim vezirom Mustafom Köpriliem. Čim su uredjeni poslovi za novoga sultana, da se nije trebalo bojati više neprilika, krene on na bojno polje. Kod Biograda učiniše mu mostove francezki inžiniri, te je bez zaprijeke mogao prevesti svojih sto i trideset hiljada preko Save. Na čelu carske vojske stajao Ljudevit Badenski, koga su dugo trebali nagovarati, dok se je primio vojvodstva. Obadvije su vojske zakasnile na bojno polje. Istom u augustu sabere se carska vojska pri Petrovaradinu, naslanjajući se na ovu jaku trdjavu. Vojska je bilo do šestdeset hiljada, dakle je jedva za polovicu od turske vojske. Krene zatim prema Zemunu, da po mogućnosti navali na Biograd. Odmah se osvjedoči, da on sa svojom malom vojskom toga ne smije pokušati. Krene natrag (14. do 16. augusta), a veliki vezir za njim. Obišavši carevce u noći (od 17. do 18. aug.) prestravi ih pokazujući se kod Slankamena na jednoj

---

[1] Contarini II. str. 276. Theatrum europaeum XIV. str. 17—19.

[2] Mletački poslanik piše republici dne 11. marta: „. . . Belgrado rimesso in ottimo stato . . . Gradisca, Brood e Samandria si fossero rinforzati con solide guarnigioni . . . in Bossina si facciano grand apparati per distrahere forze imperiali; ch'l'altra diversione volessero tentar nella Croatia". — To potvrdjuje u pismu od 20. maja.

[3] Contarini i Theatrum europaeum l. c. i Boethius Bd. V. 784—785. To sve potvrdjuje mletački poslanik Venier. Iz Medlinga u depeši od 24. juna veli: „costernate le guarnigioni di Ilok e Peter Varadino havevano abbandonato qué posti e nel primavera di già entrato presidio Christiano . ." 8. jula opet piše o Šabcu te veli: „s'intende preso da Rasciani, ch'ogni giorno più segnalano il lor valor e la fede. Ben si scrive con sicurezza battuto da essi Rasciani Catina Bassa e abbandonati da Turchi Metrovizza e Sabatz . . ."

visini zaštićen s lijeve strane Dunavom, a s desne dosta jakom ponornom strminom. Carski vojvoda morade navaliti na Turke, da ne bude sasvim opasan. Tako dodje odmah slijedeći dan do znamenite bitke. U tri sata po podne započme, a jošte se nije noć hvatala, kada je bila dovršena. Sam veliki vezir, osamnaest paša, što većih što manjih zapovjednika i dvadeset hiljada turske vojske ostane na bojnom polju. I carska vojska imala je ranjenih i mrtvih preko sedam hiljada. Osim sto pedeset i četiri topa pao je carevcima u ruke sav bogati logor sa deset hiljada šatora. Ostanci turske vojske pobjegnu prema Biogradu. Mnogi se skupili u hajdučke čete, da uznemiruju svijet, samo da se prehrane. Sam Badenski pisao caru, da je ova bitka najkrvavija bila ne samo cijeloga ovoga rata, već i cijeloga onoga vijeka.[1]

Velike su posljedice bitke slankamenske za naš narod. Ljudevit Badenski prodje u Ugarsku, da osvoji Veliki Varadin, a vojvodi knezu Du Croyu i banu Erdedu ostavi bojno polje izmed Save i Drave. U one dane, kada se je spremala bitka slankamenska, osvoji hrvatska vojska Novi.[2] Sada je mogao ban Erdedi da napreduje uza Savu istim putem, kojim je prije četiri godine zajedno sa Ljudevitom Badenskim slavodobitno vojevao. Druge vojske hrvatske kretahu od Verovitice, koje je vodio smjeli i junački barun Makar. Turci uzmicahu, a Makar posjedne Požegu i sve okolne gradove bez ikakva gubitka, jer su Turci bježali glavom bez obzira. Turci se ipak sabirahu na Savi, da brane Brod i Gradišku, to u tako jakom broju, da su na carskom dvoru već o tom razmišljali, ne bi li najzgodnije bilo zapustiti Slavoniju, kada je nije moguće obraniti.[3]

Tekar u mjesecu oktobru baciše Hrvati Turke iz Broda i Gradiške. Jošte se je ipak držao Pakrac, kojega se posada nije htjela predati, nego samo na častan način, da slobodno prodje sa zastavama. To im ne dopustiše. Tekar iza juriša naše vojske predadu se na milost i nemilost dne 17. oktobra. Time je tekar Slavonija oslobodjena od Turaka tako, da više nisu u njoj zagospodovali.[4]

---

[1] Röder II. 386—390. Mittheil. d. Kriegsarchivs 1889 III. Bd. str. 136—138.

[2] Depeša mletačkoga poslanika Veniera od 19. augusta veli: „Dalla parte della Croatia havevan le truppe del Paese espugnato Novi Castello di qualche rimarco nel Confine Ottomano“.

[3] Mletački poslanik Venier piše republici dne 9. septembra: „E facile che s'abbandoni tutto il Paese trà la Sava e la Drava per la difficoltà di custodirlo dalle scorrerie de Tartari, che gia erano comparsi in numero di tre milla vicin all'essercito et havevan rapito qualche foraggiere“.

[4] Theatrum europaeum sv. XIV. str. 19. Contarini II. 297—298. Dispacci Veniera iz Beča od 25. oktobra i 11. novembra to sve potvrdjuje.

Koliko su Hrvati zadovoljni bili s uspjehom banovim u ovoj vojni u Slavoniji iza sretnih njegovih pobjednih bojeva, vidi se po zadovoljstvu, hvali i slavi prema banu Nikoli Erdedu. Priznaju mu zakonskim člankom velike zasluge za domovinu, koje si je stekao podnoseći mnoge brige, muke i svakovrstue nevolje u najstrašnijim časovima za Hrvatsku. U znak priznanja daruju mu viteškoga konja, kakav dolikuje vojvodi hrvatskomu.[1] Koliko je opet zadovoljstvo bilo, kada se je grof Rićardi veliki župan Like dne 2. decembra predstavio zajedno sa podžupanom Pavlom Vitezovićem. Vesele se da je vraćena Hrvatskoj starodavna „od njekada pripadna ovomu kraljevstvu županija" i veselo ih pozdravljaju.[2] Malomu odušku mogao se je veseliti i jadni puk hrvatski, koji je ove godine u Zagorju bunu digao, da se otme strašnim robotama, koje su mu namijetali ovi strašni i dugi ratovi.[3]

IX.

Godine 1692 počme jenjavati napredni i navalni rat na Tursku. Iznemogla je Turska od silnih udaraca prošlih ratnih godina. Poslije slankamenske bitke mislilo se, da će Turska biti pripravna na mir, jer je poginuo ratoborni Mustafa Köprili. Vilelmo engleski i holandeski preuzeo je da o miru posreduje. Zaboravio je krunjeni posrednik, da je upravo smrt vezirova velika nesreća za mir. Nijedan novi vezir nije smio započeti svoga vezirovanja time, da čini mir, po kojem bi Turska morala kršćanskimi vlastima ostaviti prostrane i bogate zemlje. Sto očiju zavidnika vrebajućih na ovo častno mjesto vidjao je svaki novi vezir i volio srtati u ratnu pogibio, nego li da podpiše kakov sramotni mir.

Nije medjutim niti carska bečka vlada ove godine mogla na bojno polje izaći sa velikom vojskom, jer su glavne vojske vojevale u Italiji i na Rajni. „Vojna u Ugarskoj — piše car Leopold 8. novembra Marku d' Avianu — prošla je bez veće radnje s ove i s one strane. Sava rijeka bila je medjašica. Turci nisu prošli prijeko. Ali niti naši ne mogoše se usuditi prijeko preći, da ne metnu vojsku na kocku. Briga je samo bila, da se vojska uzdrži u dobrom stanju. Nadajmo se, da ćemo vojnom slijedeće godine ranije započeti."[4]

---

[1] Protocollum Regni 1691 str. 505.

[2] Protocollum Regni IV. p. 1: „Domini status et ordines grato animo et memorati Domini supremi Comitis in Patriam hanc affectuosam promptitudinet et mentionati vicecomitis praesentationem acceptaverunt".

[3] Protocollum Regni 1691 p. 502.

[4] Ono Klopp: Das Jahr 1683 str. 488.

Hrvati vode ove godine tako zvani mali rat, ali sa velikom srećom. Velikom smjelosti zalijeće se u Bosnu zapovijednik Novoga Mihajlo Vidaković. On pohara sve do Majdana grada i njega osvoji, oplijeni i zapali. Sa sobom odvede sužanja Turaka i oslobodi mnogo zasužnjenih kršćana. Na to se je paša bosanski podigao sa šest hiljada ljudi. Dospio je, da bije Dubicu, koju je junački branio Nikola Škrlec kanonik zagrebački. Kada paša dočuje, da se Hrvati sabiru u veliku vojsku, pobjegne izpod Dubice. Hrvatske vojske udare na gradove na Uni, Krupu zapale, a Otok grad u sred rijeke Une — što mu i ime kazuje — osvoje. Prema zapadu spale sve do Bihača, i odvedu opet mnogo roblja. Ovi porazi toliko uznemire portu, da je skinula pašu bosanskoga i namjestila Topal Husein pašu za vezira bosanskoga. Ali nije niti njemu sreća prijala, jer su Hrvati prodrli do Ljube u srce Bosne.[1]

Iza ovoga tamnoga, burnoga i krvavoga haranja i paljenja sijeva nam ipak i lijepa slika. Svaki put odvode Hrvati kršćanskoga svijeta, samo toga strani vijestnici, iz kojih moramo crpsti, jer domaćih žalibože ne imamo, svaki put ne bilježe. Ove godine ipak zabilježiše u Dalmaciji sjajni takav primjer izbavljenja braće ispod turskoga jarma. Diglo se je osam hiljada Hrvata ispod Šibenika (21. juna), prodru za četiri dana daleko u Tursku i dovedu do pet hiljada kršćana, da ih namjeste u Dalmaciji. Blaga zaplijene na osam hiljada i to razdijele oslobodjenoj braći, da se kućno urede i namjeste. Stari vijestnik odmah bilježi, da je hiljadu i tri sto ljudi izmed ovih kršćana bilo za pušku sposobnih. Ovaj narod prodro je ove godine u Tursku do Skoplja na jugu, a na istoku do Srbije.[2] Ovako se oslobodjenom braćom svojom jačao naš narod u svojoj obrani.

Osim ratne nevolje trle su kraljevstvo hrvatsko i druge velike unutarnje brige. Na bečkom dvoru prevladjivala je teorija, da su sve zemlje careve, koje je njegova vojska osvojila. Ovo brani i zagovara osobito vele uplivni kardinal Kolonić navodeći za to svih mogućih dokaza dapače i iz svetoga pisma.[3] Rado su to na dvoru prihvaćali i time smućivali stališe hrvatskoga kraljevstva. Po ovoj teoriji ne bi Hrvatskoj dopala Lika i Krbava, Slavonija niti Krajina na Uni, pa niti primorje, niti gorski kotar ne bi Hrvatskoj nikada dopali. Hrvatska bi morala ostati i nadalje reliquiae reliquiarum.

---

[1] Contarini II. str. 331—333. Theatrum europaeum XIV. str. 246. Mittheil. des Kriegsarchivs IV. Bd. 1889 str. 148.

[2] Contarini II. str. 356—357. Theatrum europaeum XIV. str. 250.

[3] Kolonitsch: Einrichtungswerk. Ruk. u dvorskoj biblioteci str. 65 i dalje.

Kratka je bila po tome radost sabora hrvatskoga, kada je pozdravio bio novoga velikoga župana ličkoga Petra Rićarda i podžupana Pavla Vitezovića, jer je ove godine (1692) prodala carska komora Liku i Krbavu za 80.000 for. grofu Adolfu Zinzendorfu.[1] Nije ipak niti on smatrao Liku inače, nego da je dio kraljevstva hrvatskoga. On dolazi slijedeće godine pred sabor hrvatski (22. juna 1693) i položi prisegu kao novi indigena kraljevstva.[2] Ali zato nije niti on u miru ostao od ratnoga vijeća, koje sada stalo navaljivati na cara, da je „pogibeljno takove dvije zemlje pustiti u rukama jednoga posebnoga čovjeka, da otvorene stoje prema glavnomu neprijatelju kršćanstva, pogibelj da prijeti i susjednim carskim zemljama“.[3]

Zinzendorf smeten sa svih strana odustane od kupa, a time opet Lika i Krbava budu neposredno carske zemlje. Hrvatski stališi zabrinuti za svoje pravo pošalju svoga umnoga zemljaka Franju Galića Crnkovačkoga u Beč, da brani prava kraljevstva i na Liku i na druge novo osvojene stare hrvatske zemlje, da protestira pred kraljem u ime starodavnoga prava našega kraljevstva.

Dvije godine trebalo je dok je kralj Leopold priznao „nepobitno pravo“ Hrvatske na Liku i Krbavu, koje je „njegova pobjedonosna vojska opet osvojila“.[4] Ali kolika je uzrujanost vladala medju Hrvatima, svjedoči nam plemeniti Pavao Vitezović, koji svjetuje, neka bi Hrvatska učinila zajam u republike genovezke, da odkupi svoje nekadanje zemlje, da ne padnu u ruke Štajeraca. Oni da ih hoće od cara da kupe.

„Si enim in haec nunc pacifice admittantur Styri — veli on — pacis deinde tempore ad vasalitatem cogent, adigent Croatas, fidelissimos fortissimosque illorum propugnatores: ut olim reginale liberae Croatiae nomen in servile Styrorum provinciae transeat et Hecubae apud Senecam dictum de Slavna gente interpretetur sonasse: „„Si

[1] Lopašić: Acta Confiniaria Tom III. 7.

[2] U Protocollum Regni 1693 uz 22. juna ima ovo: „Anno et mense quibus supra die vero immediate sequenti praefatus Dominus Comes a Czinzendorf homagium deposuit attactasque Provincias Licam videlicet et Corbavam Regno huic unit eiusdemque Regni iuribus subjicit“.

[3] Lopašić: Acta confiniaria III. p. 6 piše ratno vijeće caru Leopoldu: „wie gefährlich es seye einen solchen privato solliche zwey landschaften, so gegen erbfeind ganz offen stehen und mit keiner difension versehen seindt, wie ingleichen in was gefahr auf sollichen fall e. k. M. hinterligende lande stehen würden, zu überlassen“ — —.

[4] Zemaljski arkiv. Acta 1693 br. 23.

*

quem miserum crederis Slavonem puta"" quod exitium a fideli sua Croatia Deus optimus maximus benignior avertat".[1]

Ovi patriotični uzdasi Vitezovićevi još su više vrijedili za njekadanja zrinsko-frankopanska imanja. Posljednji Zrinski Adam sin bana Nikole pade kod Slankamena. Sada nije bilo više nikoga, koji bi ma kakvo pravo imao na ova dobra. Ona su vrata Hrvatske na more i u svijet. U sabor hrvatski pukne ove godine glas, da carska komora prodaje ova dobra komori unutarnjo-ustrijskoj u Gradcu. Uzrujao se sabor.[2] Dolazili su medjutim glasovi, da su drugi i mnogi kupci, al najglavniji i najstrašniji je svakako komora gradačka.[3] I došla su u njihove ruke. Sada komora pozivljući se na privilegija Frankopana, koji da su bili samostalni i neodvisni od banske vlasti i stališa hrvatskih, učini državu u državi ne dajući niti vojnika pod bana niti daću u blagajnu kraljevstva. — Trebalo je tri godine dana, dok je kralj Leopold priznao saboru hrvatskomu, da „stoji čvrsto na pozitivnim zakonima kraljevstva", te je odredio svoga „rodjaka" kneza Fridrika Ditrichsteina, palatina Esterhaza i bana Baćana, da komoru saslušaju. Oni odluče po pravu kraljevstva, da daće imadu u blagajnu kraljevstva plaćati kao i drugi i da na zapovijed bansku imadu ustajati na vojsku — ali pod častnom zastavom rečene komore.[4]

Još gorkiju i grozniju nepravdu spremahu Hrvatskoj u pitanju glede novih osvojenih zemalja izmed Kupe i Une i dalje na istok izmed Drave i Save ili tako zvane Slavonije. Njihov poslanik Franjo Galić Crnkovački javljao im, da je na krajinu bansku zinula provincija Štajerska, a da ju pomažu politici bečkoga dvora. Sabor hrvatski vrši svoju dužnost otimljući se od kobne bečke politike. „Mi smo — vele oni iz sabora god. 1695 — našim vlastitim oružjem ove krajeve opet predobili, mi smo ih uzčuvali, naša vojska izvela je većinu onoga naroda iz Bosne pod kršćansku vlast, mi smo onaj narod i kruhom prehranili, da opet u Tursku ne pobjegne. One su zemlje od uvijeke spadale pod crkvu zagrebačku i pod kraljevstvo naše". Znameniti ovaj članak počimlje: „Da se stališi i redovi pred sobom i potomstvom opravdaju — to sve jedno-

[1] Biskupski zagr. arkiv. Pismo iz Beča biskupu Seliševiću.

[2] Protocollum Regni 1692 str. 7.

[3] Selišević piše Mikuliću iz Beča 1692 30. marta: „Nunquam credidisem tot competitores pro bonis Zrinianis. ... Graecensis Camera sex centum millia pro eisdem Bonis Maritimis offerrat, kaj nebi dobro bilo da bi tamo vu ruke došlo".

[4] Kraljevo pismo u Protocollum Regni 1693 str. 118—120.

glasno zaključuju". A da se ova strašna nepravda kraljevstvu ne učini, snose pisma i privilegiju gospode. Odvažnom obranom spasiše barem bansku krajinu, da ostane pod banom, kada kralju poručise: da na ovaj odstup nikada pristati neće.[1]

A kako je bilo u novo predobljenoj Slavoniji. Tamne su nam ove prve godine, a što znamo, tužno je o životu tamošnjega naroda. Da se je priznavalo, da pripada Hrvatskoj o tom nitko ne sumnja, odkada je veliki župan požeške i verovitičke županije grof Franjo Ivanović pred saborom hrvatskim prisegu položio. God. 1694 isto tako prisegne novi podžupan požeški i verovitički Ivan Dolenec. Ali uza to je uprava ipak bila vojnička, koja je narod davila. God. 1690 reče Ljudevit Badenski caru Leopoldu strašnu riječ o Slavoniji: „Ovaj će narod sav u Tursku pobjeći, da se od nameta carske komore spasi." Ovo reče o komori maršal carske vojske. A što veli o postupanju vojske predsjednik komore kardinal Kolonić: Zapovjednici polaze sa četama ili sami ili pošalju vojnike i upute ih, da idu od jednoga sirotnoga podanika do drugoga, ili da vlastelinstva sa bezbrojnim napastima i nasiljima muče, dokle im reć bi mozak iz kostiju neispiju. Kada im ne mogu sve u novcu dati, uzmu im sve, što nadju, vino iz pivnice, žito iz hambara ili iz jame, blago iz staje i bez najmanje brige, hoće li jadnomu podaniku sa ženom i djecom ostati kruha za ljutu zimu, hoće li mu ostati blaga i sjemena, da obradi svoja polja. Dapače hvataju i kućno orudje. Oni hvataju sve, što im može zavrijediti — tako robe jadnoga podanika."[2] I ova je spomenica predana caru Leopoldu. Ne smijemo jošte zaboraviti, da je vojska redovito bivala u zimskim stanovima u Slavoniji. Sjetimo se dakle onoga carskoga pisma od godine 1684, koje je bilo pročitano u saboru hrvatskom. Vojniku carskomu ide svaki dan osim slobodna stana za porciju svaki dan dva funta kruha, jedan funt mesa, pol vrča vina ili cijeli piva, za konja šest funti sijena, porciju zobi i slame, a na mjesec dva forinta u gotovom, kako već jednom spomenusmo.[3]

Hrvatski stališi naravno da se otimlju toj strašnoj daći, koju je još strašnijom činila razuzdanost soldateske. Oni se obraćaju opetovano na kralja, da kažu: „narod se buni, jer ne smaže više tolikih tereta, krv i imetak naroda već propadoše, a tegobe velikoga i dugotrajnoga rata već su gotovo ispile zemlju i narod. Na mnogim

---

[1] Protocollum Regni 1695 str. 141—145.

[2] Kolonitsch: Einrichtungswerk des Königreichs Ungarns. Rukopis u c. k. dvorskoj biblioteci u Beču.

[3] Zem. arkiv. Protocollum Regni g. 1684.

mjestima ostavlja narod selišta svoja, a mnoga gospoda ostaju bez podanika. Ima krajeva, gdje narod opljačkan od carske vojske od gladi umire". Stališi se sabiru u godini po više puta. Deputacije kralju vodi sam ban po više puta, ali sa slabim uspjehom.[1]

U sred ovih nevolja umre ban Nikola Erdedi, mjeseca juna 1693. Banovao je preko dvadeset godina, a iskreno je žalio za njim sabor i domovina.

„Qui summum sui desiderium universis dominis Regnicolis reliquit" — veli saborski zaključak.[2] Vitezović plače za njim, ali i nad domovinom, koja je sada tako pala, da ne ima svoga sina, koji bi bio i kralju mio i mogao koristiti domovini. „Jadna zemljo, što si dočekala" — veli on — „da ti, koja si prije vojvode i kraljeve drugim davala, sada biraš vodju i podkralja izvan domovine."[3] Hrvatski stališi sami ponudjaju banstvo grofu Adamu Baćanu i zato šalju kralju deputaciju. Kralj ga imenuje slaveći njegova junačka djela kod Budima i u mnogim bojevima proti najstrašnijemu imena kršćanskoga neprijatelju.[4] 26. augusta bude već sjajno uveden na bansku stolicu. Novi ban bio je vrijedan banske časti, koju je već jedan od njegovih pradjedova obnašao. Prijazni njegov karakter, požrtvovni rad i smjeli junački duh odsijeva iz svih djela njegovih.

Već za tri tjedna vidjamo ga na čelu hrvatske vojske, gdje provaljuje u Bosnu. 19. septembra nadje se pred Brončanim Mejdanom. Pozvavši zapovjednika tvrdjave na predaju bez uspjeha, udari na grad najprije topovima. Razvalivši nješto zidina učini juriš na grad. Hrvati uspeše se sabljom u ruci na zidine grada i provališe u grad, koji za dva sata osvojiše. Sedam stotina neprijatelja pade pod njihovim sabljama. Razvališe i rudnike željeza i vratiše se sa velikim plijenom. Paša bosanski prispije pred Majdan, da gleda pušeće se jošte razvaline i da popravi, koliko se popraviti može.[5]

I slijedeće godine (1694) osim maloga rata nije bilo znatnih velikih dogodjaja. Ban je morao da suzdrži bosansku vojsku, dok je velika osmanska vojska opasala Petrovaradin i kušala ga osvojiti. Tekar god. 1695 činilo se, da će se ovaj veliki i dugotrajni rat razviti na strašan način. U početku god. 1695 umre sultan Ahmed II., a njegov nasljednik Mustafa II. navijesti, da će sam, poput svoga

---

[1] U zem. ark. Protocollum Regni 1692 str. 12 i 1693 str. 22.
[2] Protocollum regni 1693 u sjednici od 22. juna.
[3] Ritter: Plorantis Croatiae saecula duo str. 80.
[4] Zem. ark. Acta 1693 sab. br. 35.
[5] Contarini II. 386.

pradjeda Sulejmana I. na čelu svojih vojska izaći na bojno polje i da je pripravan zajedno sa svojom vojskom trpiti i podnositi sve ratne nevolje. Ova odluka sultanova kao da je oživila i na staru slavu uzkrisila cijelo osmansko carstvo. Za kratko vrijeme sabere veliki vezir pod zastavu prorokovu veliku i jaku vojsku. Prema ovoj obnovljenoj sili osmanskoj imao je i carski dvor da sabere što jaču vojsku. Većina carske vojske i najbolji generali bili su prama Francezima na Rajni. Sretan je bio carski hečki dvor, da dobije iz vana pomoći. Ponudi se Fridrik August, vojvoda saksonski, da će dovesti osam hiljada vojske na bojno polje, ako mu car dade vojvodstvo. Bio je to čovjek tašt i pust u životu, a nesposoban za vojvodu jedne velike vojske. Turci osvojiše velikim gubitkom svojim Lipu, Titelj i Lugoš, te je sultan mogao kao obnovitelj slave carstva osmanskoga sa velikim slavljem uljezti u Carigrad.

X.

Slijedeće godine znalo se, da će opet sultan izaći na bojno polje. Znalo se i to, da je sadanji carski vojvoda čovjek nesposoban. Ali vojvoda Fridrik August poveća svoju pomoćnu vojsku na dvanaest hiljada ljudi, samo da opet bude vrhovni vojvoda. I budne dobivši uza se vrstne generale. Kušao je bez uspjeha, da osvoji Temešvar i upustio se u veliku bitku (24. augusta 1696), koja je bila veoma krvava i neodlučna. Sultanu je ipak bilo moguće, da bolje obskrbi Temešvar, te se povrati u Carigrad.[1]

Ban hrvatski odluči osvojiti njeke gradove na turskoj krajini. Javi to konferenciji sabora hrvatskoga, koja mu izreče svoje priznanje, a stališi hrvatski da će mu namiriti sve što je potrebno oko bojne spreme.[2] Hrvati provale do Vranograča i obsjednu ga. Istom kada su topovi prodrli zidine i neprijateljima ponestalo vode, odluče da se predadu. Zasužnjene kršćane ban oslobodi, a zarobjeni primiše sveti krst. Vranograč posjedne hrvatskom posadom. Zatim prodje prema Todorovu vodeći sa sobom petoricu najodličnijih Turaka iz Vranograča. Todorovo se preda. Stališi hrvatski odluče, da se Vranograč uzdrži, a Todorovo da se razvali.[3] Ali već koncem ove godine tuži se ban na zapovjednika svoje čete, da je ili nemarom ili izdajom

---

[1] Mittheilungen des Kriegsarchivs 1889 IV. Bd. str. 157. Hammer G. d. o. R. VI. 598. Zinkeisein i Ono Klopp i t. d.

[2] 1696 Protocollum conferentiarum str. 192.

[3] Ibidem pag. 197.

pustio, da Turci unidju u Vranograč.[1] Tako je i pored junačtva banova Hrvatima ova godina takodjer ostala neplodna.

Slijedeće godine 1697 prije velikoga boja imali su Hrvati da osvoje Bihač, koji je bio najbolje utvrdjen, bio je glava gradova na turskoj krajini, prijetio s jedne strane Lici i Krbavi, a s druge osvojenim gradovima u banskoj krajini. Banska i krajiška vojska imale su zajedno da rade. Dalmatinski Hrvati pod Posedarskim i Jankovićem imali su da udare u Bosnu, da gradu ne uzmogne pomoć stići. Banovci i Varaždinci imali su udariti prema Grmeć planini, Bilaju i Kamengradu. Guido Starenberg iz Osijeka i pukovnik Kiba imali su u Posavini zabaviti bosanske vojske. Ovako bi se prije velikoga rata imala satrti Bosna. Prvi izadjoše krajišnici pod Auerspergom, a tek poslije njega dodje ban sa svojom vojskom. Njekoliko dana bili su Bihač zajednički iz topova i srtali na nj u bijesnim jurišima, ali bez uspjeha. Nesloga nastane medju vojvodama. Ban oboli i ostavi bojno polje. Za malo dana ostave i druge sjedinjene vojske Bihač (8. jula) bez ikakva uspjeha. Tko bi pobrojio sve obtužbe, koje su sada dizali jedni na druge. Nijemci obtužuju bana i njegovu vojsku, a ovaj opet njih. Bihač ostane i nadalje turski za veliku napast Hrvatskoj.[2]

Glavnu carsku vojsku imao je i ove godine da vodi nesretni vojvoda saksonski Fridrik August, a pridan mu je mlad maršal princ Eugen savojski. Na sreću bude vojvoda izabran za kralja poljskoga. Ostane sam kao glavni vojvoda princ Eugen, a prema njemu je opet sultan Mustafa II. vijajući se od Petrovaradina kroz južnu Ugarsku, dok se ne sukobiše 11. septembra kod Zente. Ovdje se udare vojske. Bitka počme o podne i svrši se o zapadu sunca podpunim porazom Turaka. Jošte sunce nije htjelo ostaviti dana, da svojim sjajnim okom vidi podpuni triumf kršćanskih vojska, pisa Eugen caru. Sinovi raznih naroda natjecahu se,, da čudesima hrabrosti proslave kršćansko oružje. Gubitci neprijatelja bili su neizmjerni. Preko dvadeset hiljada, a med njima i veliki vezir i većina paša ostade na bojnom polju. Deset hiljada od njih bude nagnano u močvare Tise, da se u njima zadave. Malo je Turaka uteklo, a mnogi u bijegu izgubiše glave od naših konjanika. Sultan sam stojeći blizu bojišta vidje podpuno rasulo svoje vojske i uzmače još iste noći

---

[1] Pismo banovo biskupu Seliševiću od 30. decembra o. g. veli: „quod loci commendans vel per inuigilantiam aut per interessentiam amandatos jam antea exinde Turcas sui in absentia intrare permiserit . ." Bisk. zagr. arkiv. Epistolae.
[2] Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagr. 1890 str. 106—110.

prema Biogradu. Cijeli veliki tabor turski pade pobjediteljima u ruke. Svi šatori a med njima i sjajni šator sultanov na stotinu zastava, cijela ratna blagajna, na hiljade blaga pripravljena za tursku vojsku, med njima njekoliko hiljada deva i što se još nije dogodilo kod nijednoga poraza Turaka, isti veliki pečat osmanskoga carstva, koji veliki vezir na prsima nosi, pade u ruke carskoj vojsci.[1]

Pored svega sjaja slavne bitke zentske nije mogao princ Eugen niti pomišljati na to, da u ovo kasno jesensko doba krene prema Biogradu i da ga obsjedne. Drugu misao zamisli veliki carski vojvoda tako iz nenada, da si historici razbijaju glave, što ga je na tu misao navelo. Namisli provaliti u Bosnu. Nama podaje povijest hrvatska ključ do ove tajne. Hrvatskoj vojsci priznaje vriednost i važnost svaki vojskovodja ovoga velikoga rata. Opet je ta vojska bila sapeta sa susjednom turskom silom bosanskom tako, da je morala ostajati skoro svaki put izvan velike bojne linije. Kod Hrvata je stalna tradicija već od Ferdinanda I., da valja Bosnu osvojiti, tko hoće da osigura ne samo Hrvatsku, već i austrijske zemlje. Princ Eugen ako i ne bi mogao ove jeseni osvojiti Bosnu, opet je mogao misliti, da će porazom njezinim oslabiti neprijatelja za buduću proljetnu vojnu. Nije znao princ niti je mogao znati, da će na proljeće započeti ozbiljni i konačni pregovori o miru izmed saveznika i Turaka.

Četiri hiljade najboljih konjanika i dvije hiljade pet sto izabranih pješaka i niešto artilerije uzme princ Eugen sa sobom. U pratnji mu se nadju najodličniji ljudi maršal princ Comercy, grof Guido Starhemberg, princ Vandemont, grof Grünsfeld, grof Leopold Herbenstein, barun Truchsess sve generali iz vojske prinčeve. Desna mu ruka u ovom ratnom pohodu budne pukovnik slavonski junački Kiba, koji je digao svoje krajišnike. Druga vojska iz hrvatske krajine imala udariti prema Banjaluci, da turske krajišnike suzdrži na na obranu svoga domaćega ognjišta. Grof Rabutin imao zabaviti Temešvar. i Pančevo i one tamo turske strane.

6. oktobra krene Eugen iz Osijeka s vojskom i za njekoliko dana predje Savu kod Broda. Kiba sa svojim Hrvatima tri stotine konjanika i do dvije hiljade pješaka išao kao prednja vojska čisteći šume i spremajući puteve. 16. oktobra uzme naša vojska grad Doboj sagradjen na visokoj strmoj pećini na Bosni rijeci. Sada već nalazili i naroda po selima i blaga i hrane za vojsku. Slijedeći dan preda

[1] Mittheilungen des Kriegsarchivs 1889 IV. Bd. str. 170. — Feldzüge des Prinzen Eugen Bd. II. str. 61. — Ono Klopp: Das Jahr 1683 str. 510—512.

se Maglaj. Idući uz Bosnu rijeku dodje vojska do Žepča. Ovo mjesto u dolini na Bosni nehtjede se predati, naši ga moradoše uzeti na juriš. 19. zauzme Kiba Vranduk, gdje je princ radi loših puteva ostavio artileriju, a s njome sedam stotina ljudi pod jednim podpukovnikom, komu su bile podane posade maglajske i dobojska, da budu u savezu s Brodom. Narod kršćanski grnuo je sa svih strana carskomu vojvodi ištući njegovu zaštitu i obećavajući, da će s njime ovu zemlju ostaviti. Turci se sa svih strana potegnu prema Sarajevu.

Princ Eugen pošalje u Sarajevo glasnika s jednim trubljačem. Premda je trubljač u znak mira bez prestanka trubio, a glasnik držeć u visu desnu ruku pismo pokazivao, Turci čim ih spaze sasijeku trubljača, a glasnik uteče sa pet rana. Eugen nadje ga dva sata pred Sarajevom ovako izranjena. Čini se, kao da je princ mislio, da će iza slavne bitke kod Zente Bosna pasti kao zrela jabuka u krilo carevo. Prevario se. Morade posjesti vrhunce nad Sarajevom s jednim dijelom vojske, dok je druga vojska provalila u grad, da ga hara i pali. I razbježale po okolici Turke progonila je prinčeva vojska. Lijepi i bogati grad, koji da je brojio do 6000 kuća i 120 mošea, propadne u plamenu. Kršćani bojeći se okrutne osvete Turske provrviše pod okrilje carske vojske. Mnogo naroda kršćanskoge predje sada u Slavoniju i preko Slavonije u Ugarsku. Princ je dapače želio sve kršćane izvući iz Bosne. Približuća se zima i loši putevi razbiju ovu osnovu prinčevu. Kako bi se Bosna bila hranila bez kršćana? Ali sve te osnove za dugo propadoše.[1]

Već u mjesecu januaru 1698 odluči divan visoke porte, da će na osnovu uti possidetis stupiti u pregovore o miru, koliko god to ne odgovara dostojanstvu porte. Za mir su posredovali Engleska i republika Nizozemska. Bečki dvor bio je pripravan na mir, tako i Venecija, ali treći drug njihov Poljska nije bila voljna, jer još nije bila onoliko predobila, koliko je za svoju sigurnost trebala. Car ruski Petar Veliki nije takodjer bio za mir, badava su se trudili u Engleskoj i Nizozemskoj, da ga za mir predobiju. Tekar u Beču sklonu ga na mir. Ratna daljna čarkanja nije vrijedno ni spominjati. Svaka je stranka gledala ovdje ondje, da na koji grad nahrupi, ne bi li tako po načelu uti possidetis predobiti im grad ostao.

Koliko je neznatno bilo ratovanje sada, vidi se po tom, što se zbilja uredjuje Slavonija. Kralj Leopold pisa već 15. nov. 1797 hrvatskim

---

[1] Arneth: Prinz Eugen von Savoyen I. Bd. str. 108. — Theatrum europaeum sv. XV. str. 123.

stališima: „Od ovo četiri godine toliki je nered u županijama požeškoj, verovitičkoj i vukovarskoj i tolika nasilja, da se je preko tri hiljade naroda iselilo i drugdje si domovinu potražilo. Zato neka se napravi red. Neka se iztraže neredi i neka učine, da ne upravljaju vojnici i vojnički komisari, već veliki župani i županijski činovnici neka obavljaju upravne poslove, skupštine neka se sastaju, sudačke stolice neka se urede, da sude ili da se sudi u običnim zborovima, kako je uredjeno u Hrvatskoj." Stališi izaberu velike župane za županiju vukovarsku grofa Ivana Draškovića, a za požešku i verovitičku Davida Ivanovića i naredjuju im, neka učine sudove i neka si izaberu ljude sposobne izmedju striša.[1] Kralj je medjutim izaslao i svoje komisare grofa Karaffu i Andriju Theobalda, pak i to javlja stališima.[2]

Komisari bečkoga dvora čini se da su imali druge inštrukcije, nego što su govorila ova pisma kralja Leopolda. Za malo bili su prisiljeni stališi hrvatski, da se izjave, da je Slavonija s Hrvatskom „uvijek bila jedno tijelo i tako ima s njome jedna prava i slobode" a sada kada su ove strane predobite „neka se opet u jedno tijelo sastave".[3] Malo dana iza toga imao se knez Livije Odeskelki već uvesti u kneževinu srijemsku, a da bi imao biti „izvan zakona domovine kraljevstva Hrvatske i Slavonije, niti da neće da bude njegova kneževina cjeloviti dio kraljevstva." Stališi izabiru poslanike, da na licu mjesta najsvečanije proti tomu prosvjeduju.[4]

Stališi hrvatski moraju da biraju takodjer svoje komisare uz spomenute velike župane, da se odijeli Krajina posebnom vojnom upravom odijeljenom od županije. Izabiru kapetana kraljevatva grofa Keglevića i podbana Petra Gotala, naglasuju im, da imadu pred očima prava kraljevstva hrvatskoga i da prosvjeduju proti svakomu krnjenju teritorija kraljevstva.[5] Ovako u smutnjama pripravljenim od dvorskoga vrhovnoga vojnoga vijeća dočeka Hrvatska sastanak komisara vojujućih država u Karlovcima, koji su imali ugovoriti konačni mir.

---

[1] Protocollum Regni. Conferentia Zagrabiae 15. nov. str. 247.

[2] Zem. arkiv. Acta 1697 br. 37.

[3] 1698 23. febr.: „semper in unum corpus compositum servatum atque sic unitim iisdem Juribus Privilegiis et Libertatibus dotatum . . . . et iterato in unum corpus reintegrentur".

[4] 1698 19. marta: „in forma et modo quo meliori possunt contradicunt et protestantur".

[5] Protocollum Regni 1689 str. 257—258 i str. 262.

Karlovci tečajem ratova razvaljeni nisu mogli primiti poslanike velikih država niti njihovih sjajnih pratnja. Izvan grada u barakama i šatorima namjeste se poslanici, a u sredini izmed njih sagradjena je vijećnica od drva. Glavno je načelo, da svaka od kršćanskih vlasti napose ugovara, a samo u prepornim pitanjima da drugi sudjeluju. Ljuta zima tiskala ih, da svoj posao pospješuju. 26. januara 1699 bude mir podpisan. U članku IV. odredjena je ravna linija od utoka Tise u Dunav pak na utok Bosuta u Savu, da bude granica izmed naše i turske zemlje. Dalje bi imala teći granica (čl. V.) rijekom Savom do utoka Une, a dalje uz Unu rijeku.[1] Po tome ostaje Turskoj veliki dio Srijema i njeki gradovi na Savi.

Ali čujmo hrvatskoga glasnika Pavla Vitezovića, koji nam javlja gorko čuvstvo Hrvatske. „Tamo je — veli on u ime Hrvatske — o meni a bez mene raspravljano. Moradosmo mi pobjeditelji naša mjesta i plodne zemlje neprijatelju ustupiti. Predadosmo tvrdju kraj grada Kostajnice, gdje je lasno prelaziti, jer je Una mala, a onda Dubicu njekada stolicu županije, Jasenovac sijelo staroga roda Zempčeja, gdje Una u Savu utiče. Dadosmo Gradišku, a Doboj slavni grad plemena Berislavića gubi našu posadu, Brod na Savi razvaljuju, a srijemska polja do Slankamena sasma oteše Hrvatskoj i barbarskom carstvu predaju". Poznati učeni grof Marsigli izlazi sa Ibrahim efendijom da uredi granice, a Vitezović mu dovikuje u ime Hrvatske: „Nisam vikla podavati svoje zemlje bez krvi, a sada tolika mjesta, tolike zemlje, skoro polovicu kraljevstva puštam neprijatelju. Ovaj mir ne može potrajati dugo. Hrvatskoj neka barem budu nade, da će joj Turska skoro morati predati ključe od Jajca grada".[2]

Već stotinu godina prije oslobodjenja ne miruju najplemenitiji sinovi našega naroda čamećega pod turskim jarmom. Oni obilaze papu i kraljeve evropske moleći i zaklinjući u ime razapetoga spasitelja, da oslobode narode balkanskoga poluotoka. Sami narodi nesmjedoše niti pomišljati na to, da će se vlastitom snagom ikada osloboditi. Kako da i pomišlja na to narod razoružan od vjekova, a jedini mu sinovi s oružjem u ruci hajduci njegovi prevrćući po pustim gorama cvile radi gorke sudbine svoje. Kako da pomišlja narod, kojega sela na

---

[1] Ghillany: Diplomatisches Handbuch. Noerdlingen 1855 II. Th. str. 203 do 204.

[2] Ritter: Plorantis Croatiae saecula duo str. 85—86 i 91—92. Sravni i Acta saborska 1703 4. jan. br. 2.

na jednom izčezavaju sa lica zemlje, kako mu se primaknu ljuti turski haračlije.

Istom pod konac sedamnajstoga vijeka kada je plemenitomu papi rimskomu Inocentu XI. pošlo za rukom uspaliti kršćanske narode za ideu kršćansku, s pomoćju svega kršćanstva oslobodi se veliki dio i hrvatskoga naroda ispod turskoga jarma. Naš se narod nije dakle sam svojom snagom oslobodio. Da se je sam oslobadjao, morala, bi ga prosinuti idea narodnoga jedinstva, kada je stajao sav pod oružjem od crnogorskih brda do ravnoga Podunavja. On ipak slavi jednodušno svoje Jankoviće i Smiljaniće, Mesiće i Imbrišimoviće, Iliće i Diviće, Marijance i Matijeviće, Erdede, Draškoviće, Kegleviće i Makare, a slavi ih isto tako jednodušno sva kršćanska Europa. Oni oslobadjahu braću svoju, da ne budu više stada turska, već da s njima zajedno uzmognu živjeti život kršćanski.

Gdje je što.

A. Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom.

B. Rat oslobodjenja (1683—1699).

Stanford University Libraries
3 6105 014 991 058